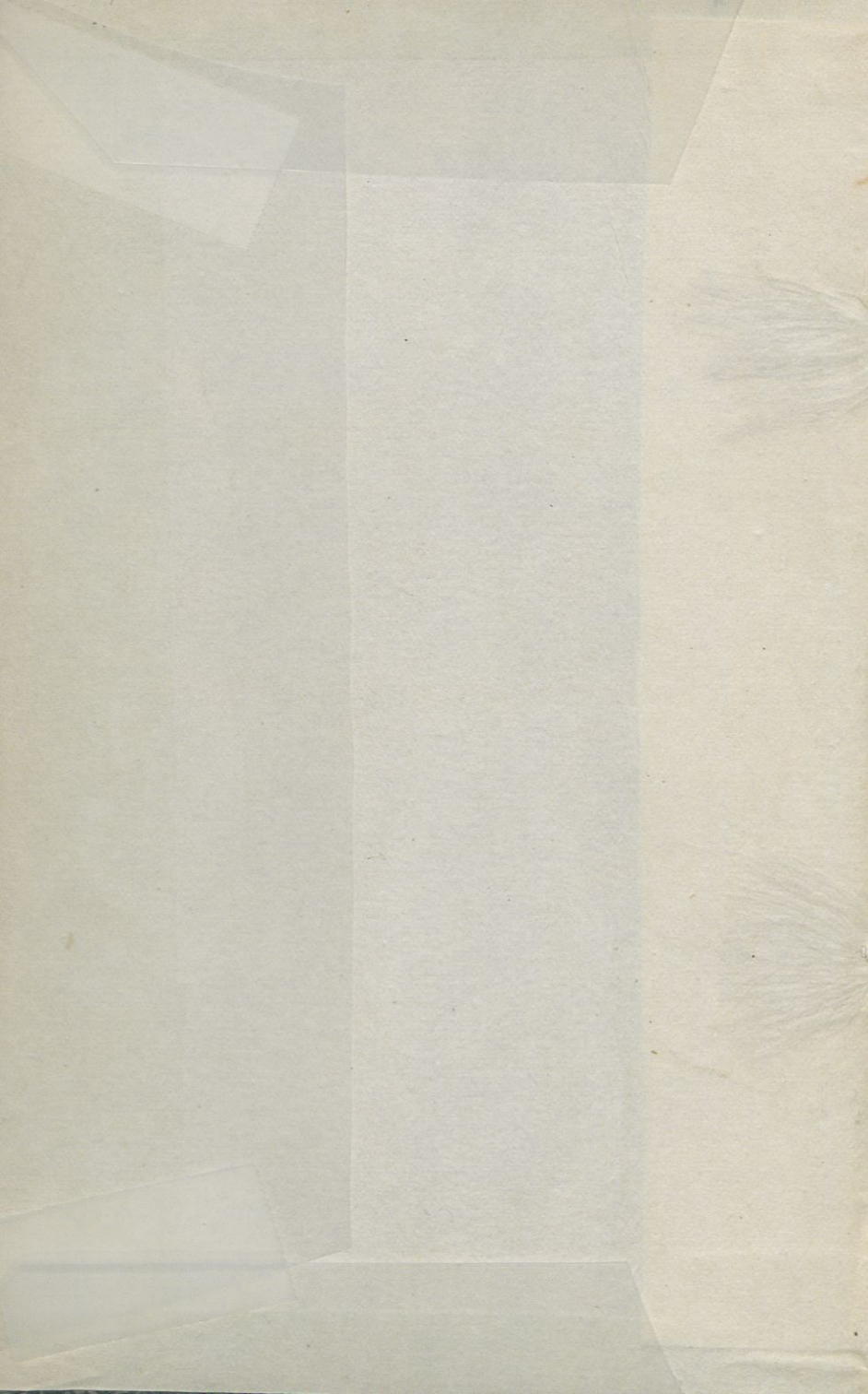
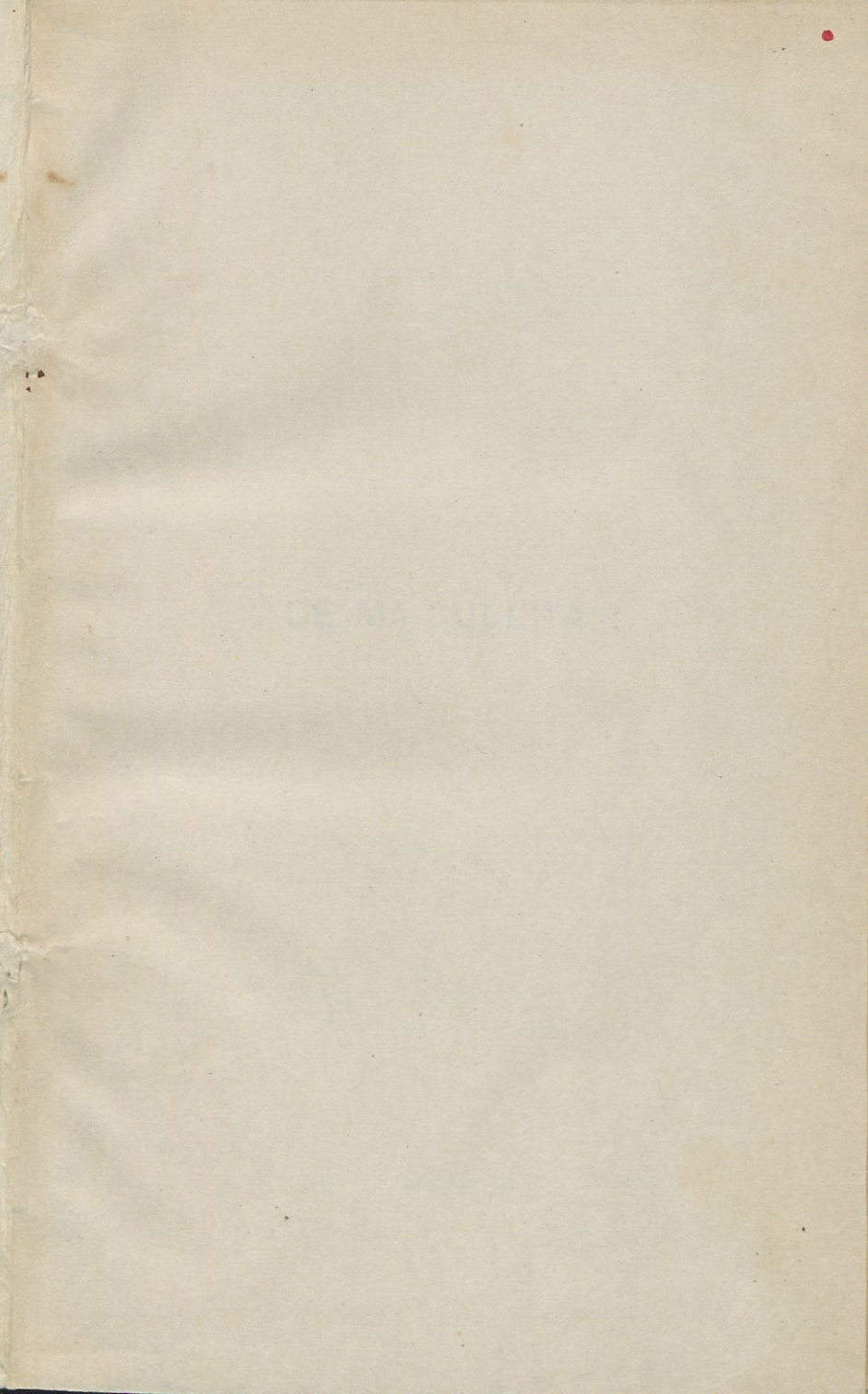

SISTEMA DE LECTURA PUBLICA
DE CATALUNYA

1303065918

DE MA CULLITA

DE MA CULLITA

APLECH D' ESTUDIS

VIATJES, RONDALLAS, RECORTS Y EXCURSIONS

PER

C. BOSCH DE LA TRINXERÍA

BARCELONA

EMPREMTA "LA RENAIXENSA," XUCLÁ, 13, BAIXOS.

1890

Reg 8532

UN MAQUINISTA DEL T. B. F.

À mon benvolgut amic en Joseph Pin y Soler.

Al arribar lo tren de Fransa, que surt de Portbou á la una de la tarde, á la estació de Pineda, en Met, lo fogonista, que acabava de tirar un rajolí d'oli als cilindres, digué al maquinista:

—¿Voldria saber, Joan, porque heu xiulat entre Calella y Pineda?

—Tú, cuydat d'untar y fogonar; no 'n tens res que fer.

La campana de la estació tocá tres batalladas, lo maquinista feu un xiulet estrident; lo tren empengué sa feixuga marxa, augmentant de velocitat, en mitj de glopadas de fum y vapor vomitadas pel respir del monstre.

L'endemá, al mateix punt, entre las duas estacions de Pineda y Calella, lo mateix xiulet

se sentí, si be curtet, prou tímit, com si un animal fos sobre la via.

En Met llambregava via enllá; res veyá que pogués motivar aquell senyal. Alashoras se mirava molt sorprés á en Joan, sense gosarli preguntar, diguent en sí: y ara!... qué li passa!... vaya un capritxo!... es molt singular!...

Hi havia dias que aquell xiulet semblava tan humil, tan vergonyós, que ab prou feyna 's percibia, fins que pará del tot; en Joan se deixá de xiular.

—Vaja! alguna li 'n passa, pensava 'n Met... ja parirá!...

*
* *

En Joan podia tenir llavors uns 40 anys; era un dels maquinistas més antichs del carril de T. B. F.; molt estimat del seus principals, fent sempre be sa obligació.

Lo coneguí á Saragossa, á la posada de Montserrat, plasseta de la Catedral, hont s' hostatjan molts maquinistas del ferro-carril del Nort. Anava en tren de mercaderias de Saragossa á Pamplona. Solia arribar cap á la vesprada, entre vuyt y nou. A voltas passavan tres y quatre dias que no 'l veyam, porque seguia fins á Alsasua. A taula, pel sopar, se posava al costat meu pera parlar catalá. Era barceloní, tenia la familia á Barcelona, dona y tres criaturas, allotjada en un segon pis de la Barceloneta. Parlavam de nostra estimada Catalunya, me

contava sos viatjes, en nits d' hivern, per aquelles fredas montanyas, envolcallat dins la boyra glacial del Ebro; tormentas, rufagadas, huracans de neu enlayrada pel torb, agullas de gebre que penjavan de sa barba, malgrat l' escalf que radiava de la máquina...—¡Quín ofic més penós... ¡qué se 'n ha de ser de ferreny pera resistirhi!... Si encara pogués correr per Catalunya; reveurer alguna qu' altre vegada la Cisa y petonejar mos fillets... alabat sia Deu!... mes, veures tant lluny!... sentir á parlar sempre castellá!...cregui qu' es pera mí un desterro ben sensible! Fa temps qu' he demanat de correr de Saragossa á Barcelona... no ho puch lograr!... fa més d' un mes que no he vist los de casa!...

*
* *

Molt temps després d' haver conegut en Joan en la posada de Montserrat, anant jo á Barcelona, un dia de primavera, quina fou ma sorpresa, durant los pochos minuts de parada, á l' Empalme, de reveurer, plantat sobre la locomotora del tren de marina, á mon amich Joan, quin, al coneixem, baixá tot seguit de la máquina.

—Vos per eixas terras! li diguí... toquéula.

—No, tinch las màns massa greixosas.

—No importa: las mans d' un home de be com vos, sempre s' apretan ab plaher... Se las fregá ab borras de cotó, encaixárem.

—Demá seré lliure; vingui á veurem á casa meva, Barceloneta, carrer de Mar, 20, 2; coneixerá la dona y mos fillets; ne tindré m tots vera alegria... Ja ho veu, he lograt mon desitj: corro de Portbou á Barcelona... Tocá la campana... Vaja! estiga bonet... m' he alegrat molt de veurel.

Torná pujar á la máquina y jo al meu vagó. Se sentí dos xiulets estridents repercutits per aquellas cloteradas; los dos trens se posáren en marxa, llensant glopadas de vapor, á través l' arbreda atapahida dels marges del Tordera, fugint, un vers al litoral, l' altre vers l' interior.

*
* *

Eix llarch camí de Barcelona á Portbou y de Portbou á Barcelona, en Joan lo sabia de memoria, l' hauria fet á ulls cluchs; lo recorria duas vegadas al dia, sortia pel tren de las cinch del matí de Barcelona, tornanthi á las vuyt del vespre.

En Joan no passava de 40 anys, mes aparentava ser més vell de lo qu' era: alt, sapat, ferreny, pelut, de forta musculatura; carácter sério, meláncólich, casi trist; eixa vida que portava, quieta, monótona, sempre de peus, la contínua trepidació de la máquina que per forsa ha d' influhir en lo cervell, en mitj de la polsaguera, greixúm, polsim y fum del carbó, havia donat á sa fesomia un ayre de bonatxás, de resignació, que feya ressortir més encara la

tristesa de sa mirada. Era l' home que 'te sols lo sentiment de sa forsa, pero sense voluntat, que ha abdicat sas facultats morals, que s' ha identificat ab lo mostre que guia, que s' ha tornat máquina com ell. Aixó si, li te carinyo, lo cuyda, lo frega, l' unta, l' acaricia per tenirlo sempre ben amansat, ben amanyaguit, no 's fia gayre de son togonista, en Met; es penetrat de la responsibilitat que pesa sobre d' ell; sab que tots los viatjants del tren li tenen confiadas llurs vidas... Y tant poch que guanya!... mentres puga sempre treballar!... encara!... mes quan vinga la vellesa!...

*
..

Després de cumplida sa tasca diaria, al arribar á Barcelona, á las nou de la nit, en Joan 's dirigeix á la Barceloneta, á casa seva, no gayre lluny de la estació. Al deixar la máquina ja no es lo mateix home: la influencia del monstre que 'l domina, de qui n' es esclau, disminueix á mida que se 'n aparta y que 's va apropant de sa estimada muller y de sos fillets, dos ninas y nin, tres angelets guapíssims, rossos com un fil d' or; lo més gran té vuyt anys .. Puja l' escala, brut, enmascarat com un escura-xemeneyas; se li veu sols lo blanch dels ulls y de las dents.

La Cisa ja sap l' hora, lo sent á pujar, ja té la porta del pis oberta y l' espera al replá de l' escala ab la quitxalla; ell va pujant y ans d'

arribar á dalt, 's posa las mans juntadas á la boca, fent lo llop; hú! hú! Sos fillets esporuguits, al veurer aquella cara enmascarada, s'arrapan á las faldillas de llur mare... ell 'ls hi vol fer un petó... oh cá!... tots ben amagadets sota 'i davantal de la Cisa, quina s' enfada, ri-hent:—Deu meu de bordegassos!... es vostre pare!... Quin gust també d' espantármels aixís!... may tindrás seny!...

Quan está en Joan dos ó tres dias fora de casa pera anar alguna vegada de Portbou á Tarragona, que torna ben enmascarat, aixafat, rendit, al entrar, sol fer hú! hú! perquè 'l gran li va dir un dia qu' era un llop. Aixó l' alegra de veurels fugir esporuguits per no deixarse petonejar pel llop.

La Cisa ja li té la gibrella plena d' aygua calenta, ab un bossí de sabó de cuyna, toballó ben blanch que fa flayra de bugada... en Joan s' hi rebeja treguéntse lo crostám de polsim de carbó que fa tornar l' aygua negra; y quant té la cara ben neta, sos fillets vergonyosos se 'l miran... es lo pare! diu lo gran... y corre abrasarlo... llur mare li acompanya las dos més petites que hi van, fent lo peterrell... ell se 'ls posa damunt sos genolls, omplintlos de petons. Ja la taula es parada; la Cisa hi posa una grasalada de sopa que al destaparla ompla la estancia de fumerola apetitosa; després una plátara de patatas bullidas, ab enciám d' escarola.

Aquella hora, per en Joan, rodejat de la seva familia, es un cel; ja no pensa ab lo monstre;

ja ha oblidat sas fatigas, arremit dins son niu ben tou, ben calentet, al costat de sa muller, de sos fillets que tant estima. Havent sopat, la Cisa porta las criaturas al llit; ell fá un cigarret, y acabat se 'n van á retiro; puig demá hi ha matinas; lo monstre l' espera impacient; es gelós, anyora sas caricias... á las tres ha de ser á la estació, ab en Met, á donarli sa racció de carbó á fí de tenir la deguda pressió á l' hora reglamentaria.

*
* *

Un diumenge de Novembre, aní á visitar la familia de mon amich Joan després de molt temps que no l' havia vista; trobí marit y muller tristos, neguitosos, com si tinguessen una criatura malalta. Res de aixó; tots tenian salut. ¡gracias á Deu! Aquella tristor provenia d' un fet singular, que no 'm va sorprendrer, puig ja coneixia de temps llur bondat y bon cor. Veuselaquí.

Entre Pineda y Calella, á pochhs passos del carril, s' hi veu una caseta de dos pisos ab una eixida que dona al mar, al peu de l' eixida un jardinet tancat de paret que s' atansa fins uns deu metres de la via. Al passar lo tren, desde la finestreta del vagó 's domina aquell jardí molt ben cultivat, dividit en quatre feixas separadas per caminets ensorrats, vorejats de rosers florits de rosas molsosas de Bengala y nombrosas especies exóticas. A la primavera.

sobre tot després d' un dia plujós de calor tébia, lo tren, al passar s' emportava un efluvi de flayre suáu com d' essencia de rosa d' Orient, que feya ensumar y treure 'l cap á més d' un viatger.

En Joan al sortir de la estació de Pineda, ans de passar devant lo jardí, girava 'l cap aspirant ab delicia aquella dolsa fragancia.

En Met, lo fagonista, devia tenir l' olfat massa fet á ranció d' oli de máquina, puig que may se 'n va adonar.

Aquella alenada embalsamada, atesa la rapidés del tren, era instantánea, de sensació fugás, agradable, que s' aspirava ab gust.

Per en Joan, aquella olorada fugitiva de fina essencia de rosa, en mitj del negre fum y fetor del carbó, produhia en sos narins ún contrast tan marcat, que un lleuger somriure de plaher 's dibuixava en sos llabis; 's passava la má enmascarada sota 'l nas, ensumant, com si vingúes de traguejar un rajolí de vi ranci d' Alella.

Passat, ja no hi pensava més.

No obstant, en la monotonia de son viatge d' anar y venir, aixó de passar davant la caseta y jardí perfumat, era per ell no sols una distracció, mes també un desitj qu' esperava ab plaher; li sabia greu de passar tan depressa; si hagués gosat hauria disminuhit la marxa del tren.

Una tarde vegé en lo jardí una senyoreta, ab una arregadora á la má, que arruxava los rosers. No la pogué distingir bé; mes li semblá joveneta y guapa.

Un altre dia la vegé al terradet ab una senyora de mes edat. Los dias següents la solia veurer darrera dels vidres, á una de las duas finestras balconeras del primer pis, com si cusís ó brodés.

A las nou del vespre, al arribar á casa seva, ho contá tot sopant á la Cisa. Li feu la descripció d' aquell jardinet plé de rosas; de aquella caseta aixerida, enlluhida, tota blanca, hoñt veyá sempre, al passar, cada dia á la mateixa hora, una senyoreta molt guapa, pàlida, de cara malaltissa, vestida de blanch, com un colóm. Solament una vegada l' havia vista al jardí, arruixant las rosas; mes desde aquell dia solia veurer sols sa cara darrera dels vidres del balcó.

—¡Ay! ¡pobre senyora! no tindrà gayre salut, digué la Cisa... ¡ja la planyo!...

—¡Si sabesses lo perfúm que fan las rosas d' aquell jardí!...

—Y bé... ¿qué?... que n' hem de fer del perfúm d' aquellas rosas... Pera mí, val més la farúm que fás del fum de carbó de pedra quan vens de viatge, y pera tú també.

—Tens rahó.

En Joan cargolá son cigarret, l' encengué, molt pensatiu, l' lentsant volutas de fum al sostre. Las criaturas ploravan; llur mare los portá al llit. Al poch rato de dormits, hi anáren també ells.

Cada dia, pel sopar, després de parlar de cosas indiferentas, intervenia la caseta, lo jardí y aquella cara de joveneta tant pàlida de darrera

dels vidres. Fins la Cisa s'hi interessá. Fou ella que li 'n parlava, preguntantli:

—¿L' has vista abuy?

—Si, 's passejava pel jardí, una senyora de més edat li donava 'l bras. Al passar lo tren ha alsat los ulls, mirantsel... Té cara de cera... es molt jove.. ben segur que no passa de vint...

—¡Pobre noya!... l' altre será sa mare... no dehuen esser del país... haurán llogat aquella caseta pera respirar 'ls ayres purs de la costa... serán estrangeras...

—Be ho sembla... y la conversa girá de cosas indiferents.

*
* *

Passaren dias y més dias, cumplint en Joan sa tasca, corrent de Portbou á Barcelona y de Barcelona á Portbou; al passar 's mirava la finestra de la caseta tot aspirant la fragancia de las rosas. Quan no veyá la nina cusint ó brodant darrera 'ls vidres 's posava trist, mal humorat, durant lo restant del camí.

Lo desitj de véurerla fou tant gran que un dia, al passar, portá la má instinctivament al xiulet de la máquina, com per cridarla. En Met esparpellejava la vista via enllá; res veyá. Al sentir lo xiulet de la máquina, la cara pálida malaltissa, 's placava darrera 'ls vidres... en Joan somrehía content... l' havia vista ja 'n tenia prou.

—Y donchs, li digué la Cisa, ¿l' has vista abuy?

—Si, pero m' apar molt decayguda... ¡Pobre noya!... quan las rosas de son jardí s' esfullarán... ¡alashòras nos deixarà!

Los dos se posaren tristos.

*
* *

Era la fi d' Octubre. Las arbredas del Ter y del Tordera havian prés aquell color esmortu- hit de groch pàlit, sobresortint tons rosats y vermellenchs d' algun cirer y pámpols enfilats per las pollancredas. Las fullas s' anavan des- prenent de una á una, volejant tremolosas, en- catifant las closas y voreradas dels rius. Las que queyan sobre la vía eran escombradas per l' uracá impetuós del tren, quin deixava darrera d' ell, al passar, un torbellí de polsaguera y fu- llám que s' enlayrava barrejat ab volutas de va- por blanquinosas, atormentadas, esfilagarsadas, del esbufegar del monstre.

Feya dias que 'n Joan ja no xiulava; las fi- nestras de la caseta eran mitj closas; no s' hi veyá ningú. Los rosers del jardí, entre la seca- da y lo vent geliu, se corsecavan; las rosas tor- sían lo coll, y llurs petals cubrían los caminets.

Una tarde de un dia de Novembre, núvol, trist, de un cel rúfol, al passar lo tren, en Joan vegé un home que 's dirigía envers la caseta, portant sul cap, una atahut tota blanca.

Aquella nit, lo maquinista, al pujar l' escala

del pis, no feu lo llop. Entrá callat, neguitós; ni gana tingué per sopar.

La Cisa ni sisquera li va preguntar lo motiu de sa tristesa... ja s' ho presumia.

—¡Pobre noya!... es al cel, ¿fá?

—Si, he vist l' atahut... tot está tancat y barat... los camins del jardí son encatífats de fulles de rosa... també los rosers 's van morint... ¡fan com ella!... y las llágrimas humitejavan llurs ulls...

¡Quin sopar mes trist y callat!... Havent sopat, la Cisa feu agenollar los tres angelets rosos com l' or, en Joan 's tregué la gorra, y ab molt reculliment resaren un parenostre per la difunta; moments després 'ls despullá y los portá al llit. La més petita s' adormí tot seguit. Sa germana que tenia quatre anys demaná sa nina de cartró, sa mare li portá; ella la fica al llit, ben acotxadeta al costat seu, li feu un petonet.—Mamá, ella també vol fer non non...— Si filla, dorm... y alsant los ulls al cel, encomená sos fillets adormits al bon ángel de la guarda.

DE LA RAMBLA DE LAS FLORS

À LA BONA-NOVA

Era un diumenge de Maig á la una de la tarde. Després de visitar la Exposició, me dirigí envers lo passeig de Colon, seguí Rambla amunt fins á la Rambla de las Flors hont quedavan encara hermosas toyas de rica fragancia posadas ab aygua dins las paperinas de llauna de las taulas de las floristas; hi donguí alguns vols, observant los tipos de la gentada que s'hi passejava. Passá un tramvía de Gracia, hi vaig pujar. Casi tots los assentos eran presos; me vaig sentar entre una dona corpulenta que portava sobre sa falda un cistell plé de llegúms, y un soldat mostatxut, gastador d'artillería, un home com un Sant Pau. Al tornar empendrer la mårxa lo tramvia, comensá á caurer gotas com pessetas que féren fugir tots los passejants de la Rambla de las Flors; lo cel rúfol; alguna

ratxa de llevant escombrava la pols del plá de la Boquería, enlayrada en torbellí.

Al arribar á la plassa de Catalunya lo tramvía 's deturá pera deixar pujar una dona vella, petitona, que apressava 'l pas; portava un paraygua de cotó vermell y un cistell sota 'l bras; arribá esbufegant, perdent casi l' alé. Lo conductor li doná la má, pujá, y ab cara amable, somrienta que contrastava ab las caras mal humoradas dels que estavam sentats, prová d'enquevirse, lo qu' era prou dificultós, puig que, á mes del cistell, son paraygua ben rexop mullava uns y altres. Per fí 'ns apretárem, 's sentá al costat d' una senyora, tinguent enfront l' artiller. Lo tramvía reprengué sa marxa en mitj d' un fort ruixat barrejat de llampechs y algun tró. Lo conductor passá á cobrar. Aquella vella prou apretada, embrassada del cistell y paraygua, no sabía com fer pera tráurers los cuartos; per fí, ab travalls s' arrancá un mocador de cuadros de la butxaca, y ab má tremolosa desfé un nus del corn del mocador, ne tragué algunas monedas de coure. Al volguerlas donar al conductor, feu de sopte un tró tant esquerdat que assustá á tothom; la vella se volgué senyar, tots sos diners caygueren á terra; se quedá mitj atontada, apuradíssima. L' artiller s' ajupí, cercant entre camas, arreplegá los cuartos un per un, los hi torná, no 'n faltava cap.—Teniu, bona dona;—era catalá; prou 's veyá ab sa fesomía guerrera y bondadosa. Calía veurer la cara de la pobre vella expressant

agrahiment y alegría, mirantse ab tendresa aquell homenás mostatxut. ¡Pobre dona! era tan turbada y conmoguda que no trobá cap paraula pera dirli, gracias, Deu li pach; sols duas llágrimas que li lliscavan galta avall li donaren á coneixer tot l'agrahiment del seu cor.

*
* *

Arribárem á Gracia, la pluja havia parat. Me dirigí á peu á la Bona-nova pera gosar del hermós panorama que 's desenrotlla á mida que 's va pujant. A mitj kilometre ans d'arribar á la iglesia, torná á caurer gotas. Vaig entrar á una xocolatería ó mellor matonería, puig que servían y fora matons de monja, los renombrats matons de Pedralves. Me 'n portaren un de groch de cadmium, bonich, tiesso, gelatinós, perfumat ab essencia de rosa... fet probablement de llet d' ametllas poca, amidó, gelatina y safrá... sols ab una culleradeta ne tinguí prou.

Las cocas del forn de Sant Jaume, los bunyols del tio Nelo, los pastissos y tortells mallorquins, los matons de Pedralves, han fet las delicias de nostres avis, lleminers com nosaltres. L' art del pastisser ha progressat com l' art culinari y demés arts de la golafrería. En aquell temps la fonda del Sabre, de Sant Antoni, de Marina, etc., eran lo bó y millor pera fer ápats substanciosos; en quant á l' amani-

ment no 's mirava prim. Abuy dia nostre paladar es fet á dolçaynas y menjars més exquisits; ó si nó que ho digan en Martin, en Justin y demés restauradors de nomenada. Que val un mató de Pedralves al costat dels pastissos de 'n Llibre, de 'n Parent y tants altres!... Dintre pochs anys se 'n conservarà sols lo recort, y algun cronicayre del sigle venider ne parlará com de costúms y recorts de la vellura del tot desapareguts.

*
*
*

Mon objecte, al anar á la Bona-nova, era de visitar la iglesia novament agrandida, y la estancia dels *ex-votos*.

En mas visitas als santuaris montanyesos, sempre las presentallas penjadas als murs de la capella m' han cridat l' atenció, sempre las he observadas detingudament. Quinas reflexions fan fer!... Son los testimonis presents de nostras penas, de nostra humana miseria, com també una demostració de fé viva y gratitut envers la santa ó sant protector de la comarca. Qué senzillas y fervorosas son las invocacions escritas en eixos quadrets toscament pintats que representan un malalt deshauciat, un marit, un fill, un pare, ab una dona agenollada que invoca la Verge quina 's veu en un ángul del cuadro rodejada de núvols, portant son fillet al bras. Sempre es la dona, la mare, que prega, que implora; may l' home; perquè es ella que

sufreix, que té una fé ardenta, y es per ella que 's fá 'l miracle. Si, son ben bé mamarratxos aquells quadrets tals com son pintats; mes que hi fa! 'ns representan la historia dolorosa dels sentiments més íntims del nostre cor, y sobretot un testimoni de fé pura, senzilla, del poble, dels pobres, y un consol en llurs misèrias y sufriments.

Al poch rato que m' estava mirant una diminuta fragata, un ex-voto sens dubte d' algun naufragi, entrá la vella del tramvía. Se coneixía que havia molt plorat, postrada als peus de la Verge; tenia encara 'ls ulls llagrimosos. Traqué del cistells una cama de cera y la penjá á un clau al costat de ciris fenomenals, en mitj de brassos, caps, nassos, ulls, etc., etc., de cera.

Pobre dona! me contá que son net, orfe de pare y mare, era artiller á Valencia, y que una roda de canó li havia passat sobre la cama xafantli 'ls ossos.—Hi aní desseguida, enmanllevant los cuartos pera fer lo viatge... pobre Josepet! l' estimo com si fos fill meu! Era al hospital; anavan á serrarli la cama; mes jo vaig implorar nostra protectora, la Verge de la Bona-nova; de prompte los metges desistiren de serrarli; y als pochos dias aná per bé. Quan fou ben gurit torní á Barcelona, comprí una cama de cera y avuy l' he portada en acció de gracias á la Reyna del cel.—

Ah! fé súblim, consoladora!... ditxós qui 't posseheix! No, no apartém may del poble eixas

santas creencias que son son consol en eix mon
de penas y sufriments.

Al acabar la vella sa relació me recordí de la
tendra y carinyosa expressió ab que 's mirava
lo gastador artiller que li arreplegá las mone-
das caygudas del nus desfet de son mocador. Li
feya recordar son net.

SENTENCIAT Á MORT

Al amich en Emili Vilanova.

En lo poble empordanés de Pedretallada, morí, fa alguns anys, un senyor d' edat: lo senyor Rafel Cánta. Fou enterrat en lo cementiri de la parroquia, situat al costat de la iglesia. La seva familia, feu posar sobre sa tomba una llosa ab una inscripció, que diu aixís:

Aquí jau Rafel Cánta
quí morí de mort santa,
fent lo be com bon cristiá;
á Deu sempre s' encomaná.
Los gats del poble enmatziná.

Eixa inscripció singular era un enigma pera mí y pera los excursionistas y arqueólechs que solen visitar la vella iglesia y murallas romanas que voltan l' antich poble de Pedretallada.

L' any passat trobantme á Fontclara, me vaig topar ab lo rector de Pedretallada, Mossen Geroni, que jo coneixia particularment; venia de celebrar uns funerals.

—Home!... ¡Vosté per eixas terras!... d' hont surt?—encaixárem.—

—Vinch de Gualta y Fontanillas.

—Son y fora las deu. Vosté m' acompanya á Pedretallada y dinará ab mí... No digui pas que no, si vol que no m' enfadi!... no repliqui! Au!... *¡en route!*, me digué en francés... arribarém á cuarts de onze; hi haurá temps de prevenir la majordona que posi un pollastre al ast.

Mossen Geroni era un amich; me convidava de cor; li hauria fet pena si hagués refusat.

A las dotze nos posárem á taula. La conversa girá sobre vinyas filoxeradas, malas anyadas, gam de las oliveras, pobresa del país; reparacions á la vella iglesia románica; al cementiri, qual paret de tanca havia cayguda, y era profanat pels porchs y gossos del poble.

Aixó me feu recordar aquella inscripció singular de la tomba de Rafel Cánta. Pensí que Mossen Geroni que l' havia conegut podria donármem l' explicació. En efecte aixís fou.

Veusla aquí.

Lo senyor Rafel Cánta era un senyor d' edat, solter, que vivia molt retirat en sa caseta, situada al cap d' allá del carrer de la iglesia; casa aislada, campestre, ab un hort de flors y llegúms arregat per pouaranca. Lo senyor Rafel

vivía de la renda de sa llegítima; puig son germá hereu habitava á la Bisbal.

Al venir á víurer á Pedretallada, podia tenir uns 60 anys. Vivía sol, molt retirat, ab una criada vella, la Tuyas, qui li feya de cuynera y majordona.

Algunas vegadas, per las festas anyals, jo anava á pendrer xacolata á casa seva, y ell venia també á péndren á la rectoría.

Era senyor de carácter original, molt estrany en sas cosas y costúms; un ver filosof; pero home de bé á carta cabal. Parlava despay, ab tó sentenciós, y no volia ésser contradit. Genit autoritari que s' amansava sols devant los renys y botadas de la Tuyas, quina, com totas las donas, per vellas que sian, volen portar sempre las calsas.

No obstant vivían en bona armonía; lo senyor Rafel se considerava felís, puig sos gustos eran facils de contentar.

Ell se conreava l' hort, las flors, tota mena de llegúms; sens oblidar l' enciám de lletuga y d' escarola, quals fullas més tendres y blancas, eran destinadas á la cría de canaris que tenia en un recó de la eixida, al mitjdia, abrigat de la tramontana.

Eixa cria de canaris resumía per ell tot son afecte; absorvía part de sa existencia. Apariava lluers, cardinas, verdúms, ab canaris, y los productes que 'n treya, feyan la admiració dels intel·ligents, y excitavan l' enveja d' un sabater,

del mateix carrer, que també tenia cria, pero que no hi entenía pilota.

Entre los crehuaments admirables obtinguts, n' havia sortit un canari crehuat de cardina qu' era una maravella pel seu cantar, y la hermosura de colors de són plomatge de groch tendre, fins á groch de cadmium, clapat de tons verts y rogenchs.

Lo tenia dins una gávia penjada ab un clau á la paret del menjador, prop d' una calaixera. Los seus refilets no paravan del matí al vespre. No l' hauria donat per tots los diners del món.

*
* *

Un dia, l' endemá de St. Vicents de Janer, succehí un percás, en casa 'l senyor Rafel, trist, lamentable, quals conseqüencias ben cert escursaren los dias de sa vida.

Un gat foraster entrá al menjador, mentres l' Sr. Rafel, que havia acabat de dinar, cullía al hort una mata d' enciám, y que la Tuyas á la cuyna rentava 'ls plats; pujá sobre la calaixera, de cul sentat, lo cap enlayra, seguint ab sa mirada envejosa los saltirons del canari sobre 'ls brochs de la gávia, en mitj de joyosos refilets. De prompte, s' ajupeix, s' arronsa, s' arrodoneix, y d' un bot salta sobre la gávia; ab la trassa que caracteriza la rassa felina, fica sa forquilla peluda entre 'ls filserros de la gávia, hipnotisant lo canari, quin, astorat, xericant, alatejant, fuig, saltant de broch en broch, y

acaba per tirarse d' ell mateix en las urpas del malvat.

Lo senyor Rafel entrá al menjador, ab una fulla d' escarola á la má, en lo precís moment que 'l gat fugia ab sa presa, deixant dins la gávia lo plomissol del aucellet, proba palpable del crim horrorós que acabava de cometre. Lo senyor Rafel se quedá de pedra; tremolantli las camas d' esglay; ni esment tingué pera servirse del garrot que portava pera clavarli garrotada, al passar, fugint entre sas camas. S' hagué de apoyar á la taula per no caurer en basca, cri-dant ab veu apagada Tuyas! Tuyas!

—Qué vol? mi senyor; qué se li ofereix?

—Mira!... mira! . . senyalántli la gávia.

—Y ara!... qué li passa!... qué té?

—Lo canari!... lo meu estimat!... la nina del meu ull!...

—Qué?... no 'l veu que dorm sobre un broch?

—La Tuyas era molt curta de vista.—

—Ves! ximpleta! ves!... y d' una empenta la tirá á la cuyna... Si no t' hi veus posat ulleras!

—Ara ara!... qué vol que li diga!...

—Deu meu! quina desgracia!... Tot suspirant y gemegant, despenjá la gávia, obrí la porteta, arreplegá un grapat de plomas grogas y una pota, ab sos teguments sagnosos, encastada entre dos fillferros; los posá en capseta de cartró; molt conmogut, la tancá ab moviment rabíós, convulsiu, y apretantla dins sas mans tremolosas, las llágrimas als ulls:—Ah!... es tot lo que 'm queda del meu estimat...—Pobre ca-

nari!... ja no sentiré maymés tos joyosos refi-
lets!... ta mort ha sigut horrorosa! crudell!...
tos membres arrancats per un assesí ferotge,
despiedat! que ni tos dolsos cants han pogut
entendrir!... mes, jo 't juro, si, que 't venjaré!...

*
* *

D' aquell dia ensá lo senyor Rafel declará la guerra á tots los gats del poble; guerra d' extermini en la qual desplegó un enginy maquiavélich, recurrent als medis més traydors y dissimulats. Amanyagava tots los gats que de molt temps tenian la costum d' entrar á la cuyna y menjador de casa seva, pera llepar los plats, després dels ápats. Los hi donava ossets de colom, d' avirám, engrunas de pa xupadas ab salsa.

Los gats sens dubte s' ho digueren uns á altres, puig que al cap de pochos dias, á la hora dels ápats, ne comparegué un estól de tota mena: petits, grossos, mascles, femellas, maulant, pidolant llur pitansa diaria. En mitj d' ells, lo senyor Rafel reconegué lo lladre, lo malvat que havia tingut l' atreviment de menjarse lo canari; un gatás gros y gras, clapat de tacas negras y rogenças, d' aspecte ferotge, mostatxut, desconfiat, anant sempre d' escamna. Al principi treya 'l cap al pas de la porta del menjador, l' ull viu, avispat; lo senyor Rafel li tirava un osset; l' arreplegava d' unbot, y á fuyta. Tenia

ben cert esment del crim que havia comés, y se malfiava del cástich.

Aixó d' amanyagar tots los gats del poble era per' agafar ab més certesa lo criminal.

Se feu fer pel llauner una gávia de filferro reforsat, prou espayosa. ¿Quin intent portava? ¿Quin suplici destinava al despiedat assessí?... Feya días que lo rumiava; ja se 'l tenia pensat.

Avans de supliciarlo lo calia agafar; aixó era prou dificultós. Agafarlo?... com?... de quina manera? ab llas?... era perillós: un gatás com aquell li podia saltar á sobre esgarrapantli la cara, fentlo malbé. Donarli matzinas?... qu' es cas!... Ell volia gosar de son torment, de son desespero, de sa agonía; fins véureli fer lo darrer badall.

Se posá de connivencia ab la Tuyas, dona enemiga dels gats, com totas las cuyneras.

Alguns días avans feu fer pel fuster un forat gatoner á la porta del menjador á fí de que los gats s' acostumessin á entrar y sortir pel dit forat.

Se procurá un sach de tela molt forta.

*
..

Era un dissapte de Janer. Plovisquejava; dia fret, rúfol. La una tocava á la péndula del menjador. Lo senyor Rafel havia acabat de dinar; s' escurava las dents ab broquet de bruch. Se tragué la petaca pera cargolar un cigarret. La Tuyas anava desaparant la taula, posant á

terra los plats de deixillas, llepats ab delícia per tres gats lleminers. Un dels tres era lo gatás, lo malvat, l' assessí. Lo senyor Rafel, al véurel, s' alsá de taula fent una mitja rialla mefistofélica, xiulejá la marxa reyal, tot fent lo payo, mirant lo gat de reull, y dirigintse envers la porta, digué, guaytant lo sostre:

—Tuyas, no 't moguis, Vaig á tancar la porta; quan te faré senyal, esporugueix los gats.

Tancada la porta, posá tot seguit la boca del sach ben badada al forat gatoner, subjectantla bé ab sas duas mans, y cridá á la Tuyas: Ara!...

Fu!... fu!... feu la Tuyas, agafant l' escombria.

Zast!... ja sent l' estribada, ja 'n te un dins del sach.

—Es lo lladre! diu la Tuyas, tinguil be, que no li escapi!

Lo senyor Rafel se cuytá de retorguir y lligar lo sach, mentres los altres, empaytant lo forat, fugen com esperitats.

—Uf!... m' ha fet subar... ja no m' escapa!... y tirá 'l sach en un recó.

—Miri, digué la Tuyas, com espernatega! Fins las urpas atravessan la tela.

—Ara ray! qu' espernatégui tant com vulga! ne treuré pas res; ja ha acabat de fer maldats; ja está sentenciat.

Alashoras aná á cercar la gávia; introduhí la boca del sach dins la porta de la mateixa, deslligantlo ab cuydado. Lo gat, pensant recobrar

sa llibertat, clavá embestida y se trobá de prompte engaviat, la porta tancada de cop.

Quins garramaus! y quinas urpadas!...—Si, maula! maula! traydorás!... Ara las pagarás totas!... Lo cadavre del canari sepultat dins ton ventrell clama venjansa!

Llavors penjá la gávia en lo mateix ganxo dont tenia 'l canari, la subjectá be á la paret ab d' altres claus; presentá al presoner lo plo-missol y la pota de la víctima com á provas justificants de son crim, y li digué: Estás sentenciat á morirte de fam!...

*
*
*

Lo primer dia lo furor del gat fou tremendo: pel erissat; ulls espurnejants; mossegava las barras de ferro de sa presó, esforsantse de tor-sarlas ab sas dents y urpas. Sos garramaus eran tant horrorosos que la Tuyas tremolava d' es-glai; no gosava entrar al menjador. Lo senyor Rafel disfrutava de véurel rabiari.—Estrafulari! assessi!... maula!... crida més!... ja no pots!... tens la gola encesa!... lo canari t' ofega!...

Lo tercer dia lo gat, cansat de tants esforsos, s' ensopí, tot ajupit dins la gávia.

Lo dia nové, sa mirada ferotge 's torná compassiva, com si tingués remordiments y demanés clemencia. Moviments convulsius, nervosos, agitavan son cos; no tenia forsa pera estarse de peus; las camas li flaquejavan; probava d' aixecarse y no podia. Feya tanta llástima que

'l senyor Rafel se sentí conmogut. Pera no deixarse conmourer y apartar tota idea de perdó, girava 'l cap; aquella agonía li remordía. Sentia una veu interior que li cridava: Inhumá!... sense cor!... Si no hagués sigut lo recort present de la mort crudel del aucell que tant estimava, es ben cert que s' hagués deixat entendre y li hauria perdonat. Aquella veu interior li deya encara: eix cástich es injust; lo culpable ha obrat sens discerniment, obehint á son instint ferós... la culpa la tens tu que no has sabut preveurer lo perill que amenassava l' aucell, penjant la gávia á tan poca alsaria.

La Tuyas, moguda de compassió, al veure sa horrorosa agonía, deya al seu amo, tot aixugantse una llágrima ab lo corn de son devantal: Ay!... no me 'l puch mirar... me trenca 'l cor!... y 'ls dos, cap baix, silenciosos, afligits, semblavan los vers culpables, atormentats pel remordiment.

De prompte, los ulls del supliciat s' entelaren; una brumera verdosa apareguè sobre sos llabis; las contraccions de sos membres anaren en augment; s' apoderá de tot ell un fort tremolor; feu un esfors per alsarse... fou l' últim!... se quedá coll tort; las camas enrampadas; los ulls envidriats... ¡Quina mort més crudel!...

Ni 'l senyor Rafel, ni la Tuyas s' atreviren á tréurel de la gávia. Los dos se retiraren compungits, un á sa cambra, l' altra á la cuyna.

*
* *

Las nou de la nit tocavan al cloquer del poble; bufava la tramontana; ratxadas de calamarsa petavan sobre 'ls vidres com perdigonadas; la lluna pàlida, de quart creixent, fugia esparverada, envolcallada á claps per negres bromas fantásticas, esfilagarsadas.

Lo senyor Rafel que s' havia ficat al llit, s' alsá; s' abrigá ab son capot de triple balona; encengué la llumenera; se dirigí al menjador; despenjá la gávia; ne tregué lo cadavre... tot ell tremolava com una fulla; l' agafá per la cua, apartant la vista, y d' amagatotis com un criminal; lo tirá per la finestra dins la negror de la nit. L' endemá de matí, la Tuyas lo vejé estirat al pati de la casa; lo portá al hort al peu d' un presseguér, hont li doná sepultura, pera femarlo.

*
* *

Pera preservar los canaris de la cria de las urpas dels gats, y no presenciar la agonia de llur mort que tant l' havia conmogut, lo senyor Rafel feu enmatzinar, ab bolas d' estrichnina, tots los gats forasters que s' havian engorman-

dit á la cuyna y menjador de casa seva. Axís es que acabá ab tots los gats del poble, y en recort d' aquell fet, una má desconeguda (se suposa si fou lo sabater) afegí al seu epitafi, lo vers últim que li ha cridat l' atenció.

LO BOTO DE BRILLANT

Donya Rosa y son marit Don Claudi Copóns han acabat de dinar; 'ls dos savorejan lo moka que ompla lo menjador de rich aroma. Ell se treu de la petaca de pell de Russia un veguer enfaixat de paper platejat, l' encen, s' arrepen-tiga dins sa butaca, 's posa las ulleras y fulleja la edició del matí del *Brusi*, detinguentse á la cotisació de la Bolsa y cambis corrents. Al cap de poch de llegir s' ensopeix é insensiblement s' adorm, fent sa bacayna diaria de costúm. La seva muller s' alsa y va de puntetas ajustar las balconeras, fent baixar la persiana pera que son marit pogués descansar ab repós sense ésser incomodat per la claror. Aixó fet se 'n entra al saló; entregira la finestra pera deixar passar un buf de marinada; pren de sobre la taula un llibre, *Vilaniu*, d' Oller; s' assenta en un balancer y llegeix.

*
**

Donya Rosa es senyora de las més elegants de Barcelona, vestint ab molt gust y riquesa. Passa dels quaranta anys, es encara guapassa, puig que en sa joventut feya tronar y plourer. Ara, passadas las quatre creus, s' ha engroixit, arrodonit, engreixat com una guatlla en lo mes de Setembre. Sas carns avans tant duras s' han tornat flonjas malgrat la corassa ó corset que s' ha fet fer exprés ben branillat pera contenirlas. Sa cara té encara restos de hermosura, ulls expressius, nasset aquilí de perfil grech, boca bufona que quan riu deixa veurer una dentadura marfilenya. Mes, d' algun temps ensá s' ha adonat que son llabi superior prenía una tinta massa ombrejada; lo pel moixí que l' adornaba en sos dos extréms s' ha tornat ver pel de mascle. Lo primer pel raspós de que s' adoná la posá mal humorada més de vuit dias. Quan enmirallantse descubrí aquell petit mónstre, ja llarch, un poch caragolat, d' un negre blavench, prengué del seu tocador las pinsas de plata y de una revolada extirpá lo pel atrevit que havia tingut l' audacia de barrejar-se ab lo plomissol que hermozejava son llabi tant bufonet; mes... oh!... horror!... als pochos dias ne descubrí un altre, y vingué que ni las pinsas podían abastarhi.

Ara Donya Rosa s' ha tingut de conformar. La guerra que té declarada als anys es impla-

« cable; lluyta ab valor. Lo seu tocador sembla un mostrador de perfumista; pastas, coloretts, pinzells, tinturas, polvos, etc., tot li es bo pera reparar l' irreparable ultratge del temps.

Los coloretts, cold-cream y polvos d' arrós fan un gran paper en la tardor de la vida de la dona de alt tó. Donya Rosa surt sempre enfarinada, y per mellor dissimular se posa un lleuger vel de gassa que 's deixa caure sobre la cara.

Don Claudi Copóns es un ricatxo qui ha fet gran fortuna sense anar á América en empresas del ferro-carril del Nort d' Espanya y pujadas encertadas de Bolsa. Viu al carrer Ampla, en lo primer pis de sa casa que sembla un palau per sas estancias espayosas y lo luxós del moblatge. Lo segón, tercer y quart pis son llogats, lo mateix que part dels baixos que son magatséms de depósitos d' estampats y teixits. També hi té la cuadra y cotxería.

Los Copóns tenen palco al Liceo, landau, cotxero y lacayo. Quan surten á passeig al parch, los dos hermosos cavalls de rassa inglesa de llur carruatge son molt admirats pels intelligents.

Donya Rosa ha sigut sempre fidel á son marit, á pesar de las adulacions y galanteigs dels seus admiradors, pero no li hem de donar gran merit, puig que Don Claudi ha sigut y es encara un home per agradar, un ver mascle com lo vol la dona: alt, moreno, barbut, de bona musculatura, fesomía séria, de carácter ben

marcat, que reflexa la voluntat, la fermesa, la formalitat del home de negocis. Donchs Donya Rosa estava més emprendada d' ell qu' ell d' ella, y fins s' hi barrejavan de vegadas de part d' ella alguns rampells de gelosía gens motivada; perque Don Claudi era massa ficat en negocis pera tenir temps de pensar en lo que suposava sa muller.

*
* *

Després de feta sa bacayna, Don Claudi se tragué la bata, se vestí, prengué son bastó pera sortir.

Entra sa senyora.

—Estás disposada anar al Parch aquesta tarde?

—Com vulguis.

—T' ho pregunto perquè no podria acompanyarte. A las quatre tinch d' assistir á la junta general d' accionistas del Crèdit Catalá; hi haurías d' anar sola. Si vols avisaré pera tenirte á punt lo carruatge.

No; avuy no aniré al parch. Potser á última hora surti á peu pera fer algunas compras.

—Tú mateixa. Adeu!

Surt Don Claudi.

Donya Rosa torná entrar en lo saló, sentant-se en lo balancer, estirada ab llanguidesa, una cama sobre l' altre; vestida de rica bata blanca bordada mitj entr' oberta al pit; sos petits peus grassóns apoyats sobre un coixí, ficats en plan-

tofas bufonas, que deixan veure fins mes amunt de la clavilla mitjas de seda molt fines.

Feya un dia calorós de Juny; mes la calor era temperada per un ayre fresquet de marina-da que feya onejar suaument la cortina del balcó. La claror esmortuhida pels cortinatges de damás dona al saló un tó recullit de penombra. Una hermosa toya de flors raras de rica fragancia adorna un jerro del Japó posat al mitj de la taula de marbre, voltat d'albums y llibres de luxosa encuadernació.

Donya Rosa, los ulls mitj clocats; son llibre obert damunt sa falda, molt absorvida, está pensant:—¿Quína sorpresa li podria fer pel seu Sant?... Deu meu! rés se trobar!... ¿Qué li podria regalar?... Ah! ja hi caych!... dos botóns de camisa... dos brillants de preu... 'ls que té no diuhen per ell... Sí, excelenta idea!

A las cinch estirá lo cordó de la campaneta; tot seguit se presenta sa cambrera qui l'ajuda á vestir; y tota contenta se dirigeix envers lo plá de Palacio, pren lo passeig de Colon, segueix la Rambla, trenca pel carrer de Fernando y entra en un rich magatzém de joyería. Dels nombrosos botons ab brillants que li presentaren. ne triá dos de molt gust, montats al ayre, de dos cents duros cada botó.

Tres dias després se celebrá en casa Copóns lo sant de Don Claudi. La muller, avans lo dinar, posá l'estoig entre 'l plech del toballó de son marit. Li doná una sorpresa molt agradable que li valgué un carinyós petó.

—He tingut gust? t' agradan?

—Molt. Qué bonichs que son! Quínas ayguas més puras!... Mira, los podré estrenar avuy mateix en lo convit que dona la Reyna al cos consular. (Don Claudi era cónsul d' una república de la América del Sud).

En efecte, al vestir-se á las cinch de la tarde dins sa cambra, la seva senyora li portá la camisa ab los dos botonets de brillants; com també la corbata blanca y frach; ella mateixa volgué terli lo nus de la corbata; may havía vist son marit tant enjogassat y de bona humor.

Al baixar la escala Don Claudi s' adoná que no portava no més qu' un botó. Torná pujar fentho observar á sa muller.

—T' haurá caygut per la escala ó per la cambra.

Cridaren la cambrera y 'l criat, y 'ls quatre lo cercaren minuciosament sense trobarlo.

Don Claudi tingué d' anarsen sols ab un botó.

Quan fou fora, Donya Rosa, ab la cambrera y 'l criat baixaren á la entrada, cercant desde 'l primer grahó fins al replá del pis; lo mateix feren á la entrada del pis, al menjador y dins la cambra de Don Claudi, regirant mobles, espolsant catifas, apartant tocadors y calaixeras, desfent lo llit, estenént llenzols, coixins y cubertas; mes, fou en vá; semblava que 'l botó s' havía fos.

Donya Rosa no sabia que pensar; se barriava l' enteniment pera compendrer la desapa-

rició misteriosa del botó. Li sabia greu, no per son valor, si per lo recort del regalo fet á son marit lo dia del seu sant.

A las onze torná Don Claudi.

—S' ha trobat ó no s' ha trobat?

—No me 'n parlis!... me fa tornar boja!... Tot ho hem cercat y regirat.

—Donchs si s' ha perdut blanch lo buscarém negre, y en paus; no t' hi amohinis.

Ja no 's parlá més del botó.

*
* *

Sense volguershi amohinar, donya Rosa cada dia rumiava cercant la explicació d' aqueix misteri... Lo criat?... la cambrera?... ni sospitarho... son duas personas de bé... además que 'l botó se perdé no siguenthi ells... Vaja! n' haig de fer lo sacrifici!... á fé, me sab greu!

Era un dissapte, la vigilia de Sant Joan. Feya una matinada sense un alé d' ayre; s' anunciava lo dia calorós.

A las nou la cambrera entrá dins la cambra de Donya Rosa, y obrí los batents de la finestra. Aquesta se despertá, arrodoní sos brassos sobre son cap, estirantse; apartá los fins lletsols brodats; s' assentá sobre 'l llit, ficant sos peus dins las plantofas bufonas; se posá una fina bata de batista, y entrá en son cabinet de bany; mullá lo cap dels dits pera probar si l' aygua estava bé, y entrá dins la banyera de marbre.

La cambrera se retirá.

Al cap de mitj' hora, al sortir del bany, sentí un drinch, y vegé al fons de la banyera un punt brillant que relluhía com una estrella... Oh sorpresa... lo botó perdut!... sí, era ell, ben bé ell.

Se vestí, y molt joyosa entrá en l' estudi de son marit, lo bras dret enlayrat, tinguent delicadament al cap del pulgar y l' index de la má l' hermós brillant, fent posturas á don Claudi.

—Qu' es aixó?

Alashoras li apropá més dels ulls com si 'l volgués hipnotisar.

—Vaja! ja era hora!... ¿Hont dianxe l' has trobat?

—Ah! Aixó es mon secret...

—Sabs que estás excitant ma curiositat?

Mes ella... Ah! ah! ah!... tota contenta, rihent de gust, continuant fentli ganyotas ab lo botó.

—Mira! mira!... qué lluhent!... qué hermós!... quíns fochs llensa!... sembla un petit sol!... Ho voldrías saber?... eh?... Donchs si ets bon minyó t' ho diré; mes no encara... fins al vespre. No t' amohinis... continua ta feyna... Adeu! marit meu!... y se 'n aná rihent deixant á don Claudi molt sorprés.

—Quín misteri es aquest?... Vaja! prengám paciència... al vespre m' ho dirá... y reprengué lo baláns que estava fent.

*
* *

L'endemá, á las cinch de la tarde, donya Rosa s' anava á vestir per' anar al Parch á fer algunas compras á la exposició japonesa, quan entrá la cambrera diguentli que hi havia una senyora que demanava si donya Rosa era á casa.

—Qué li ha respost?

—Que no ho sabía; l' he fet entrar diguentli que s' esperés, que hó anava á mirar.

—Donchs, li pot dir qu' estich fora... ¿Vosté la coneix?

—Sí, senyora: es donya Teresa Rimbau.

Donya Rosa corré tot seguit á trobarla.

—Ditxosos ulls que la poden veurer, Teresa!... y després d' una abarrassada seguida de dos petons, la feu entrar al saló..., ¿Cóm están donya Margarida? Don Rafel?

—Tots bons per ara ., y vostés?

—Lo mateix .. No s' assenti en eixa butaca... aquí... sobre 'l canapé, al costat meu... y prenentli la má... ¿Qué 'm conta?... ¿Quínas novas me porta?... Sab, jo no surto gayre ab aqueixas calors... sols se disfruta al vespre en los passeigs del Parch y mellor á vora mar á la Exposició marítima... ¿Qué no va als Pyreneus aquest estiu?

—No sé lo qué farém. En Rafel diu que en cap estació termal dels Pyreneus se disfruta de tanta fresca y tanta distracció com en lo Parch,

ab los mil atractius que ofereix la Exposició, y qu' es fer un disbarat d' exposarse á estar mal quan s' está bé. Lo viatge, la pols, la calor... Vaja! las incomoditats guanyan de molt las conveniencias que 's poden trobar á Luchon ó Cauterets y demés punts pyrenaichs. So de la opinió de 'n Rafel. Si 'm vol creure, aquest istiu no 'ns mourém de casa... ¿y vostés?

—En Claudi dirá.. potser anirém á Sant Sebastiá... ¿Ha estat á la reunió de casa Morer?

—Filla, no me 'n parli; es la reunió de la son; fa venir ganas de badallar. Avans tenia animació; los senyors eran obsequiosos y amables. Venia alguna jovenalla; mes ara no s' hi veu sino senyoras. Cada vegada hem de sentir tot lo repertori de donya Tecla... Pobre piano! sembla que se senten sos planys y gemechs, sobretot quan s' hi barreja donya Sibina pera tocar á quatre mans. Vaja! li asseguro que farà bon sol quan m' hi tornin véurer... A propósit de donya Tecla ¿ha vist lo sombrero que s' ha fet enviar de Madrit?

—Cóm!... lo sombrero que porta es fet á Madrit?

—Sí, filla: un casco de la Edat mitjana, ab cimbori y plomall: sols hi falta visera.

—Quín gust!... com si no tinguessim assí modistas *di primo cartello*.

—Lo seu marit es castellá com ella, y per ells lo bó y mellor se troba sols á Madrit.

—¡Quína aberració!

—A propósit, encara m' aniria oblidant-

me del objecte principal de ma visita: fa quatre dias era la festa de don Claudi; haguera ja vingut aquell dia si la salut de ma mare m' ho hagués permés. Sab, necessita molts cuydados... es tant vella! Mes tots los sants tenen octava y per la part que li toca, rebi mas sinceras y corals felicitacions.

—Mil mercés per son bon recort. A fe que aquell dia vaig tenir un disgust... Donya Rosa contá á sa amiga la historia del botó de brillant... Me 'l veyá perdut, ben perdut... tonta de mí!... jo 'l portava... y esclafí una rialla, y d' aqueixa un' altra, y riu que riu.

—Mes, dona, expliquis?

—Donchs, al sortir del bany, ohí un drinch metálich sobre 'l marbre de la banyera, y vegí lo rebot del botó que del marbre saltá dins l' aygua, anant á fons.

—Pero, com?... de quina manera?... ahont lo tenia?

Altra volta donya Rosa esclafí una rialla... ah! ah! ah!... ¡quina estranyesa!... sembla increible... ah! ah! ah!... no sé com dirli... y sempre rihent, s' apropá d' ella, y fent lo corn ab sa má, li digué á cau d' orella.

—Cá!... ¡qué 'm diu!... sembla impossible!... y las dos esclataren una riallada tan grassa que 'n tenian llágrimas als ulls.

—Vaja! es fenomenal, veritat?

—Oytal; may ho haguera cregut.

—La culpa no la tinch jo; la té ma modista

que 'm fa portar corsets massa curts. De avuy endavant los hi faré allargar.

—Sí, filla; farà molt bé. Lo mateix faré jo perque també 'm podria succehir, encara que tinch acostumat á mon marit no rebreer regalos de botons de brillants de 200 duros; mes lo que no s' ha fet fins avuy se pot fer demá. Crégui que aprofitaré de la llissó.

Donya Teresa s' aixecá; s' abrassaren, y al despedirse, donya Rosa li digué:

—Heu! lo que li he contat es per vosté sola; sentiria que 's divulgués.

—Vol callar!... compti ab ma discreció.

Donya Teresa ho contá tot seguit al seu marit, y aquest als seus amichs. Prompte fou una trompeta en lo círculo de visitas del matrimoni Copóns.

*
* +

Lo lector. — Cóm! Vosté acaba sense dir ahont era 'l botó!

—Francament, amich lector, me posa vosté en confusió... no sé com dirli. Tot lo més que puch fer es deixarli endevinar, diguentli solzament la primera y última lletra: ll y l. No 'm demani més; m' he tornat mut.

ESTUDIS DE ORTOGRAFIA

DE LA LLENGUA CATALANA

DELS PLURALS FEMENINS EN *es* Y EN *as*

En la nota important insertada en lo primer número de Janer de la *Revista Catalana*, se fa obsèrvar que «si bé la Redacció adopta un »sistema ortogràfic uniforme y enterament »correcte, no obstant, no 's creu ab la facultat »d' imposarlo, esperant vinga prest una Acade- »demia que dongue sobre 'l particular una lley »definitiva, desitjant, emperó, que la *Revista* »*Catalana* pugua anar preparant la uniformitat »que fasse d' una volta desapareixer la anar- »quía ortogràfica, y á vegadas gramatical, que »es una gravíssima tara de la nostra renaixensa »literaria.

»Respecte als plurals femenins en *es* que

»definitivament adoptam, y que, al cap y á la
 »fí, es lo punt capital del dissentiment en ma-
 »teria d' ortografia, sians permés citar la opi-
 »nió del malaguanyat escriptor francés, arxiver
 »de Perpinyá, que en un de sos doctes estudis
 »sobre la llengua catalana diu lo següent:

»En quant al plural femení, sempre 'l tro-
 »bam en *es*. La terminació *as*, contraria al
 »geni de la llengua catalana, s' introduhí al
 »sigle xvi per la influencia del castellá, y 'ls
 »catalans haurian hagut, temps ha, d' abando-
 »narla completament.» (1)

*
 * *

Ara bé; crech será útil, pera los escriptors catalans, estudiar detingudament eixa cuestió y veurer la rahó que donan los que escriuhen lo plural femení en *es* y 'ls que l' escriuhen en *as*.

Donchs empendré, segons mon humil criteri, una dissertació que, si no dona viva llum, servirá al menos á aclarir un xich tant controversada cuestió.

La divergencia en la forma dels plurals femenins que, com diu bé la *Revista Catalana*, es una tara en nostres escrits catalans, m' apar que durará tant com las reglas de la gramática no hagin sigut fixadas y formuladas per la Academia de la llengua, qual autoritat recone-

(1) B. J. Alart.—*Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Rousillon et de Cerdagne.*

guda per tots imposará la uniformitat. Fins que aixó s' hagi lograt, cadascú guardará sa manera d' escriurer, sia per costúm, sia per preferencia sistemática.

Los partidaris dels femenins en *es*, tals com s' escribían en la Edat-mitjana, poden alegar una rahó més especiosa que sólida, y es que sembla més natural de posar, tant com sia possible, la ortografía en harmonía ab la pronunciació. Creyém donchs que no es pas per llur afició al arcahisme que, no fa gayre, han volgut rebutjar los plurals en *as*. Podría enganyarme, mes m' apar que llur rahó en aixó es que s' ha volgut evitar, al lector castellá ó francés, acostumat á donar un só plé á la vocal *a* com en lo llatí, una pronunciació del tot defectuosa en lo catalá hont se distingeix la A llarga de la A breva.

«La A final, diu M. Justin Pepratx, (1) es poch sensible y se pronuncia com la *e* muda francesa.—Exemple: ala, *aile*; arpa, *harpe*; terra, *terre*; refila, *gazouille*; encara, *encore*; se tenen de pronunciar ale, arpe, terre' refile, encare.»

«La A breva, diu P. Puiggarí, (2) no es pas més sonora que nostra *e* muda de las sílabas *me te se que ne*, y lo sonido de eixa *a*'s diferencia tan poch de la *e* breva del catalá que

(1) Regles de la pronunciation catalane. á la fin de la traduction française du *Songe de St. Jean*.—1888.

(2) *Grammaire catalane-française*.—1852.

en molts mots s' emplea indiferentment una per altre.»

La *a* breva y la *e* muda 's diferencián tan poch en llur sonido que 's fan rimar ensemps:

...al cap de un poch
sentí avalot
per las caderas
y no t' admires
del que vull dir...

(Lo Carnestoltes á Barcelona en lo sigle xvii publicat per Andreu Balaguer y Merino.—1878. p. 13.)

...Quan portan la cassola de les pastes
s' hi rebat al mitx enfurismat
y fa la lley á tots; tú avuy no tastas
Arrera tú! ja has prou picat...

(Lo Gall.—Faulas y similis, de Mossen Jaume Collell.—Vich, 1881, p. 20.)

«La *a* tónica, v. g. la de *cáll*i, menos decidida y pura que la castellana, recibe un ligero tinte de *e* y de nasalidad; pero, por la fuerza que le comunica el acento, es más decidida y pura que la atona, segun se vé en las dos *a a* de *caxa*.»

Ans de posar eixa regla, lo sabi Milá y Fontanals (Estudios de la llengua catalana, 1875.) té 'l cuydado d' advertirse que 's refereix á la llengua que 's parla á Barcelona: es clar q'á quina pronunciació 'ns tindriam de conformar

si no fos á la de la bona societat de la capital de la província? L' autor parla sino per memòria y ab rahó «de ciertas tendencias más castellanizadoras y de algun resabio de cultura literaria que el mayor estudio de la literatura catalana ha introducido ultimamente...»

*

L' ilustrat escriptor Francesch Pelay Briz ha fet precedir sa traducció de *Mireyo* (1864) de las reglas generals de la pronunciació catalana; hi llegim: «la *a*, la *i*, la *u* com en espanyol, se pronuncian, tal com se marcan y no tenen excepció alguna.»

—No serém pas nosaltres que voldrém preferir eixa regla absoluta á la de Milá y Fontanals.

¿Podria trobarse al mon una llengua en quina la mateixa vocal s' hagi de pronunciar absolutament de igual manera? Si fos aixís, ¡quina complicació caldria introduhir en l' alfabet, sia pel medi de nous caracters, sia per notacions afectant diversament los caracters primitius, si 's volgués provar de fixar la pronunciació en lo escrit! ¿Quín resultat donaria aytal prova? molt senzill: donaria als extrangers un accent més ó menos aproximat al accent nacional, pero que la orella reconeixeria tot seguit. No hi ha més que un medi pera adquirir bona pronunciació, es d' escoltar parlar als que parlan bé, y si 's pot, imitalse. Feu

llegir á un francés que no te cap noció de la nostra pronunciació eixa estrofa, com exemple, del *Somni de St. Joan*:

...y veu *una terra nova*
 sota un nou cel d' hont *baixa hermosa y bella*
la que l' amor li *roba*
 Jerusalem *novella*
 de claretat *vestida...* etc.

quin xoch produhiria per nostras orelles catalanas los mots terminats en *a*; *Risum teneatis...*? Pero si los mots: *una terra nova...* etc. han d' ésser correctament llegits; es á dir: *une terre nove*, ¿quina necessitat hi ha d' escriurer al plural: *unes terres noves*? ¿Per qué no escriurer «unas tals marcas no son ricas y bonicas?» Per qué donchs volguer emplear eixa anomalia en la formació del plurals femenins?

Apoyantse en llur sistema, los reformadors se complaohen en citar los escriptors de la Edat-mitjana, com si totas las llenguas no 's transformessen en graus successius de cultura fins arribar á llur hermosa florida. Tot cambi es pas un progrés; tota renaixensa es pas sempre felís. Ah! ¡cuantas mudansas veyém renai-xer en est sigle actual de las quals un no 's pot gayre alegrar!

* * *

Quan en 1586, la Diputació ó General de Catalunya feu juntar en un tomo las Constitucions, Lleys y Usatges del Primpcipat y com-

tats de Rosselló y Cerdanya, lo treball de compilació, revisió y correcció fou confiant á una comissió de sis membres, dels quals tres nombrats pe 'l Rey y tres per la Diputació. La tria d' eixa comissió degué sens dubte de recaure en homes distingits pe 'l llur saber y patriotisme; la llengua en que dita compilació fou redactada, ¿podia deixar d' ésser la catalana en tota sa puresa? Eixa llengua havia de portar certament en sí rejuvenesa y progrés, cuydant d' apartar expressions caygudas en desús y observant perfecta uniformitat en las formas gramaticals. Los compiladors trobaren en antics documents, estampats ó manuscrits, mots llatins dels quals la ortografía havia sigut alterada pera que s' avingués ab la pronunciació: ells feren desapareixer eixa incorecció que se havia generalisat en la Edat-mitjana. Aixís es que, per citar sols un exemple, escribiren en lo *Recognoverunt proceres* de Jaume I (plana 33 cap. xxxiii) «De reptatione batayllæ in Curia Barchinonæ, en lloch de Reptatione batalle in Curia Barchinone, etc., etc.» La influencia de la pronunciació, en quant al llatí, trobantse aixís apartada, hem de créurer que fou també apartada en quant al catalá, y, de consegüent, la final *a*, distintiva dels femenins, havia de repéndrer ó péndrer si 's vol, al plural, son degut lloch que cap bona rahó podia exclóurerla, donantli sols lo sonido breu que li pertany. Donchs aixís ho feren los doctes compiladors de las Constitucions esmentadas, y ho feren de la manera més radical.

Mes no es cosa facil lo poguer determinar cambis de costúms arreladas desde molts sigles; y no obstant no fou llur intent lo volguer modificar la pronunciació, lo que no hauria deixat d' ésser gens racional, puig que, en aixó, es l' us que mana... «*usus quem penes arbitrium est jus et norma loquendi,*» en hora bona! mes *scribendi, exarandi,* es molt distint. ¿Quí voldria avuy escriurer *ayn, quasa, veguada,* en lloch de any, casa, vegada, ja que abans s' escribia aixís...?

*
*
*

Vuyt anys havian transcorregut desde que foren impresas las Constitucions de Catalunya, y per l' extret següent del famós sermó del Dr. Manescal, pronunciat lo 4 de Novembre 1597, veurém quanta indecisió regnava en la ortografia dels femenins plurals.

«De les coses que ha fet aquest sereníssim Rey, victorias que ha alcansat, obras que ha fet, de son zel en les coses de la santa fé, Christiandat y virtut que professa y cosas altres grandiosas que ha fet y esperám farà, passaré en silenci, seguint lo consell del Esperit Sanct que diu *ne laudaveris hominem in vita sua,* confiant que estas y semblants cosas eixirán á llum quan nostre senyor será servit que estiga en la gloria y benaventuransa.» (1)

(1) Barcelona, en casa de Sebastiá Comellas, al Call.

Se dirá potser que la edició de 1602 que tinch á la vista pot ésser un text alterat; ignoro si ho es; mes, admetent que lo text original hagi hagut d' ésser mal reproduhit, aixó probaría sino que, en 1602, la ortografía dels plurals femenins era del tot arbitraria.

Lo Dr. Pujades qui, en 1609. publicá, lo primer tomo de sa Crónica en catalá, se demostrá resolt partidari de la forma arcahica *es*, encara que á voltas li solia ésser també infidel. En una resposta que feu á una pregunta de son oncle Joan Pujadas Vilar, estampada al comens de sa obra, noto la frase següent: «En estas se poden repartir moltes coses que guardan al home de casas de vici y aplechs de murmuracions, y si en ellas me he volgut privar, ó per mellor dir, á aquest he procurat proposar tot recreo, de que me han de mordicar llenguas, caninas.» Eixa carta porta la firma del Dr. Hieronym Pujadas, en lloch que eix mateix nom 's llegeix casi sempre baix la forma de Pujades; la rahó d' aixó consisteix, com ja ho tenim dit, en la diferencia poch sensible de la pronunciació entre la *a* breve y la *a* atona. Aixís es que 's troban encara en los sonets endressats al autor, pel Doctor Gaspar de Prat, de la vila de Vich, á la vegada: gracias, desgracias, apetitudas, cosas, llenguas, maliciosas, cosas gloriosas, sepultades, descolgades, grandesas; proesas, acabadas, brasas encesas, compres, compras, apagadas ..

* *

Molts noms patronímichs catalans son terminats en *as*; mes en eixos noms, com lo de Pujadas, la *a* final 's pronuncia com una *e* muda. En lo Rosselló, las personas que portan aytals noms no han volgut desfigurarlos firmant diferentment com los firmavan llurs antepassats; han conservat llur ortografia á pesar de llur pronunciació francesa, v. g. Mr. Llanas (Llanes,) Mr. Motas (Motes,) Mr. Garcias, (Garcies.)

A demés, per important que sia la ortografia de la Crónica universal de Catalunya, no ha de ser lley pera nosaltres; puig que ja del temps de son autor, baix la influencia predominant de la llengua oficial, lo catalá que fins allavors havia tingut tant brillo, sia per causa d' olvit ó per indiferencia, 's trobava amenassat de decadencia mortal. Es per xó que Pujades degué renunciar á escriurer en catalá la continuació de sa Crónica. Desde 'ls primers anys del sigle VIII molts anys transcorregueren fins que la llengua de nostres passats tornés adquirir nou llustre.

* *

Compulsém encara alguns escriptors més. En 1628, lo Doctor Andreu Bosch publicá son tractat de *Titols y Honors*. Feya allavors 14

anys qu'era jutge de *primeras appellations del Comtat de Rosselló, y de segonas del Comtat de Cerdanya*; siguent aixís, lo Códich general de las Constitucions de Catalunya li havia d' ésser ben conegut. Perqué donchs Bosch ha, com qui diria, protestat contra la regla seguida en eix códich nacional en lo que toca als plurals femenins? Es que en aixó s' havia fet un sistema per ell sol y lo seguía resoltament. La rahó que 'ns dona de la seva preferencia es prou singular: Lo catalá, diu ell, ve del llatí; ja que 'l plural del llatí *nostra scientia es nostræ scientiæ* hont lo sonido de la *e* 's fa sentir, cal que eixa vocal 's fassa també sentir en lo plural catalá.—Moltíssim bé! rahó tindria si eixa *e* en *nostres sciencies* se pronunciés com la *e* primera de *febre* y no com la segona. En italiá 's pot admetre la derivació dels plurals llatins en *Anime, Comere, Aquile*, etc. *Animæ, Comeræ, Aquilæ*, perque la vocal *e* que termina eixos mots té un só agut; mes no es pas lo mateix en catalá.

L'exemple donat en mala hora per Bosch fou prompte imitat com succeheix casi sempre. En eixas formas oposadas cadascú triá segons son gust; las duas foren capritxosament admesas y aquella confusió havia de tenir tan llarga durada que avuy dia está durant encara.

*
* *

Lo Catedrático Torra, en son diccionari, qual edició primera es anterior á 1650, dedica

á la ortografía catalana (en romans) algunas líneas que s'acaban aixís: «...Lo demás, tocant á la ortografía catalana, te ensenyará lo us dels bons catalans.» Naturalment 's veu que Torra 's considera com un bon catalá, donchs, siguent aixís, caldría guiarse ab lo text de las reglas que adopta en son *Thesaurus* y persistir en la antiga forma dels plurals en *es*, encara que hage escrit en la mateixa plana y á pocas ratllas d' intèrval *poetas* y *poetes*; mes ¿sería pelcás sols una inadvertencia? Es poch probable. Torra seguia *lo us dels bons catalans* quins s'accontentavan de la doble forma pera los plurals femenins. En efecte, obro lo Códich del Consulat de mar, estampat á Perpinyá en 1651. No hi se veurer cap dels plurals en *as*; mes, á la fi del volúm, trobo una ordenació del bisbe de Solsona, capitá general del principat de Catalunya y dels comtats de Rosselló y Cerdanya; á la octava ratlla, lleigeixo: «Las cridas manades publicar...» y algunas ratllas després: «Los plazos de la cloenda y ubertura de ditas firas...» Enfi, al final de la ordenació: «Fou feta y publicada la present publica crida per los llochs acostumats de la present ciutat de Barcelona ab tenor y veu de quatre trompetas.

Podríam donar molts més exemples d'eixa divergencia; pero crech haverne dit prou pera ferne ressortir la persistencia y lo defecte.

Eixos defectes havian no obstant cridat la atenció de Lacavallería quí, per acabar d'una

vegada, volgué adoptar exclusivament en son diccionari, estampat en 1696, la forma *es*, seguint en aixó l' exemple de Torra, qual erudició alaba: «*Lo fons verborum y lo Vocabulari de Torra*, diu ell, *son llibres molt erudits.*»

*
* *

Ab Lacavallería comensém á entrar en lo sigle XVIII en la qual continua la discordia ó mellor la completa indiferencia manifestada per l' igual empleo de una y altra forma pel mateix autor y en son mateix llibre. Per no ser pesat en mas citacions, me concretaré á recomanar un petit llibre de devoció: la novena de la Mare de Deu de la Esperansa, composta pel pare Meliton, caputxí rossellonés, soci corresponent de la Academia de Ciencias de Paris. Eix opúscul, avuy molt escás, fou estampat á Perpinyá, l' any 1713. Al llegirlo 's veu que la decadencia del catalá en lo Rosselló no data pas d' avuy. Citaré sols una frase d' eixa novena que, en quant al fons no deixa de tenir mérit. «Sabieu, diu l' autor, dirigíntse á la Mare de Deu, que devia ser lo Diví Pastor que devia congregar *les ovellas dispersidas y perdudes en un sol rebaño* (sic.)»

Tota vegada sembla que eixa ortografia bigarrada toca á sa fí; prompte 's veurá que los plurals femenins en *as* son sols usats, poguent citar los Actes de Cort de 1701 á 1702 estam-

cats en Barcelona per ordre de la Diputació.

Los nombrosos lectors de la *Imitació* de J. C. no trobaran cap plural femení en *es*, en la traducció de Bonaura, estampada en 1740.

*
* *

Tinch pressa d'arribar al segle XIX que, ab just títol, serà anomenat per la posteritat lo segle del renaixement de las lletres catalanas.

Desde 'ls primers anys, 1803-1805, lo diccionari catalá-castellá-llatí, compost per tres erudits: Esteva, Belvitges, y Juglá y Font, obría un nou camp d'estudis y preparava la via que 'ns havia de portar á la perfecció. «Con el se ha allanado el camino para que, con el tiempo, se tenga un diccionario perfecto.» Renunciant al sistema de Lacavallería volgueren apartar los plurals en *es*, y escrigueren: canas, balansas, plantas, etc., etc. En aixó podria objectarse que si ho feren fou per analogía del castellá. Encara que aixís fos, qué tindria de xocant eix tirat de semblansa entre dos llenguas neo-llatinas?

Mes no tardarém en veurer apareixer un ver legislador del bon llenguatge. ¿Cal pel cas anomenar lo Doctor Ballot? Nos es permés de sospitarlo de tendencias castellanias, quan en sa gramática, estampada en 1813, hi fa la següent declaració?

«Criat en la patria que 's diu Cathalunya,
no vol aquest llibre mudar son llenguatge...

Ballot distingeix molt bé (plana 206) la *a* llarga de la *a* breva, y de eixa distinció fa resultar en la pronunciació la forma natural dels plurals feménins. Si la *a* final es breva, com v. g. casa, si se li dona 'l sonido de una *e* muda ¿per qué' ferla llarga en lo plural *casas*? y en lo dubte, ¿per qué creurers un obligat d' escriurer *cases*?

Res donchs més senzill y més lògich que la regla que dona Ballot, á la plana 11, pera la formació dels plurals.

*
* *

D. Antoni de Bofarull, qual competència es ben reconeguda, en sos *Estudis de la llengua catalana* (1864), adopta resoltament la regla de Ballot. Eus aquí lo que diu (p. 80-81).—«Adviértase que aun cuando en escritos antiguos se encuentra á menudo el artículo femenino plural *les*, no debe emplearse por antigramatical, pues irregular parece que siendo el singular *la*, siendo generalmente el femenino de todos los nombres la terminacion *a*, y, siendo la *s* la que forma el plural, para hacer el del artículo femenino, se haya de mudar la vocal que lo caracteriza en la misma lengua madre. (Dominus, domina, bonus, bona), de manera que será lo mas propio prescindir de esa tendencia.

antigua de la llengua en los artículos y los nombres, y se usará solo el femenino *las*, como también la terminación *a* en todos los plurales femeninos de los nombres.»

...«En el uso de los nombres, se tendrá presente la regla que se acaba de dar hablando del plural del artículo femenino, y por las mismas consideraciones que allí se alegan, se escribirá siempre *casas, voltas, montanyas, vilas*, y no *cases, voltes, montanyes, viles...*»

D. Ignasi Farré y Carrió, en su gramática catalana (1874) formula la mateixa regla. «Las paraulas senzillas y las acabadas ab consonant forman lo plural afeginthi una *s* (plana, plana-s; dolsa, dolsa-s; rampell, rampell-s; cunill, cunill-s; llum, llum-s; etc.»

L' ilustre Mila y Fontanals (Estudis de la llengua catalana) (1875) pera la formació del plural dona la mateixa regla, y encara que puga tenir algunas excepciones, deu ésser considerada com á regla general. «El plural se forma añadiendo *s*: *casas, bonas, fetges, sitis...* etc.»

Los gramátichs moderns son donchs perfectament d' acort; cap d' ell ha volgut probar de fer reviurer una forma repudiada pel progrés; y per tant qu' hagi dit lo sabi Alart, citat en lo primer número de la *Revista Catalana*, eixa forma dels plurals femenins en *es*, es contrari al geni de la llengua com á neo-llatina qu' es.

antigua de la lengua en los artículos y los nombres, y se usará solo el femenino *las*, como también la terminación *a* en todos los plurales femeninos de los nombres.»

...«En el uso de los nombres, se tendrá presente la regla que se acaba de dar hablando del plural del artículo femenino, y por las mismas consideraciones que allí se alegan, se escribirá siempre *casas, voltas, montanyas, vilas*, y no *cases, voltes, montanyes, viles...*»

D. Ignasi Farré y Carrió, en su gramática catalana (1874) formula la mateixa regla. «Las paraulas senzillas y las acabadas ab consonant forman lo plural afeginthi una *s* (plana, plana-s; dolsa, dolsa-s; rampell, rampell-s; cunill, cunill-s; llum, llum-s; etc.»

L' ilustre Mila y Fontanals (Estudis de la llengua catalana) (1875) pera la formació del plural dona la mateixa regla, y encara que puga tenir algunas excepciones, deu ésser considerada com á regla general. «El plural se forma añadiendo *s*: *casas, bonas, fetges, sitis...* etc.»

Los gramátichs moderns son donchs perfectament d' acort; cap d' ell ha volgut probar de fer reviurer una forma repudiada pel progrés; y per tant qu' hagi dit lo sabi Alart, citat en lo primer número de la *Revista Catalana*, eixa forma dels plurals feminins en *es*, es contrari al geni de la llengua com á neo-llatina qu' es.

Seria apartarme de la cuestió si probés de pintar lo trist cuadro de la decadencia de la llengua catalana durant més de 200 anys. Si ho fes no faría sino repetir planys y clams per cert ben inútils, ja que avuy dia, lo sot, hont la escola del sigle XVIII, mitj trivial, mitj pretençiosa, s' anava enfonsant, se troba arrassat. (1)

Quan en negra nit las bromas que enfosqueixen la terra, impel·lidas per l' oreig de l' alba, comensan á fugir una tras altra, 's veu en claps de cel á brillar duas y tres estrellas, y seguidament, van sortint las demás. formant espléndida celstia de brillants y rubis que 's veuen espurnejar en tota la inmensitat del cel; aixís veyém renaixer y espargirse l' esclat de las lletres catalanas.

Tenim primer, en 1833, lo simpátich autor de la *Oda á la Pàtria*. lo célebre Aribau, en mitj d' una espléndida pleyada que sembla volguer evocar las ombras de tan llarga nit. Joan Cortada ve després d' ell (1834) ab sa traducció d' un poema milanés de Grossi, *La Noya fugitiva*. Arriva després, y per cert fou un aconteixement, l' ilustre president de l' Academia de Bonas Lletres, En Rubió y Ors, lo simpátich *Gayter del Llobregat*, quals cants, ara plens

(1) ...Lo carril en que la tenia enclotada la mitj trivial y mitj concepuosa escola del sigle XVIII. (Mila y Fontanals—Jochs florals de Barcelona 1883.)

de tendresa, ara heróichs, mes sempre nobles y purs, fan desde mitj sigle bategar los cors y vessar dolsas llágrimas (1).

Eixos tres primpceps de la poesía catalana ¿eran partidaris dels plurals femenins en *es*? Nó; se conformaren al ús de llur temps, seguint en aixó lo consell del doctor Pujades ans que seguir sos exemples.—«Les regles dels gramátichs en la ortographia no son sempre certas. No 's pot donar altra rahó bona que 's dega escriurer mes de aquesta que de aquella manera; sino que així escrigueren ó escriuhen los de aquell ó de aquest temps, y en assó *es lo millor seguir lo ús.*» (Prólech de la Crónica.)

*
*
*

L'orgull ab lo qual nosaltres catalans, veurem nostra llengua endolsida y ennoblida per la ploma de Rubió, sense res perdre de sa originalitat, 'ns feu naixer una emulació que havia de produhir fruyts tan abundants que difícil seria pogüerlos contar. Mes calia encara que passessim alguns anys pera que eixos fruyts poguessin adquirir los richs colors de la maduresa. Comensaren á veurers espallir en lo recull titolat: *Los Trobadors nous*, oferts als catalanistas, en 1858, per D. Antoni de Bofarull, y en 1859, en los *Trobadors moderns*. Pero lo que senyalá més aquell any de 1859,

(1) Lo Gayter, '839-1841'.—Los Catalans en Grecia, 1842.

fou la reconstitució dels Jochs Florals. Fulle-gém los actes de la primera sessió, veyám si trobarém plurals en *es*, en los discursos del president don Manel Milá, y del secretari don Antoni de Bofarull. No se 'n veu ni un; y n' es lo mateix en las poesias precitadas. Pero, ja en la sessió de 1863, veyém un dels mantenedors, don Terenci Thos y Codina, fent oposició á lo que semblava volguerse generalisar, tornar als plurals en *es*; y cuydado que no fou pas ell sol: l' any següent, En Joan Cortada, president y Damas Calvet, secretari, seguiren las petjadas de llur predecessor; dos premis y dos accéssits obtingueren varias composicions, quals terminacions dels plurals femenins eran en *es*.

En 1865, don A. de Bofarull presideix la festa; lo secretari es don Victor Gebhart; los dos se conforman á la ortografia de Ballot; don Tomás Aguiló, de Mallorca, (primer accéssit de la Englantina d' or) y don Jascinto Verdager, fan lo mateix; pero don Miquel Victoriá Amer, que obté 'l premi de la viola d' or, se 'n separa escriguent los plurals femenins en *es*.

En 1866, una imitació de la poesia popular de mitjans lo sigle xvii, fa guanyar á don Marian Aguiló y Fuster, lo premi de la flor natural.

La festa de 1867 es presidida pe 'l mateix Aguiló. No esperém pas del sabí y enérgich poeta de Mallorca, del infatigable erudit que coneix tan be 'ls orogens de nostra llengua, que vulga dissimular son gust decidit per las desi-

nencias arcahicas. Es en vá que 'l secretari del Consistori, Maspons y Labrós, voldrá persistir en l' altra forma; don Marian renuncia ab esclat á la ortografia de sas primeras composicions publicadas en los *Trobadors nous*; enlayra la bandera al entorn de la qual vindrán aplegarse nombrosos partidaris. Desde allavors desapareix l' acort entre 'ls catalanistas; y es tanta llur anarquía que ja no 's troba fixesa aduch en lo mateix autor. «Gran treball tinguerem á triar *les* millors entre *las* trescentas dues obras presentades.» Aixó ho escribia En Joseph Coroleu, secretari dels Jochs Florals de 1872.

Es d' eixa manera que la antiga forma dels plurals femenins en *es* s' anava interposant insensiblement baix la ploma dels millors escriptors. Esperém alguns anys mes y la veurém triomfar ajudanthi la influencia de las obras inmortals de Mossen Verdager.

*
* * *

Los obrers de la primera hora, 'ls qui en totas las branques de la literatura han fet brotar los fruyts de las mes hermosas cullitas: Victor Balaguer (1), Pelay Briz (2), Gayetà Vidal y

(1) Lo Trovador de Montserrat (1861).—Esperansas y Recorts (1866).—Novas tragedias (1879), etc.

(2) Lo brot d' Achs (1866).—Lo Coronel d' Anjou (1872).—Cansons de la terra (1866-74).

Valenciano (1), Lluís Cutchet (2), Quintana (3), Joseph d' Argullol (4), Maspons y Labrós (5), Joseph Feliu y Codina (6), F. Ubach y Vinyeta (7), Sampere y Miquel (8), Angel Guimerá (9), Joseph Puiggarí (10), Joaquim Salarich (11), Bofarull (12), Joseph Coroleu (13), Narcís Oller (14)..., etc., etc.; ¿han donchs de perdre llur autoritat (en lo referent á una regla de gramática) y esser considerats com escriptors *atrassats* per una escola que s' inspira de la Edat-mitjana...?

*
* * *

La llista dels valents catalanistas fidels á la ortografia de Ballot seria massa llarga si la volguessem completar. Pero no debém oblidar á Frederich Soler, 'l més fecundo y popular dels autors dramátichs moderns. Donchs aquestos y

- (1) La vida en lo Camp (1867).
- (2) Historia del Siti de Girona, 1809 (1868).
- (3) La Cansó del Comte d' Urgell (1870).
- (4) Las Orfanés de Mare (1872).
- (5) Lo Rondallayré catalá (1875).
- (6) Lo Rector de Vallfogona (1875).
- (7) Lo Romancer catalá (1875).
- (8) Las Damas d' Aragó (1879).
- (9) Gala Placidia (1879). Judith de Welp, Lo fill del Rey, Mar y cel, etc.
- (10) Garlanda de Joyells (1879).
- (11) Lo Castell de Sabassona (1879).
- (12) Costums que 's perden y recorts que fugen.—Lo darrer Catalá (1880).
- (13) Clarís y son temps.
- (14) Notas de color.—Vilaniu.—La Papallona.

molts altres podran encara afermarse á llurs principis y obtenir l' homenatge degut á llur talent; més no deixarem de veurer multiplicarse los imitadors de Marian Aguiló y de l' ilustre autor de l' *Atlantida*, dels suaus y mistichs *Idilis*, de *Canigó*, de *del Somni de Sant Joan*, de *Pàtria*... etc.

¿Quí hauria pogut preveurer en 1865, quan Mossen Jacinto Verdaguer obtenia del jurat del Jochs Florals dos premis:

1.^r Un segon accéssit per sa poesia titulada: *Los minyons de 'n Veciana* «romans que encara que del género popular y algunas vegadas fins vulgar; observantse també cert descuyt en la forma, té en cambi gran valentía en los conceptes y la expressió...»

2.^t Un premi per un' altra poesia sobre la *mort de 'n Rafel de Casanova*, qual hermosura «resulta de la valenta expressió encara que al mitj d' alguns cónceptes vulgars y foscós...» (1) ¿Quí hauria pogut preveurer repeteixo la inmensa fama del futur president dels mateixos Jochs Florals en 1881, de l' immortal poeta admirat per tota Europa, quals obras magistrals han fet esclatar, en la república de las lletras catalanas, calorosos y unánims aplaudiments? No 'ns estranya gens que 'n Verdaguer, poeta y escriptor, hage atret los poetas per la seva ortografia més fácil d' imitar que son estil. ¿Du-

(1) Debém observar, tot prosseguint, que los plurals feminins en és no 's troban en cap de eixas duas composicions.

rará aqueixa atracció tant com las obras del poeta?... Nos es permés de dubtarne y fins de no desitjarho; puig que si així fos sembla que perderian quelcóm de llur originalitat.

¿L' Academia de Bonas Lletres voldrá pel cas sancionar eix retorn á lo passat quan, mestres del valor de Rubió y Ors, de Bofarull, y demés escriptors citats, resisteixen fins ara á la corrent destructora de la etimología?...

*
* *

Segons ma humil opinió la forma gramatical de desinencias en *as*, si no es avuy será demá que tornarà á rependrer sos drets. La forma antiga que ara ha reviscolat, s' adoptarà solsa-ment en las poesias de género particular y can-sons de gesta, per exemple, com la *Cansó del Pros Bernat* de Milá y Fontanals (1867), ó bé en imitacions francament declaradas y savorejadas pels literats lleminers. En prova d' aixó un escriptor de molt talent, lo Canonge Collell, al publicar sa *Altra peregrinació del venturós peregrí*, ha volgut sols fer una imitació de lo antich. Donchs, voldria encara poguer afegir que Milá y Fontanals. en lo Prólech del *Idilis* de Mossen Verdaguer (primera edició 1879.— 2.ª 1882) s' ha volgut conformar per atenta cortesía á la ortografía del autor; pero, eix mateix Milá (¡quí ho hauria cregut!...) en son discurs d' inauguració dels Jochs Florals de 1883, tam- bé 's troba baix la influencia de la moda sense

que li dolgan las novas formas y 'ls nous gèneros, si enteném bé lo sentit de aquella frase seva «*que s' assatgen si tant se desitja.*»

* * *

Hem de creurer donchs qu' es un ensaig que 's continúa encara; y lo que ho prova es la persistencia de Mossen Verdaguer á la forma etimológica en sas obras populars. Quan no escriu per un públich ilustrat, y si, per lo gran públich, fá com tothom; bé prou se pot veurer en las estrofas infantils del seu Cántich 24.—A Bethlem.

Sas blancas manetas
 Petitas com son
 sent tant petitetas
 formaren lo món.
 Sas galtas hermosas
 son blanchs gessamins
 plantats entre rosas
 per angels divins... etc.

Lo canonge Collell en sos discurs d' inauguració dels Jochs Florals de 1887, y dos anys després en la *Revista catalana*, prescindint de sas poesias premiadas en 1888 (1), adopta la ortografia renovada de la Edat-mitjana, en lloch que en lo setmanari del qual n' es també

(1) L' absoluta.—Flor natural.—Sagramental premi extraordinari.

director: *La Veu de Montserrat, setmanari popular*, escriu de la mateixa manera que 'ls veraders restauradors de la llengua catalana del sigle XIX.

¡Entenémse d' una vegada! ¿hi ha sí ó nó duas gramáticas, una per l' estil noble, académich, poétich; l' altre per la llengua ordinaria, correcta sens dubte, pero familiar, bona solsa-ment per lo *sermo pedestris*, com l' anomena Horaci? (1) ¿Es pel cas necessari, quan s' escriu-hen discursos académichs d' emplear una orto-grafia distinta de la de un article de diari? ¿Qué 'n seria del catalá (dispénsim eixa vulga-ritat que diu bé mon pensament) com d' eixas tabaqueras que tenen dos compartiments, dels quals un es ofert á la gent de alt tó y l' altre á la gent vulgar?... Eixa doble manera d' escriu-er los mots d' una mateixa llengua es sols bona per imposar esforços contrets y confusions que 's fan coneixer per los inevitables lapsus dels escrits. Aixís es que, en l' elegant discurs precitat, del canonge Collell, observém los mots «generacions futuras, las potencias, las causas que defensam.» Hem de creurer que eixas terminacions dels plurals femenins en *as*, haurán sigut potser un olvit del autor ó falta del caixista.

Nó, de cap manera hi pot haver eclectisme en unas reglas gramaticals. Un dia vindrá cer-tament en que la uniformitat faré desapareixer

1) Epistola als Pisons, 95.

en la gramática catalana aquest desacort entre dos sistemes, seguits abuy dia ab obstinació per escriptors eminents y d' igual talent.

Que s' assatgen si tant se desitja, diré com lo malagunyat Milá; més un assaig no 's pot eternisar. En totes las llenguas que 's vulgan las formas arcahicas han de ser la excepció, y no la regla: *Multa renascentur*; y es ben veritat; se veu sovint á reproduhirse ab satisfacció; més, pera tornar endarrera, cal que sia per gran necessitat.

L' Academia de Bonas-lletras qui finalment deurá pronunciarse en eixa cuestió dels plurals femenins ¿será del nostre parer?... Ho ignoro... Esperém.

ALGUNS MOTS CATALANS

D' ETIMOLOGÍA GREGA

Aquest passat estiu tinguí 'l plaher de trobar á mon estimat y sabí amich catalanista rossellonès, qui, com jo, estiuhejava en lo alt Vallespir, Mossen Jaume Boixeda.

En nostras passejadas en los sitis pintoreschs y fonts frescas de la regalada vall de Prats de Molló, nostras conversas versavan casi siempre sobre costums, llegendas de nostras valls montanyesas. Parlavam sovint de la llengua catalana tan rica, de harmonía tan imitativa en certs mots catalans, usats pe'ls pagesos, que 'ns cridavan l' atenció. Ne recullirem alguns, trobant que llur etimología era ben bé grega, com si haguessen siguts importats per aquells guerrers catalans qui guerrejaren en Orient, ò bé per los antichs moradors de nostras colonias gregas.

Alguns d'ells no tenen equivalència en cap altra llengua que jo sàpiga.

Crech interessant ferlos conèixer á nostres filòlechs.

Xera.—Vol dir una foguerada, una flamarada instantánea feta ab llenya molt seca, ab palla ò bé ab fullaraca. Quan en un día de torb, lo viatjant ò mercader, balps, arraulits de fret, entran dins la masía, la masovera 'ls hi fa una xera al foch de la llar, pera que 's puguin escalfar.

Grech—Ξηρον (1)—Xerón, sech, ressecat.

Xulina.—(Rosselló, Vallespir).—S'enten rèbrer xulina, rèbrer trompadas, bastonadas, vergassadas. L'hi han clavat una xulina que l'han posat com un mataparent.

G.—Ξυλον—Xulón, llenya; Ξυλινον, Xulinón, de llenya.

Ronxar.—ó bé roncar dormint.

G.—Ρεγχομαι.—Regcomai, jo ronco.

Tora.—(Empordá, Vallespir).—(*Coleoptera*). (*Hipocephalus Armatus?*) Grill-Taup, molt comú en nostras hortas hont hi fa molt dany perque viu sota terra, y serra y foreda las arrels dels llegums.

(1) M'abstindré de posar l'accentuació dels mots grechs per estalviar-me feyna, y per no tenir importancia en eix treball etimològich.

G.—Τορειω—Toreo, jo foredo.

Fernat.—(Rosselló, Empordá, Vallespir).—Barreja, producte, resultat; conjunt de cosas diferentas que 's donan á la núvia al casarse, com los regalos, lo nuviatge. També s' enten com á producte d' una barreja de menjars.

G.—Φερνη—Ferné, nuviatge, producte, barreja.

Tarumba.—Fer tornar tarumba; fa tanta fressa que 'm fa tornar tarumba.

G.—Θορυβος—Torubos, fressa, tumult.

Tros.—Un tros de pá; un tros de qualsevol cosa.

G.—Θραυω—Trauo, jo trossejo.

Erm.—Terreno incult, árit, may conreat.

G.—Ερημια—Eremia, desert, incult.

Ballana.—(Empordá, Rosselló).—Avellana.

G.—Βαλλανος—Ballanós, grana rodona.

Esparracar—fer parrachs, esqueixar.

G.—Σπαρσσω—Sparsso, jo esparraco.

Pimoch.—(Vallespir).—Gros budell del porch que s' ompla d' òssos, carn y sobretot greix. En l' Empordá ne diuhen bisbot, paltrúch.

G.—Πιμελη—Pimelé, greix.

Cúfa.—(Vallespir, Rosselló)—panera que sols serveix pera posarhi carbó.

G.—Κοφινός—Cofinós, panera.

Cara.—La cara d' una persona.

G.—Καρά—Cara, cara.

Llas.—Un llas, fer un llas, un llasset.

G.—Λαξομαι—Latzomai, jo lligo.

Palayar.—(Rosselló, Vallespir)—vol dir lluytar.

G.—Παλαω—Palao, jo lluyto.

Garús.—(Vallespir)—vol dir gamarús, totxo, imbècil. Se diu també d' un home fátuo, altiu, entonat de sa persona.

G.—Γαυρός—Gaurós, entonat, fátuo, altiu.

Reuma.—Catarro reumátich, d' expectoració.

G.—Ρευμα—Reuma, corrent líquit.

Scaybre.—(Vallespir, Rosselló).—Vol dir baldufa; jugar á baldufa, fer ballar y saltar la baldufa—joch de noys.

G.—Σκαίρω—Scayro, jo salto, jo ballo, jo rodo.

Astenillat.—(Vallespir).—Vol dir debilitat, feble, extenuat, aixafat.

G.—Ασθηνης—Astenés, sense forsa, rendit.

Trescar. — (Rosselló). — Trascar, córrer de-
pressa.

G.—Τρεχω—Tréco, jo corro.

Reguitnar. — Tirar cossas.

G.—Γιυνός—Guinnós, matxo.

Trago. — Bèurer un trago. En terra catalana la
botella de traguejar es sempre feta de pell de
bóch.

G.—Τραγος—Tragós, bóch cabrer.

Ray. — Això ray, vol dir lo fácil que una cosa
's pot fer: «això ray es tan fácil com bufar y
fer ampollas.»

G.—Ραιος—Raios, que vol dir fácil.

Bastaix. — Un bastaix, que porta fardos, bultos
de pes.

G.—Βαστάξω—Bastatzo, jo porto.

Pallágo. — (Rosselló)—es un pallágo; noy en-
tremaliat, aviciat, que no vol creure.

G.—Παλλακος—Pallacos, que no fa bondat.

Bramar. — Cridar ab forsa, fer crits, fer bráms.

G.—Βρεμω Bremo, jo crido.

Cuyt. — (Empordá, Rosselló)—joch de noys,
jugar á la cuyt, á s' amagar.

G.—Κευτω—Queuto, jo amago.

Esquix.—(Rosselló).—Esquixar; esquins, esquinsar.

G.—Σκιζειν Squitzein, esquixar, esquinsar.

Arpat.—(Rosselló).—Arpa, arpada, arpat de moneda.—Urpa, urpada, agarrar ab las urpas.

G.—Αρπαξω—Arpatzo, jo arrapo, jo agarro.

Pegar—pegar á algú; pegar colps á una porta.

G.—Πεγνυμι—Pegnumi, pegar per enfonzar.

Trucar.—Donar truchs, donar colps á algú. (Rosselló).

G.—Τρυχω—Truco, jo inquieto, jo faig enfadar.

Guapo—bonich, agradós, ben compost, noy guapo.

G.—Αγαπω—Agapao, jo estimo, jo agrado.

Hermés—bonich, guapo, agradós.

G.—Αρμοξω—Armotzo, jo adorno, jo arreglo.

Payo.—(Rosselló)—baylet, criatura entremaliada, xicot jove.

G.—Παις—Pais, criatura.

Nin.—Noy, nen, nena.

G.—Νεος—Neós, jove.

Tio, tia.—Oncle—tanta en Rosselló.

G.—Θειος, Θεια—Teyos, teya, tío, tía.

Capsa.—(Rosselló, Empordá).—Vol dir panotxa.

G.—Καψα—Capsa, capsa (idèntich).

Groch.—Color groch.

G.—Κροχος—Crocós, groch.

Meca de pioch.—(Empordá, Rosselló).—Penjorella morada, carnosa que penja del bech del pioch ò gall d'indi.

G.—Μεχος—Mecos, llargaria.

Patách.—Donar un patach, un colp, un truch, un sotrach.

G.—Πατασσω—Patasso, jo truco.

Arrapar.—Arrapar ab las grapas.

G.—Ρεπω—Repo, jo m'ajupo per' agafar ab forsa.

Entonar.—hermosejar, fer una cosa bonica.

G.—Εντωνω—Entuno, jo adorno, jo arreglo.

Mastagar.—mastagar ab las barras.

G.—Μασταξ—Mastatz, caixal.

Estifat. estiflat.—(Rosselló, Vallespir)—ben vestit, ben arreglat, ben compost y posat en orde.

G.—Στιφος—Stifós, arrengherat ab orde.

Ascós.—Tenir áscos, ganas de vomir. Aqueix mot ve sens dubte del grech *Ασκος*—Ascós, que vol dir bot, referentse al estomach que en l'acció de provocar, surt lo liquit que conté com si surtís d' un bot.

Gomfo.—(Vallespir) golfo pera tancar. S' enten també per forrellat.

G.—*Γομφος*—Gomfos, clau pera tancar.

Col.—Llegúm, una col.

G.—*Καυλος*—Caulos, col.

Criquetas.—(Vallespir, Rosselló).—Castanyolas; tocar las castanyolas y lo pandero.

G.—*Κρηκω*—Greco, jo toco un instrument.

¿No trobau que eixas etimologías gregas de mots catalans son molt interessants, y que s' haurían de continuar? Mes es un treball de benedictí que vol ésser fet ab temps, estudi y paciència. Un diccionari etimològich de la llengua catalana, com el de Littré en la francesa... eh!... prou podríam!... Per ara 'ns hem de contentar de 'l d' en Pere Labernia y Esteller... y encara bon goig!...

LO CANIGÓ

Lo Canigó, que lo poema de nostre llorejat poeta, Mossen Jascinto Verdaguer, ha fet célebre, deu ésser conegut per los excursionistas. Encara que sia del Rosselló, forma part inherent de nostra gran cordillera pyrenaica catalana, ab la qual se troba lligada per un estreb important.

La provincia rossellonesa es germana nostra; tot lo que la interesa, també nos interessa á nosaltres: son tants los recorts de germanó que hi tením!...

Avuy que la vessant francesa de nostres Pyreneus, creuhada de bonas carreteras, facilita al excursionista lo poguer recórrer y admirar nostras enlayradas montanyas, debém aprofitarne, ja que la vessant espanyola es tant poch practicable. Además de las bonas carreteras, l'excursionista trobará, en los pobles més insignificants, hostals y *hôtels* relativament conforta-

bles: bons llits, bona taula, y sobre tot netedat. En tota la conca del riu Tet y part de la del Segre, desde Perpinyá á Bourg-Madame, Ylle, Vinçá, Prades, Olette, Mont-Louis; y en la conca del riu Tech: Lo Boló, Céret, Amélie, Arles, Prats de Molló, La Preste, un se queda sorprés de trobar tant bons camins y tant bon hostatje. Las carreteras provincials y vehinals son ben cnydadas; vos portan al centre d'excursions, al peu de las montanyas qu'hem de escalar. Aixó es verament una gran ventatja; son las bonas vias de comunicació que han facilitat l' estudi dels Alpes y l' ascensió de llurs altas montanyas.

Ja que nostres Pyrineus catalans son tant poch coneguts, penetrém en ells per las valls de Vallespir y Cerdanya, es á dir, per las concas de la Tet y del Tech, que nos oferirán més fácil accés que per la vessant espanyola.

L' excursionista que recorre l' alta frontera, desde Puigmal cap ensá, observarà, al arribar en front del puig de Costabona, un estreb ó contrafort molt important que arrenca de Puigcolóm, al extrém del plá de Campmagre, y s' dirigeix casi en ángul dret, envers lo Nort-Est. Es una cordillera de unas tres horas de llargaria, de 2300 á 2400 metres d' altitut, que s' acaba al bell-mitj del Rosselló, per un grupo de tres cims que forman lo Canigó: Sethomes, Tretzevents y Balatg; los tres casi de la mateixa altitut: 2785 m.

Al seguir desde Puigcolóm l' esmentada cor-

dillera, que separa la conca del Tech de la de la Tet, trobarém tot seguit la Coma del Tech, fonts del mateix riu, y las Esquerdas de Roja, que son agullas colossals d'esquist-graníticas, l'espina descarnada de la crena. Al peu d'eixas agullas hi ha una congesta que no s'fón casi del tot l'estiu. Més avall de la congesta lo guia fa veurer al excursionista una gran pedra granítica prou singular: forma una cadira ab sos brassos y respatller; diuhen qu' es la cadira hont s'assentá Rolan al atravessar los Pyreneus... ¡Quántas llegendas ha deixat lo gran héroe en nostras montanyas!

Seguint la cordillera, trobarém la collada de las Molas, lo puig dels Armaris, lo Plá Guillém y lo coll de Bocacers, d'ahont arrenca lo gran cono del Canigó.

La vessant Sud d'eixa cordillera es desem-boscada; s'hi veu alguna que altra fajosa que no val la pena. La vessant Nort, ó sia del Conflent, es poblada d'extensas boscurias de pins y abets; sas ayguas van al riu Tet, per los torrents de Pí y Mantet, dos poblets perduts dins la pineda, á la falda de la serra.

En la collada de las Molas trobí una planta prou comuna en los Pyreneus, que no obstant no he sabut veure en la cordillera fronterissa. la *Uva ursi*, rahim d'os, que forma matas atapahias cobrint prou extenció. En lo cingle del Pelegrí ans d'arribar al Plá Guillém, Mr. Mas-sot, botánich rossellonés, no's diu haver trobat la *lithospermum oloæfolium*. Fins ara sabém

2785; lo Canigó. Pera empéndren' l' ascenció, en lloch de pujar en dreta linea, atravessant la extensa clapissa del Os, ahont se va ab risch de coll trencarse, baixarém envers la vessant Nort, seguint lo torrent de la Llipotera fins á trobar lo camí que va á la jassa de Cadí.

Lo camí que conduheix á la gentil vall de Cadí, es molt pintoresch; voreja lo torrent que ve de la vall, ombrejat per boscos de pins y abets. Després de caminar uns tres kilómetres, se troba á la esquerra. en mitj de una clariana de la pineda, la barraca del vaquer, de forma circular, ab bonas parets y volta de pedra. Hi poden cabre ab comoditat unas deu personas. No hi falta jas de palla. Comparada ab las demás barracas de pastors de las jassas de Morens, aquesta es un palau. De pussas, no 'n parlém; bé massa las conech. Trobar en nostres Pyreneus una barraca sense pussas, es haver trobat lo merle blanch.

Me detinch en la barraca del vaquer, perque, en la ascenció del Canigó, es la única que ofereix un bon refugi pera la nit y mal temps. S' i troba llet de vaca, bona acullida y la conversa dels vaquers sempre interessant. Aconsejlo donchs als excursionistas que pujan á Batlatg, sia dels banys del Vernet, sia de Prats de Molló, fassin de la barraca del vaquer de Cadí, llur quartel general, passanthi la nit. L' ende-

má de bon matí continuarem nostra excursió remontant la vall de Cadí, que es llarga y estreta; mes, un quart avans d'arribar als estanyols, la vall s' aixampla. Se troba com la vall de Nuria enclosa per un círcol format per los altivols puigs de Sethomes, Tretzevents y Balatg. Prompte s' arriba als estanyols, qual altitut es de 2359 m. Es lo límit de la vegetació arborescent; puig que més amunt apenas si s' veu alguns matolls de boixerica y ginebró.

Los dos estanyols de la vall de Cadí son dúas bassas circulars, de poca fondaria, empedradas de palets, en mitj de rocám granítich, de 15 á 20 metres de diámetre. Al mes d' Agost son casi aixuts.

No lluny dels estanyols, al peu del cono de Balatg, se troba la barraca de refugi, construïda per lo Club Alpi Francés, secció del Canigó. Es feta á tot gasto, confortable, á proba del pes de la neu y altas temperaturas; té porta, finestras, etc. No puch parlar de son interior, que no poguí veure per la rahó que tot estava tancat y barrat. S' ha d' anar al Vernet en busca de la clau, lo que té molt poca gracia. Se veu que eix refugi serveix no més pera las ascensions oficials dels *touristes alpinistes*, que sólen sempre sortir dels banys de Vernet. L' excursionista independent, lo cassador d' isarts, sorprés pe'l mal temps en aquells deserts, no se n' pot aprofitar. Mes recordémnos que nos queda la barraca del vaquer, á tres quarts més

avall, que, estiu é hivern, se troba á la disposició de tothom.

Ans de comensar l' ascensió del pich de Balatg, dech fer observar que l' aygol de la vall de Cadí, alimentat per nombrosas fonts geladas, se torna prompte, més avall, torrent impetuós que passa al poble de Castell, al peu del monastir enderrocat de Sant Martí de Canigó, atravessa lo Vernet, juntantse més enllá ab lo riu Tet.

La vall de Cadí es hermosíssima. Abrigada dels vents per los cims que la rodejan, la vegetació hi es espléndida; los pins puján á més de 2500 m. d' altitut á la solana de la vall, la qual es encatifada de bonicas plantas que causan l' admiració del botánich.

Entre las plantas alpinas que s' troban al Canigó citarém: *Anemona alpina*, *Draba hirta*, *Silene acaulis*, *Cerastium alpinum*, *Saxifraga appositifolia*, *Saxifraga exarata*, *Alchimilla alpina*, *Aster alpinus*, *Thymus serpyllum*, *Vaccinum uliginosum*, *Oxyria digyna*, *Armeria alpina*, *Juniperus alpinus*, *Luzula spicata*, *Juncus trifidus*, *Poa alpina* y *Poa laxa*.

Dels estanyols de Cadí al pich de Balatg hi ha una hora de pujada. Se segueix un camí relativament practicable que va serpejant, per la montanya fins al peu de la *xemeneya*, en mitj de clapissas, xaragalls y esllavissadas.

Cada any lo Club Alpí Francés lo fa adobar, de manera que s' hi pot anar á cavall de matxo.

La *xemeneya* es una esquerda estreta de uns 50 graus d' inclinació fora la vertical, oberta en lo mateix cingle, d' una llargaria de 80 metres. Pera arribar á dalt del pich un s' ha d' arrapar ab peus y mans com qui puja *xemeneya* amunt. No s' creguin que eixa penible ascensió sía difícil. Los alpinistas, y més los amos dels banys termals del Vernet, han fet tallar, dins lo granit, grahons pera posar lo peu. També s' proposavan, l' any passat, ferhi posar una barana de ferro pera poguer pujar ab més comoditat; no crech que ho hagin fet.

Aixó d' haver d' enfilarse esquerda amunt durant prop de mitja hora á 2785 m. d' altitut, se necessita tenir bona cama y sobretot bon pulmó. A eixa altitut, la depressió de l' ayre, molt sensible, se nota per la set y alteració del pols. Encara que un estigui en repós la respiració es cansada, y si á aixó hi afegim lo violent exercici gimnástich que s' hi ha de fer pera pujar esquerda amunt, hem de convenir que la ascensió del pich de Balatg es prou dificultosa.

La primera ascensió que vaig fer al Canigó fou en 1876. Eram una caravana de deu cassadors y excursionistas. Passárem la nit dins la barraca de la jassa de Cadí. L' endemá volíam veure la eixida del sol desde l' cim de Balatg. Quan sortírem de la barraca, lo cel era tot estrellat; al arribar á la *xemeneya*, l' auba tren-

cava (1 de Juliol); eran las 2 $\frac{1}{2}$ del matí. Del 15 de Juny al 15 de Juliol, la nit, al cim de las altas montanyas com lo Canigó, dura no més cinch horas.

Emprenguérem tot seguit la escalada, un darrera l' altre *xemeneya* amunt. Si un flaquejava, tota la fila s' havia de parar, no hi valia los cops de botella; además que allavors no hi havia grahons y la escalada exigía grans precaucions, que s' feyan més dificultosas per la foscó de la nit.

Arribárem á dalt tant extenuats, que tots nos allargárem per terra sense tenir habilió pera res. Passárem més de tres quarts pera pujar la *xemeneya* que té 80 m. de llargaria. Era gran dia; las estrellas havian fugit. Allá, envers l' Orient, al horisont, lo sol surtía negat en atmósfera vaporosa com un disch sangós, sense raigs ni aureola, vermell com si sortís de la fornal. Al eixir lo sol, s' alsá un ayret fí que tallava la cara; éram á un grau sota zero. Nos quedárem tots desil-lusionats. Un se figura veure la eixida del sol del cim de Balatg com del cim de nostras montanyas del plá; es una il-lusió: á l' altitut de 2785 metres, al matí com á la tarde, planas, turons y montanyetas son sempre negadas dins la calitja y res se pot distingir; sols s' oviran ab claretat los cims d' igual altitut que nos rodejan, com l' alta cordillera pyrenáica y las montanyas del Capcir. Lo Monseny, que té tanta importancia, vist de Balatg, se veu baix, negat dins la calitja.

Lo pich de Balatg, sobre l' qual nos trobávam, té vuyt metres de llarch sobre cinch d' ample. Al centre d' aquest petit espay, los pastors hi han posat un pilot de pedras de un metre d' alsada, y al cim una creu de ferro ennegrida, torçada pe 'ls llamps. Fá poch's anys que en lloch del pilot de rochs s' hi ha construhit una petita barraca de pedra seca hont hi póden cabre quatre personas. Té un metre vuytanta d' alsada; serveix d' abrigh y rasser contra 'l vent fort y gelat, que sempre bufa en tant elevat cim, als excursionistas que vólen fer experiments científichs dalt del puig.

En lo pilot de pedras que hi trobárem allavors, pedras d' un esquist negrench, hi vegérem escrits una munió de noms, puig que tots los que pujan á Balatg hi gravan llur nom; entre l' número llegí: François Arago, Etienne Arago y altres noms célebres.

Lo pich de Balatg está rodejat de precipicis; un sobretot al N. E. format pe 'l meteix pich es horrorós, *une belle horreur*, com diuhen los alpinistas de Perpinyá. Un no l' pot mirar sense sentir un tremolor á las camas produhit pe 'l vértich. Es un avench format per dos cingles de 300 m. d' altura en forma de ferradura, d' uns 200 m. d' amplaria á dalt, y abaix 25 m., tallat á plom. Al fons hi ha un glacer que probablement existeix desde que l' món es món, que no veu casi may lo sol. Al peu del glacer y en la meteixa concavitat, hi ha un llach blavench hont s' hi veu, al fons, tímpan's de gel.

Los pastors, que s'encantan sempre davant lo que la naturalesa ofereix d'horrorós, no mançan á atribuhirhi llurs vellas llegendas; com los fets y gestas de las bruixas dels estanys de Cadí, etc. Vos contan ab la major bona fé que á mitj cingle de Balatg s'hi veu una gran anella de ferro que serví pera lligar l'arca de Noé, després del Diluvi, qual arca quedá atascada entre los dos cingles. Díuhen que s'troba encara soterrada dins la congesta, després d'abandonada per Noé y los animals que contenía; mes, que s'hi quedá un drach que, durant las tempestats fa retrúnyer l'avench ab brams espantosos. Será sens dubte lo drach que guardava lo palau de las fadas de la vall de Cadí, que Sant Guillém aterrá ab sa fulgurant espasa. (Véjas' la llegenda de Sant Guillém de Combred, publicada en mon llibre: *Plá y Montanya*, pl. 249.)

La *xemeneya* se troba enclavada entre dúas capas verticals de micasquist. Per l'acció del temps, vents y geladas, eixos cingles se disgregan, formant pilastras y agullas colossals, que de nit, al clar de la lluna, produhéixen un efecte fantástich. Es al peu d'eixas agullas que s'troban trossos de mica que l'sol fa relluhir com vidre.

Lo Canigó es una atalaya aislada, en mitj del Rosselló, que cap altre puig domina; també lo punt de vista es incomparable. A sos peus negres abismes al fons de precipicis clapejats de neu y d'estanyols. Vers la plana, al horisó, lo

Rosselló, l' Empordá, gran part de Catalunya, tot lo golf de Lyon, tota la cordillera dels alts Pyrineus fins á la Maladetta, las montanyas del Capcir, las Corbières... un rádio de més de cinquanta lleguas al entorn.

Eix admirable panorama que s' desenrotlla del cim de Balatg, es un observatori geodésich de primer orde; representa lo punt culminant del últim triángul de la *méridienne* de França y lo primer del meridiá d' Espanya.

Lo Canigó ha sigut considerat fins ara com la montanya més alta de nostres Pyrineus Orientals. Avuy deu inclinar-se davant lo pich de Carlit, que té 2921 m., y lo Puigmal que n' té 2909. Mes, com eixos dos cims s' encontran en mitj d' un grupo de montanyas ja per sí molt elevadas desde llur basa, resulta que, á primera vista, no semblan tant altas com lo Canigó, l' qual se troba sol, aislat, magestuosament assentat dins la plana del Rosselló. Sobrepuja als seus vehins d' un modo tant imponent que sembla ésser lo gegant de tota la encontrada.

Efectuarém lo retorn per Prats de Molló en lloch de baixar pe 'l Vernet; aixís lo viatge serà més interessant y pintoresch.

Tornarém donchs á baixar per la *xemeneya* y la vall de Cadí, fins arribar al peu de Tretzevents y de Sethomes. La pujada per' arribar á dalt es molt cansada, puig que no hi ha cap

camí trassat, no més algun corriol de bestiar. Després de més d' una hora de pujada, en mitj de clapissas y esllavissadas, arribarém á la collada formada per los puigs de Sethomes y Tretzevents, que n' diuhen la Portella de Canigó. En lo meteix coll veurém l' estanyol de Comalada, en forma d' embut; al fons, dins la blavor de l' aygua, s' hi véuhen trossos de glas. Es lo manantial del torrent de Comalada que devalla sota l' pont del poble del Tech (carretera d' Arles á Prats).

Seguint torrent avall, al cap de tres horas de baixada, se troban algunas feixas de cultiu, dependents d' una masía: ca 'n Picotós. Es la masía més elevada de la comarca del Tech (1350 m.). L' excursionista hi trobará bon alberch y franca hospitalitat dels bons pagesos que la menan.

A un quàrtet de la masía, dallá del torrent, damunt d' un turó: l' ermitatge de Sant Guillém de Combred, també celebrat en lo poema de Mossen Verdaguer, y que he descrit extensament, ab sas llegendas, en lo llibre *Plá y Montanya*.

Després de reconeguts los sitis pintorescos de ca 'n Picotós y de Sant Guillém, retorn á Prats per Serra Vernet y collada de Comellas.

He fet l' ascensió del Canigó per lo Vernet, Prats, Cortsaví y Valmanya.

La que vaig fer per Cortsaví y Batera fou també molt agradable.

Se surt d' Arles ab *landau*, seguint la carretera de Cortsaví; parada al más de la Balma pera admirar los abismes de la Fou.—Cortsaví; visita á las ruinas de son castell feudal.—Arribada als meners de las Indias (Batera), dignes de ser visitats, explotats que han sigut pe 'ls romans. Lo mineral de ferro que se n' extreu es abundant y de bona mena; se compon de ferro espátich, d' hematita negra y ferro oligist que s' troba intercalat entre venas de calcari sacaroide blanch sobreposat, ó bé enclavat en lo granit.

Se passa la nit á la casa dels minayres. L' endemá, seguint un mal camí de cabras, se dona la volta á tota la montanya fins en front de la vila de Prades, en Conflent, per hont se fá l' ascensió del pich de Balatg, sense pujar per la xemeneya. S' atravessan pinosas y abetosas seculares, arbres torçuts, corsecats y esbrancats per las ventadas y la vellura; endrets selvatges que cridan l' admiració del excursionista. Cap magall y picot del Clup Alpi ha vingut á torbar lo silenci d' aquellas imponents soletats; sols la naturalesa en tot lo que té de més aspre y feréstech. En las socas dels abets, entre l' escorsa y la llarga molsa que los cobreix, l' entomologista trobará insectes, escarbats raríssims, peculiars de aquellas fredas abetosas. Lo botanista podrá fer un bon aplech de plantas alpines.

Es inútil dir que pera fer eixas excursions se necessita bona cama y delit. Un bon guía es

indispensable; no n' faltan pas á Arles, Prats y lo Vernet. Cal tres días pera recórrer eixas hermosas montanyas, montanyas floridas y regaladas que lo rossellonés contempla ab carinyo, que li recordan las vellas y hermosas llegendas dels seus antepassats, contadas prop la llar en sa infantesa. Lo montanyés se n' separa ab recansa, y quant lluny de sa patria pensa ab sa aymada montanya, sos ulls s' ómplen de llágrimas; allavors confía al vent, al núvol, á la aureneta que s' dirigeix vers sa terra, lo plany de sa cansó, tant trist, tant melancólich, tant imponent y magestuós:

Montanyas regaladas
son las del Canigó,
que tot l' estiu floréixen,
primavera y tardó.
Adeu! adeu! montanya
hont he deixat mon cor!
al pensar jo ab ella,
ne ploro de tristor!...

UNA EXCURSIÓ

À LAS RUINAS DEL CASTELL FEUDAL DE CABRENÇ
Y CINGLES DE TALAIXÁ Y SANT ANIOL

Aquest estiu, (1888) trobantme als Pirineus-Orientals, he volgut recórrer per segona vegada la serra escabrosa de Cabrenç, reveurer las ruinas de son castell feudal, y estudiar l'imponent macís que forma lo circo calcari de St. Aniol, Bassegoda y Talaixá, baix lo punt de vista orogràfic y geològich.

Pera realisar aytal excursió, es necessari fer nit al poble de la Menera, ó mellor, á un más, situat á la falda de la serra de Cabrenç, que s'anomena *lo Faig*.

Sortírem donchs de *Prats de Molló*, lo 20 d'Agost, En Joan y Francesch Sunyol y mon fill Cárles, ab *landau*, fins al poble del *Tech*; á mitj kilòmetre més enllá trencárem á la dreta,

atravessant lo *riu Tech* pe 'l pont gòtich de la Verge Maria, y seguirem amunt serpejant la montanya, fins al poble de *Serrallonga*, hont En Joan Sunyol, nostre fotógraf, prengué la vista de la portalada románica de la iglesieta (sigle xi) ab sa porta macissa, feixuga, ferrada d' un floreig de groixudas ferraduras ab claus de cabota piramidal quadrada; son forrellat, de Om 80, representa una serp escatosa, de gola badada, ab dúas fileras de dents de ferro. S' hi llegeix una inscripció cisellada, mitj esborrada que diu:

+ Bernardus : FABer : VELIM : ME : FECIT +

La lletra V del mot VELIM es molt dubtosa; mes per eixos signos paleogràfichs, podém atribuir l' inscripció al sigle xii.

L' iglesia no ofereix res de remarcable; son exterior es de pur estil románich secundari. En una cornisa de sobre l' chor, hi ha la tapa d' un sepulcre de marbre blanch, qual sepulcre serveix de pila pera abeurar lo bestiar á la font del poble. S' hi veu l' escut dels barons de Cabrenç y una inscripció mitj esborrada, que fa endevinar la data de la mort de Guillém Galcerán, baró de Cabrenç, que s' pot referir á 1312, segons noticias históricas d' eixa familia.

L' inscripció molt esborrada del sarcófach, d' un costat diu aixís:

... VII : DIE : QVA
 ... NONAS APRILIS
 ... GAVCERAND [V] S
 ... [cu] IVS A [N] I [M] AP [er] M [iseri] C [or] DI
 [AM] INPACE: A [MEN]

Del altre costat diu:

ANNO : DOMINI : M ..... RTO : IDVS APRILIS :
 OBIIT NOB [ilis] ..... L MVS.....
 ....ANIMA REQUIESCAT IN.....

L' escut dels barons de Cabrenç que s' veu en eix sarcófach conté dúas cabras en acció d' enfilarse per un penyataguer; son las armas parlants de Cabrenç.

M. Alart, lo malaguanyat arxiver de la provincia rossellonesa, 'ns dona 'ls noms d' alguns barons de Cabrenç coneguts en los arxius: Ramon Bracads (1088-1118), Ramon de Serrallonga (1157-1203), Bernat Huch de Serrallonga (1217-1254), Guillém Huch de Serrallonga (1254?-1270?), Bernat Huch de Serrallonga (1270-1285?), Guillém Galcerán de Cabrenç (1298-1307), Beatriu de Serrallonga, vescomtesa de Rocaberti (1313-1337), Guillém Galcerán de Rocaberti ó de Cabrenç (1344-1385), Garau 1.er de Rocaberti, baró de Cabrenç (1385-1419), etc. Se veu que la familia de Cabrenç se fon ab la de Rocaberti, pe 'l casament de la pubilla y hereva, Na Beatriu, ab lo vescomte Dalmau de Rocaberti. Los apunts històrichs

que 'ns dona Alart sobre eixa familia aixís com la descripció que 'ns fa M. Rateau sobre l' castell de Cabrenç, son interessantíssims. (Veure: B. ALART, *Notices historiques sur les Communes de Roussillon.*)

Torném á la nostra excursió, de la qual nos hem separat un bon xich.

Seguirem montanya amunt. Lo *landau* 'ns portá fins al más meteix, lo *Faig*, (alt. 900 m.), hont havíam de fer nit.

Dona gust recórrer las carreteras d' aquesta vessant dels Pyreneus Orientals, carreteras montanyosas construhidas ab molta solidesa, que vorejan torrents y precipicis.

Estirat dins lo *landau*, un va admirant lo paisatge que cambia á cada girant; insensiblement un se va enlayrant, zigzaguejant en declive suáu, y de prompte ja s' dominan las fondaladas; la fressa del riu del riberal á penas se sent; se l' veu al fons de la vall, escumós, estrellantse pe 'l rocám.

La bona carretera que seguim ha sigut construhida per' anar á Serrallonga y á la Menera, dos poblets perduts dins las montanyas, rónechs, sense cap importancia. Eixa carretera provincial se detura no lluny del coll de Malrém, esperant arribar á la collada fronterissa: tot seguit que la carretera espanyola de Camprodon per Rocapruna y Baget siga feta. Si..

ja póden esperar los francesos!... si nostres governs castellans l' han de fer, ja farà bon sol!...

Pocas son las masías de montanya que ofereixin los atractius de la masía *lo Faig*: ombrívols boscos de roures y castanyers seculars; situació admirable d' hont s' ovira l' altiu Canigó, part de la cordillera pyrenaica, tota la Conca del Tech fins á mar y un tros de plá del Rosselló; fonts abundants d' una aygua fresquíssima. La masía té una senzilla capella hont se fá un ajust pe 'l Maig ab caritat de brenas á tothom qui 'n vol.

*
*
.

L' endemá á trench d' alba emprenguérem la pujada, guiats per lo fill del masover, En Salvador Maurette, jove alt, ferreny, uns 22 anys, fesomia intel·ligent, colrat pe 'l sol, lo ver tipo del montanyés pyrenáich; cadascú portant son sarró-motxilla plé de queviures, la botella plena de bon ví, l' alpenstock á la má, calsat de sabatas ferradas, botins, gorra blanca de llarga visera ab son abriga-clatell, pantalón y gech de vellut de cotó flexible de color de fullaraca... Insisteixo en descriure nostra vestidura porque es la més apropiada pera recórrer las montanyas. Lo sarró motxilla deixa los brassos lliures y l' abriga clatell de tela blanca preserva galtas, cap y clatell del ardentor del sol y evita una insolació.

*
* *

A las 6^h m. arribárem á las Torres ó ruinas del castell feudal dels barons de Cabrenç. (s. x) (alt. 1,400). No 'ns hi entretindrém gayre, ja que n' he parlat llargament en lo llibre *Recorts d' un Excursionista*. (1)

Mentres En Sunyol fotografiava las ruinas, jo recorria llur emplaçament seguint las muralles enderrocadas que vorejan fondas timbas talladas á plom: la torre de senyal, la torre de la presó, los murs que marcan las estancias del castell, las voltas de la capella al cim d' un puig encinglat, inaccessible, en mitj de colossals crostons de muralla descantellats cada any pe 'ls llamps, que rodolan daltabaix, rostos avall, com una avalanxa, arrossegant en llur impetuosa embestida rocas y faigs al fons del abisme.

Sentat á sobre las runas, á la vora del cingle espadat, dominant las fondaladas y negras ubagas de fajosas hont s' arrossega la boyrà, ma imaginació refeya lo castell, transportantse als sigles passats, quan los barons de Cabrenç habitavan aquest niu d' áligas; en aquell temps d' invasions de bárbaros y alarbs que durant sigles se precipitá com torrent desencadenat inundant á Europa, sepultant en sas onas lo

(1) Eixa advertencia es ben inútil, puig que 'l lector veurá que ho allargo tant y tant que no me 'n sé deixar.

poch que quedava de la civilisació romana: lleys, literatura, belles arts, monuments, tot fou enrotllat en aquell naufragi. Carlomagne contrarestá lo torrent devastador; mes quan la má poderosa del gran emperador va mancar, lo torrent repregué son curs ab més violencia que abans. Lo sigle x se 'ns presenta baix l' asquerós aspecte de l' ignorancia, de la rudesia y superstició més complerta. Las ciencias son literalment enterradas dins los monastirs hont han trobat amparo; los monjos ne son los guardians; las belles arts sepultadas sota la massa disforme d' alguns monuments románichs; la societat está en plena barbarie; las comunicacions socials que compónen y adornan la dolsa pau de la existencia, sembla que han abandonat la societat humana. Una invasió de nous bárbaros, los Nortmans, cobréixen las platjas del Océa y Mediterrani ab llur nombrós estol, invadint las comarcas, remuntant rius, sembrant per tot hont passen lo robo, l' incendi y la mort.

«Lo gran imperi de Carlomagne s' disolt, y
»allavors, s' opera la gran revolució que cam-
»bia lo mon antich en mon feudal. Duchs,
»Comtes, barons se disputan llurs castells,
»guerrejan entre ells pera apropiarse vilas y
»provincias. L' esclavitud personal desapareix
»y es reemplassada per la servitut. D' aquí vé
»eix nou sistema gerárquich de suzerans, vas-
»salls, súbdits, que lliga entre sí totas las classes

»desde 'l rey, senyor supréem, fins al servo.»
(CHATEAUBRIAND, *Etudes historiques.*)

Lo meteix passa en tota Europa. Lo rey es no més rey de nom d' una aristocràcia religiosa y política, vera república tirànica. Ab lo feudalisme aquella confederació de petits déspotas, desiguals entre si, tenint uns y altres que cumplir drets y debers, pero revestits en llur domini d' un poder arbitrari y absolut envers llurs súbdits, feu náixer odis enverinats per la desigualtat de condicions, per los perills que porta en sí lo poder, per las devastacions suscitadas per disputas de vehí á vehí, y sobretot per las costums guerrejadoras.

En efecte, al considerar l' estat d' Europa en aquell temps, no veurém més que guerras y batallas sanguinarias, planuras sens conréu, montanyas y serras cobertas de negras y antigas boscurias, la morada de guerrers y senyors rodejada d' altas murallas ab torres enmarletadas, y en las valls, miserables cabanyas, ab teulat de palla y brossa, dels servos que conrean las terras de llur senyor feudal.

«Llurs castells son sempre construhits en llocs favorables pera la defensa, sia en un cim de montanya abrupta, rodejat d' altas cingleras inaccessibles, sia aprop d' un torrent encaixonat, voltant com un fosso las negras y enlayradas murallas.» (MARCHANGY, *Gaule antique*).

Los castells d' aquell remot temps solían tenir macissas torres rodonas ó quadradas, ab

plataforma coronada de marlets. Entre eixas torres s' hi distingía la del homenatge. A més d' eixa torre del homenatge, n' hi havia sempre una quadrada més gran y més alta, ab quatre finestras á cada cara de mur; se 'n deya la torre de senyal. Tenía al cim una grossa campana lligada ab duas vigas encrehuadas, que servía pera tocar á sometent, quan se veyá á la vall gent armada. Al sentir lo toch de sometent, los servos deixavan llur feyna, pujavan al castell pera defensarlo y posarse baix las ordes de llur senyor.

Al cim de la torre hi havia sempre un vigilant (guayta) encarregat d' anunciar ab corn de coure ó marí, la punta del dia y la eixida del sol, pera avisar á la gent del camp l' hora de comensar los traballs. Lo guayta donava també lo senyal d' avís quan s' havia fet un robo ó assassinat á fí de que cada vassall corrés pera agafar al culpable.

«Las grans torres dels castells fortificats eran »separadas per corredors espitllers; rastillos »de ferro y de fusta; barbancas y matacans »defensavan la porta del castell feudal. Las es- »tancias eran mal distribuidas; s' hi veyan pe- »titas salas obscuras al costat de cambras espa- »yosas ab uns llits amples de dotze peus; grans »salas de malas finestras de petits vidres, encas- »tats ab ribets de plom, plenas de taranyinas, »ahont las ratas pinyadas venían á entrada de »fosch á voletejar en mitj de vigas encrehuadas »que sostenían lo sostre. Las xemeneyas eran

»grandíssimas; al hivern hi cremaven rolls d'
 »arbres enters. Lo senyor, sa familia, escuders
 »y servents podian escalfars'hi ab comoditat y
 »aduch podian col-locar entre ells la taula dels
 »scachs, la mandora, l' arpa, lo teler de brodar;
 »y los jovens patjes, los dos brassos enrotllats
 »d' una troca de llana, somreyan á llurs mes-
 »tressas, mentres aquestas anavan capdellant.
 »Lo sobre de la gran xemeneya estava sovint
 »adornat de panoplias de llansas, massas, ala-
 »bardas.» (MARCHANGY, *Gaule poétique.*)

En la torre de senyal del castell de Cabrenç, encara relativamente conservada, s' hi veu al primer pis una xemeneya colossal de pedra picada, mitj enderrocada.

Desde ma primera excursió al castell de Cabrenç, fa deu anys (Deu meu! com passa 'l temps!) he observat que 'ls llamps han fet saltar trossos de muralla. La torre de senyal n' es tota foguejada; té uu nou esboranch que l' esberla fins al segon pis.

Donchs quan los barons vivían al castell, los fenómenos metereològichs eran allavors lo que son avuy: pedregadas, huracans, llamps; los llamps que hi cáuhen ara hi queyan també en aquell temps; al sigle x, lo para-llamps *era desconegut...* Quins sustos! quins espants! no pe 'ls homens de ferro que l' habitavan, més si pera las donas, la familia del baró, que no tenia més recurs que refugiarse á la capella y postrarse implorant la misericordia divina...

En mitj de las runas recullí trossos de pisa

molt antics, y un fragment d'armadura de coure, ab fullas trilobadas ciselladas, que 's pot atribuir al sigle XIII.

*
* *

La serra de Cabrenç, está tota coberta de fajosas fins al cim. En mitj del enderroch sobresúrten matas de ginebrons, romagueras y espinadellas. De las parets, de 1^m 50 d' espessor, penjan matolls de ginebrons y muxeras, qual arrelám s' ha obert pas esberlant las macissas murallas. Las penyas que forman las timbas al entorn del castell són graníticas, d' eix granit dur compost de quartz, feldspath y mica conegut per ull de serp.

*
* *

Feya un dia seré; los borralls de broma de las fondaladas s' havían fos al sortir lo sol darrera de Mont Negre; bufava un ayret de tramontana molt fí.

Esmorzárem al peu d' un colossal crostó de volta de la capella, á recés del vent, admirant l' espléndit panorama que 's descubreix d' aquella altura: á Orient, las negras montanyas escabrosas y emboscadas de Falgás; enfront nostre, lo Canigó ab son arrelám de contraforts esqueixats, escorrencats per extensas esllavissadas y xaragalls kont se véuhen encara blanquejar congestas, qual neu, ben segur, espera la

que caurà aviat, ja que lo 20 d' Agost, en eixos cims, es la fi de la tardor (1). A ponent l' altívol puig de Costabona, y més lluny, las altas montanyas de Grá de Fajol, Bassibés, y la Fossa del Gegant.

*
* *

Havent esmorzat, empengüem la baixada en mitj de la fajosa y clapissas envers *Plá Castell*, al S. de la montanya.

Plá Castell es una casa de pagés com tantas se 'n troban en eixa frontera. pobre, miserable, aislada durant l' hivern per tres ó quatre pams de neu. Los pagesos que l' habitan viuen de pá de ségol y truffas. Ténen ventura en lo llarch hivern de poguer cremar la llenya que vólen, puig que la casa está rodejada de fajosas y fins d' abets, encara que hi son clars. Son mes de planyer los masos d' Espinavell y Molló, hont la gent, perá escalfarse al hivern, han de viure á la cort dels bous.

Lo barómetre aneroide 'ns doná 1,270^m alt.

En la part sud de Cabrenç y als voltants de Plá Castell lo granit desapareix; es reemplassat per unas penyas singulars que cridan l' atenció: la terra es roja y las penyas també forman un conglomerat duríssim d' argila sedimentosa,

(1) Aquest estiu (1888) ha nevat en abundancia al Canigó y alta cordillera pyrenayca, lo 17 de Juliol y 1 d' Agost. Aquel's dias los estihuejants de Prats y de Camprodon nos estávam escalfant vora del foch de la llar.

agregat de pedretas de sílex, quartzitas, esquistosas y calcáreas. Hi he cercat curcullas petrificadas, mes no n' hi he sapigut veure.

*
* *

A un kilómetro de Plá Castell, deixárem nostre camí; trencant á l' esquerra, pujárem á la collada que 'n diuhem *Plá de la Muga* (alt. 1,300). Es un puut orográfich important, ja que d' aquell petit ras súrten las fonts del riu Muga, y á pochos passos lo torrent de St. Aniol, affluent del Fluviá, y lo torrent de la Menera, affluent del riu Tech; es donchs lo punt culminant de tres concas de rius prou importants.

Lo riu Muga devalla encaixonat entre duas montanyas abruptas envers sol ixent, passa al poble del meteix nom, Muga, punt fronterís de França y Espanya, llepa la base del Puig de Bassegoda; segueix envers Albanyá, Sant Llorens de la Muga, las Escaulas, Pont de Molins, Perelada, Castelló y desemboca al golf de Rosas pe 'ls estanyes de Castelló d' Empories, entre Rosas y St. Pere Pescador.—L' affluent del riu Fluviá passa á Ribellas, al peu de la capella del santuari de St. Aniol, corre encaixonat entre las murallas de las cingleras de Talaixá, passa prop del poble de Tortellá, y se junta al Fluviá. Es lo thalweg de la inmensa conca del circo calcari de St. Aniol, Talaixá y Bassegoda.

*
* *

Continuárem seguint un corriol de bestiar que 'ns portá al *coll de las Falgueras* (alt. 1,180).

Tot lo terreno que hem seguit fins assí es menos emboscat; los rouralls dominan; lo ginebró hi es abundant. Hi he vist ab sorpresa matolls de salvia y áspich (*salvia officinalis*, *lavandula latifolia*), puig que son plantas de més baixa altitut. Lo terror roig de mangre, que s' extén de Plá Castell envers lo riberal de la Menera, ja no 's veu aquí; lo terreno hi es esquistós blavench y en gran part pissarrós esfullat, prou esmenussat,

La collada de las falgueras es la línea divisoria fronterissa, quals ayguas vessants van als rius Tech y Fluvíá.

*
* *

Al front de la collada, mirant al sud, un té á la dreita la crena espadada de Bordellat, qual cim es la frontera, y á l' esquerra la ubaga d' En Polit. Entre las duas ubagas passa la carrerada de las remadas que van al ras de Campmagre; eixa ampla carrerada es neutral. Tot camí que 's diu carrerada, en nostres Pyrineus catalans, es neutral, pertany al Estat ó al Comú. Si 's troba entre las duas fronteras no pertany

á ningú. La carrerada serveix pera passar las remadas que van á pasturar á l'alta montanya.

Los nombrosos remats que del Empordá van á l'alta montanya dels Pyrineus, se reuneixen tots á voltas en número de deu y quinze mil caps, á Tortellá, segueixen l' únich camí de matxos que passa en mitj dels cingles de Talaixá fins al coll de las Falgueras, puig no tenen cap altre camí; escoltats de pastors, gossos y rossas que portan los queviures, emprenen la pujada de la carrerada de Bordellat, seguint frontera enllá, cap al coll de Malrém, coll Bernardell, coll d' Aras, coll Pregon, coll de Siern, coll del Pal, Plá de Campmagre fins á llur jassa que 'n diuhen del Callau.

Com lo bestiar de llana va á pasturar tot l'estiu internantse en territori francés, comuns de Mantet y de Conflent, la gran remada, al passar pe'l coll del Pal, troba tots los aduaners de Vilafranca y carrabiners de Setcasas que notan lo nombre de bestias, pera, á la tornada, trobar lo meteix nombre; las que faltan, los pastors presentan las pells. Los aduaners solen fer los ulls grossos porque s' ha de comptar la part dels llops.

Lo coll de las Falgueras es conegut per totas las faccions armadas, carlistas, republicans y trabucayres, que han guerrejat en nostra frontera. Sa posició estratéfica es importantíssima, ja que domina l' únich camí de matxos que d' aquells cims va de la Menera á Tortellá y

Fluviá; no 's pot materialment passar en lloch mes per causa de las cingleras.

*
* *

Eran las 9^h; lo sol picava de valent. Continuárem seguint l' esmentat camí que atravessa dins l' extensa ubaga d' En Polit.

Després del sol ruhent y xafagor que 'ns feya perlejar la cara de suhor, la ombrívola fajosa fou pera nosaltres una delícia. Durant més d' una hora caminárem dins la boscuria, seguint las sinuositats de las cloteradas, ab una fresca agradabilíssima, admirant aquells arbres altívols de fullám tant frondós que semblava caminávam sota una volta de verdor que no 'ns deixava veure l' sol. ¡Quina vegetació més espléndida! Los faigs pujan drets com una I; tots s' hi fan á qui treurá més aviat llur cimall al sol. L' humil ginebró que sémpre he vist per tot aclapat, rabassut, las branques torçudas y reblinecadas per l' huracá, aixafadas pe 'ls frets y neus... en l' ubaga d' En Polit se veu dret, de tres y quatre metres d' altura, gentil, ab sas branques horizontals, son tullatje penjant, d' un vert fosch clapejat de grans verts y negres... está tant bé, tant fresch, tant regalat al reparo dels faigs, que s' atreveix á volguer fer com ells, á donar un bés al sol... Pobre arbrissó!.. Si es tant humil!... S' contenta de rebre alguns raigs que

lliscan á través del atapahit fullám de la fajosa, que lo fan extremir de plaher (1).

En mitj del bosch trobárem plassas carboneras ab pilots de cabó, y fornells apilonats de llenya á punt d' ésser enterrats; ensá enllá sochs y branchs estellats, mitj podrits. En Salvador, nostre guía, 'ns digué que aquella gran boscuria portava abans bon rédit, puig que l' carbó tenia bon preu; y á pesar de la dificultat del transport, carboners y traginers hi tenían la vida; mes que, desde que s' han fet los tractats de comers, lo carbó nostre no pot lluytar ab lo carbó que ve d' Italia y d' África; aixó fa que l' explotació dels boscos de llenya, fustatje y carbó ha sigut del tot abandonada; traginers y carboners han fugit deixant fornells y carbó, perquè s' hi morían de fam.

Lo que passa en las ubagas de Talaixá passa en totas las ubagas y boscos de l' alta montanya: carbons, duellas de roure y castanyer, rodas y rodells de círcols de lladoner, castanyer y avellaner, que abans se traficavan ab profit, ara ni se 'n parla. Ategiuhi lo bestiar que es á donar y encara no troba comprador, y tindréu un quadro exacte de la miseria que oprimeix als montanyesos de nostras valls pyrenaicas, puig que la major part van á cercar feyna á la plana ó van á captar.

(1) Lo ginebró aclapat, rabassut, de branca torçudas, aixafa per la neu, es lo *Juniperus Alpina*, que s' troba de 2.000 m. amunt. Lo ginebró de la ubaga d' En Polit m' apar qu' es lo *Juniperus Phenica*, que viu ab més baixa altitut.

Deixém aqueixa qüestió que bé massa entristeix, y torném á nostra excursió.

En las cloteradas tant frescals de la ubaga d' En Polit que atravessárem durant més d' una hora, no trobárem gens d' aygua, ni font; lo que no deixa d' ésser singular en vista de la vegetació arborescent de l' alta serra fronterissa. Tampoch té aygua l' ubaga de Bordellat, ni la comarca de las cingleras de Talaixá. L' explicació d' eix fenómeno es per causa de la cinglera calcárea quasi horisontal que, com vena colossal, parteix las dúas ubagas en dúas mitats, á llur falda superior; m' explicaré: en lo escrit *Excursió als cingles de Talaixá (Recorts d' un excursionista)*, descrich eixa vena calcárea que arrenca del puig de Costabona, formant los cingles que rodejan los banys termals de la Preste, corre sota terra frontera ensá entre lo granit y l' esquist; trenca á voltas á la torre del Mir, coll d' Aras (Sta. Margarida), coll de Bernadell, Rocapruna, Baget; segueix las serras fronterissas de Bordellat y d' En Polit, passadas las quals se dilata en forma de ferradura, formant lo grandió é imponent circol de Talaixá, St. Aniol y Bassegoda, ab sos grahons de cent metres d' elevació. Las corrents aquosas subterrúneas que baixan de las alturas son deturadas per la faixa calcárea, s' acumulan, introduhintse dins sas grutas y caboras, seguint llur inclinació oblíqua fins que troban una eixida. Allavors se veu sortir de la balma d' un cinglè una font caudalosa, quasi un tor-

rent. En efecte en los cingles de Talaixá, seguint lo camí de matxos que va á Tortellá, després de caminar horas sens trobar una gota d' aygua, un se topa ab una deu abundantíssima, d' una aygua fresca y clara que bota daltabaix del cingle, juntantse, allá, al fons, ab lo torrent de St. Aniol. Lª mateixa observació he fet en lo macís calcari d' Ayguas Bonas en lo camí de Bagás á Panticosa. No sé si vaig errat; pero m' apar que es teoría admisible.

Atravessada l' ubaga d' En Polit, s' entra de plé en lo circo. Lo camí segueix una cornisa entre cingles tallats á plom de tres cents metres d' altura. Alguns no son seguits; un pregon barranch los separa; forman estrets relleixos rublerts de boixos, faigs, teixos y ginebrons. La fosca verdor d' eixos relleixos fa ressortir més encara lo color cendrós del cingle. No lluny de la font esmentada s' troba lo *cingle del áliga*, célebre per lo perill que va córrer l' inglés Mr. Hunt, al volguer desniar los ous d' un niu d' áligas, fa uns deu anys. Al visitar per segona volta lo cingle, me representí aquella escena esgarrifosa que, al pensarhi, m' feya venir pell de gallina y perlejar la suhor al front. (V. *Recorts a' un excursionista.*)

Las cingleras comensan á una hora més amunt de Tortellá; recórren Talaixá, Sant Juliá de Ribellas, lo macís de Bassegoda. Los cingles més espadats y de més altura s' troban més avall de l' ermita de Sant Aniol, seguint torrent avall; es lo torrent de Tortellá que de-

valla encaixonat entre cingles, formant negres gorchs y cascates. L' excursionista que voldrà recórrer eix país esgarrifós plé de *belles horreurs*, se provehirá d' un garrot llarch ab bona punta de ferro, motxilla y botella; pendrà un guia á Tortellá, ó sía un cullerayre (1), y comensará sa excursió remontant lo torrent fins á Sant Aniol; aixís podrá veure los cingles de baix á dalt. A Sant Aniol, visita á la capella del sigle XII, portalada bisantina regular; son interior res de notable; dinará á la masía del mateix santuari; hi trobará ous, pernil y llançonissa pera fer una truyta-empedrat; mes no cal fiars'hi, puig lo sarró-motxilla s' ha de provehir á Tortellá. Després de dinar s' emprén la fadigosa pujada al N. E. de la capella, fins á trobar lo camí de matxos de l' aubaga d' En Polit que va á Tortellá. Al seguir eix camí de retorn, s' oviran los cingles de dalt á baix, y d' eixa manera s' pot recórrer ab profit la part més grandiosa y esgarrifosa del imponent circo, y formarse una idea d' eix macís calcari, ben bé únich en nostres Pyrineus catalans.

*
**

Dinárem á sobre l' cingla del Aliga, no lluny de la font de la Balma, y á las 3^h emprengürem la baixada cap á *Talaixá*, poblet misera-

(1) Dich cullerayre, porque es la única industria dels tortellans. Fan culleras y forquillas de boix que s' procuran en las ubagas y cingles de Talaixá. Conéixen lo país pam per pam.

ble, perdut en mitj d' aquellas timbas. Era nit quan arribárem á *Tortellá*. Nos hostatjárem al hostal d' En Feliu rendits de fadiga; sopárem y á retiro.

L' endemá, de bon matí, seguírem lo riberal als peus dels cingles; dinárem á *Sant Aniol*. A las 2^h férem la pujada de l' *ubaga d' En Polit, coll de las Falgueras, Plá Castell, serra de Cabrenç*. A las 7^h del vespre arribárem á la *masia lo Faig*, terme de nostra excursió.

*
* *

Pera abarcar d' una mirada tot lo macís del grandióc circo de Talaixá, es necessari pujar al puig de Bassegoda (1). Pera aixó fer, se pren un guía á Besalú, y mellor á Argelaguer; se segueix un camí de ferradura, montanya amunt, que 'ns porta al poblet de Lliurona, remarcable per sa iglesia, qual elegant portalada es del sigle xi. D' allá s' baixa al Coll de Montejá, de hont se comensa l' ascensió del puig, lo qual está rodejat de cingles; s' ha de voltar fins á la part que mira á Tortellá, ó sia á Ponent, hont es accessible. Lo cim del puig es una plataforma llarga y estreta d' Orient á Ponent. Sa altitut es de 1,200 á 1,300^m. Se té de comprobar

(1) Se pot pujar al puig de Bassegoda desde l' torrent de Sant Aniol, per un pas que n' diuhent *las Canals*; pero sols hi póden pujar las cabras. Es pás molt perillós, hont se va en risch de coll trencarse; además s' ha de tenir lo cap ferreny... desgraciat del qui li rodi.

ab lo barómetre aneroide, puig quan jo n' fiu l' ascensió, fa deu anys, no l' tenia per haver-sem' trencat en una cayguda per aquells barranchs.

Lo puig de Bassegoda es una atalaya espléndida, un punt de vista admirable, d'hont s' ovira gran extensió de terra de França y Catalunya, lo Canigó y cordillera pyrenayca, fins á Puigmal.

DE FIGUERAS Á PERPINYÁ

PEL CARRIL

Feya temps que no havia tingut lo gust d'estrenyer la má á mos amichs catalanistas del Rosselló, en Pepratx, lo coronel Puiggarí, Mossen Boixeda, lo canonge Boher, etc. Además feya més de cinch anys que no havia vist las plantacions de vinyas americanas en las duas planas d'ensá y d'allá dels Pyrineus.

Sortí donchs divendres passat, 9 de Juny, (1889) de la estació de Figueras, pel tren de las deu del matí. A primers de Juny es quan la naturalesa es revestida de sas hermosas galas de primavera; quan la vegetació está en plena ufana.

Al sortir de Figueras s'entra de plé en la part més fertil del Empordá, com son los fondals de Vilabertran, Peralada y Castelló d'Empories. Los ordís y cibadas son apunt de segar, y 'ls blats comensan á pendrer llur color

daurat de la maduresa. Pero allá hont se veu la vegetació ab tot son vigor es en las vinyas americanas novament plantadas; si be no se 'n veuhen gayre encara, puig que portan molts gastos, y son tan pochos los recursos que te lo propietari, lo pagés, lo menestral agoviats per tantas contribucions, pera poguer reconstituhir llurs vinyas mortas!

Tota la rica plana que 'l carril atravessa deu sa fertilitat á la influencia frescal de la Muga y rechs d'a molí; pero á mida que un se 'n aparta y que s' apropa dels Pyreneus, ja s' entra en lo terra-prim: serrats, trinxeras de conglomerat pedregós, y prompte la roca núa del granit ó del esquiste. A Vilajuiga ja som al peu dels Pyreneus; se veuhen á dreta y á esquerra del rost de la montanya unas parets secas, escalonadas que pujan fins al cim. Son las parets construïdas pel pobre menestral ó jornalero; sostenen las feixas que ans la malura eran cobertas de ceps de vigorosa ufana. Ara sostenen no més feixas de matolls de salvia, romaní y bardissas de romagueras. No obstant en totas las vessants montanyosas que lo carril atravessa, desde Vilajuiga á Portbou, se veu alguna qu' altra de eixas feixas, en llur part baixa, plantada de ceps americans empeltats. Se coneix be l' arracansa que donan al jornalero aqueixas terras ermas que li han costat tant treball; fa esforços pera replantar sa vinya; aixó de beurer sempre aygua y ayguardent, coneix que no li prova; anyora lo vi, aquell vi licorós de 15 graus, que

's barrejava ab la seva sanch dins sas venas, que li donava coratge pera empendrer qualsevulga feyna cansada... S' hi veuhen rengleras de ceps joves, raquítics, clars-nascuts, uns empeltats, altres per empeltar l' any vinent. Ah! si aqueixos montanyesos de be, pagesos honrats, de Llansá, Culera y Portbou; fossen un xich ajudats... que 'l govern los hi condongués solsament la contribució de llurs vinyas, durant cinch anys, prompte aquellas serras abuy tan áridas tornarian á verdejar y á produhir lo rich vi ranci y garnatxa que tanta nomenada tenia!

*
* *

Lo tren arriba á Portbou á las 11. Semblava que queyan brasas; ni un buf de marinada; la mar com una bassa d' oli. Entrí al Buffet-Restaurant pera esmorsar. Com se coneix que som á la ratlla de Fransa! cap Buffet de carril espanyol se pot comparar al Buffet de Portbou. No fa gayre vaig anar de Barcelona á Madrit per Valencia, tornant per Saragossa, los restaurants dels carrils fan llástima y son cars, gens confortables, cap adorno, cuynat detestable, en mans de cuyners italians. Lo Restaurant de Portbou fa honor á Catalunya y á la companyía T. B. F., grandiositat, luxo, adornat ab gust, mossos honestos, prevenents, parlant espanyol, inglés, francés... y sobretot cuynat excel·lent; á demés, es idéntich al Buffet

de Cerbère y dels de més anomenada dels carrils de Fransa y Suissa.

De Vilajuiga á Argelés se atravessen 14 túnels; alguns de prou llargs per obligar á la Companyia á tenir encesos los fanals dels vagons. Cada foradada atravessa una branilla del vano que 's desplega desde 'l puig de Sallfora. Je se sap que fins al puig de Sallfora la creua pyrinaica es no més una, y que, es una d' eixas branillas del vano que 's prolonga formant la mola granítica de Cap de Greus. (*Veurer: Recorts d' un Excursionista.—De Puigmá à Cap de Creus.*)

*
**

Desde Cerbère á Banyuls es terreno montanyós hont se veuhen las feixas de vinya escalonadas en los rostos; més aquí ja 's coneix que lo jornalero, ajudat per un govern previsor, te més facilitat en reconstituhir sas vinyas. Casi totas son plantadas y en plé producte; dona gust veure llur verdor que encatifa la montanya fins al cim. Més allá hont se desplegan ab tot llur vigor es d' Argelés á Perpinyá, entrant de plé en la fertil plana rossellonesa. La negror de socas mortas per la filoxera, que s' extenia fa alguns anys en aquellas planuras y que feya dol de mirar, ja no 's veu; las vinyas americanas novament plantadas y empeltadas son hermosíssimas; totas ellas son frondosas, esmeradament conreuhadas, ab llur estaca de pí ó

castanyer, sense un' herba, y s' extenen lluny de la planura tant com abarca la vista. Bella primor! no pagan contribució; lo carril los hi porta á preus reduhits los fems y abonos que necessitan, y 'ls Banchs agrícols los hi facilitan diner á interés módich. Afegiu á aixó dos rius caudalosos, lo Tech y la Tet, sangrats de tants de rechs de rego que apenas portan aygua al mar; sol, fems y aygua .. que voleu més!

Nosaltres empordanesos tenim lo Fluviá y la Muga que portan al mar tota llur aygua; las terras se moren de set; los esplets se mustigan y 'ls pagesos drets sobre 'ls marges, los brassos encreuhats, se miran ab tristesa corre eix be de Deu cap al mar, sens cap profit. Ah! si poguessen venir los moros d' aquell temps, aquells *alarbs* que fertilisaren las planas del Túria y del Jucar, y que Felip III tirá fora de aquella terra benehida... ells farian potser lo que no fan ni farán may nostres governants madrilenys d' abuy dia.

Ah! que 'ls ne seriam d' agrehits!...

*
**

A Perpinyá estrenyí la má als catalanistas rossellonesos, parlant de nostra estimada llengua catalana, evocant recorts de germanó d' aquell temps gloriós. Tots ells son entussiastas y batega en llur cor l' amor de la patria rossellonesa-catalana.

Deu los hi mantinga, y allunyi d' ells las

penas que ressentim nosaltres per los perills que amenassan los pochos furs que nos restan!...

Després de passats alguns dias á Perpinyá, retorní á casa meva per lo Boló y le Perthús. Vegí ab agradable sorpresa que lo carril d'Elne á Ceret está del tot acabat, y que á la fi del mes que som se farà la inauguració oficial. Tant mellor! Que siga aviat que pogám anar á Arles ab carril. Arles!... la entrada del Alt Vallespir, del altívol Canigó, casi al peu de la cordillera dels alts Pyreneus catalans fins á Cerdanya... Tot lo que facilita l' accés de nostras regaladas valls montanyesas, l' excursionista se n' ha de alegrar. Tant debó se prolongués eix carril fins á la Preste, foradant coll Pregón, pera juntarse ab lo carril de St. Joan á Camprodon! Los plans per la part de Fransa son fets; més ditxós qui ho podrá veurer, que lo qu' es nosaltres temps ha que farém malvas...

UNA ASCENSIÓ

AL PICH DE BALATG (CANIGÓ)

A mos amichs y consocis en Francisco Maspons y Labrós
y en Arthur Osona.

L' any passat (1888, trobantme á Barcelona, pel Maig, pera visitar la Exposició, tinguí 'l gust de coneixer personalment los dos excursionistas y distingits escriptors, en Francisco Maspons y Labrós, digne president de nostra Associació d' Excursions catalana, y lo célebre turista del Montseny, dels Pyrineus y dels Alpes, autor dels guias tan acreditats de nostras comarcas catalanas, en Arthur Osona.

Eixos dos consocis foren pera mi molt obsequiosos, demostrantme franca y coral amistat.

En un dinar que ferem al restaurant Baldiró, de Vallvidrera, després de trincar á la

nostra salut y á la de tots nostres companys excursionistas, los vaig brindar á fer en mí una ascensió al Canigó, lo que acceptáren ab entusiasme; puig feya temps que desitjavan coneixer eixas regaladas montanyas, poetisadas per nostre llorejat poeta, Mossen Jascinto Verdaguer.

Donchs, estiuhejant aquest estiu (1889) ab ma familia, á Prats de Molló, capital del Alt Vallespir, rebí de mos dos amichs la grata nova de que lo 18 d' Agost sortirían al matí de Camprodon, dirigintse á Prats, per lo coll d' Ares.

Mon fill Cárles y jo anárem á rébrels fins aprop de la frontera; y una hora després tinguí 'l plaher de donárloshi una estreta abrassada, portantlos á casa meva, oferíntloshi la hospitalitat montanyesa.

En Maspons vingué ab sos tres fills, en Francisco, en Ramon y en Antoni. Lo més gran té sols 17 anys, y lo més petit 13; los tres ja excursionistas intrépits, infatigables; se coneix que venen de bona mena. Lo cert es que nosaltres, qu' hem passat de las cinch creus, nos hem d' arreconar devant d' aqueix jovent que puja. A 'n Osona á 'n Maspons y á mí, las frontissas se 'ns arrovellan, no hi val l' oli d' atmetllas dolsas; las camas nos flaquejan, y aviat haurém de demanar lo retiro, que ja 'l tindrém ben guanyat. Es á desitjar que eixa jovenalla, tota d' entussiasme y delit, fassin lo qu' hem fet.

*
* *

Lo dia 20 d' Agost, després de terminats nostres preparatius, acompanyats per dos casadors d' isarts, en Borrat, ja conegut de mos lectors, y en Noell; sens oblidar en Joseph Do, mon vell company de glories y fatigas, partírem de Prats á las quatre del matí, seguint la pintoresca carretera dels banys de la Presta; saludant de pás lo *roch del Frare*, sempre agenollat, sempre pregant fins al judici final. A uns tres kilómetres trencarem á la dreta, remuntant la fresca y ombrívola vall de la Parcigola durant una hora, fins á la masía de cá 'n Pitot, hont esmorzáren. Las 7 tocavan al rellotge de la antiga masía montanyesa.

Després de mitja hora de descans, 'ns despedírem dels amos del mas, molt obsequiosos y hospitalaris. Emprenguérem la pujada dreta y cansada del coll de la Regina (1600 m. d' altitut,) continuant á pujar fins al cim de l' alta serra anomenada lo Plá Guillém (2370).

Eran las 10. L' ayre pur; la broma freda y humida que nos envolcallava desde 'l coll de la Regina; l' exercici violent y fatigós que acabavam de fer, nos havia despertat una gana ferós; y al sentarnos sobre 'l gleber, á la font de la Perdiu, tots exhalarem un sospir de satisfacció: ay! gracias á Deu qu' hem acabat la pujada!

Se descarregá 'l matxo que portava 'ls que-

viures, se distribuïren las talladas d'estotat y de pollastre y vingan caixaladas y apretar la botella. (Termómetro 10 gr. — Temperatura aygua de la font 5 gr.—Altitud 2370).

Feya fret; bufava un vent glacial que nos obligá á posarnos los capots. En Osona qu' es molt corpulent suhava de tal manera que l' aygua li regalava cara avall; sa vestidura tota amarada de suhor. Sembla impossible que 'n Osona, suhant com súa y tan gros com es, pugui fer ascencions de altas montanyas com está fent. D. Arthur, es verament lo tipo del excursionista, en tota l' accepció de la paraula. Alt, sapat, salut de ferro; carácter jovial, ben humorat; tinguentne sempre una de gresca per contar. Encara que hagi tant viatjat al extranger no ha perdut may sas costums francas, senzillas de la terra. Es catalanista de cor y estima sa patria. Es turista modern, provehít de tot lo que cal: bon calsat de groixuda sola, forrat de claus de cabota triangular; botins; jaqueta d' alpinista de vellut cendrós; casco de suro recobert de tela blanca de fil, de doble visera ab son vel blanch de gassa; havre-sach (motxilla) á la esquena; *alpens-tock* ben ferrat á la má... sols al véurel fa venir ganas de trepar per las alturas á través de glacers y clapissas, en las soletats habitadas pels isarts y perdius blancas.

A més de la vestidura de ver turista, en Osona va sempre provehít de son *penell tablet*, ó sia carnet de notacions, termómetro baróme-

tre aneroide, cronómetre é higrómetre, instruments tots de precisió, fabricats per lo reputat Redier, de Paris.

D. Francisco Maspons es tot l'oposat de 'n Osona; uns 52 anys; estatura regular; carácter sério, calmós de molta finura, que 's deu sens dubte á la gravetat del ministeri de que está revestit. Mon amich D. Francisco es un dels notaris més acreditats de Barcelona. Pero la redacció d' escripturas y l' exámen y estudi de *patracols*, no 'l privan d' agafar la ploma y d' escriurer hermosas planas de literatura catalana; com també d' empunyar l' alpens-tock y fer cada any excursions ab sos fills, corrent los Pyreus, Andorra, la Cerdanya y sobretot son estimat Vallés de quin es fill, cual historia nos fará conéixer un dia.

Després de restaurats, continuárem nostra excursió, atrevessant l' extens ras (*plateau*) anomenat Plá-Guillém. dependent de la cordillera que, del Puig de Costabona, corre al nort-est, juntantse ab lo macís del Canigó. Sa altitut es de 2350 á 2400. Separa lo Vallespir del Conflent.

Al empéndrer la rápida baixada de la Jassa de la Llipotera, la tramontana dissipá la broma, y un sol ruhent nos abrusá tota la tarda, excitant á dolls la suhor de 'n Osona.

A las duas arribárem á la Jassa de la Llipotera, á la vora del torrent que devalla de la collada de Bocacers. Seguírem torrent avall

fins á trobar lo camí de ferradura que del Vernet va á la vall de Cadí. Eix camí segueix enlayrantse, costejant un pahís trencat, escabrós, de rost rapidíssim, plé de cingles y clapissas, materialment alfombrat de bálechs y boixerica, ombrejat pera tapahida boscuria de pins y abets. Volta á mitja falda tot lo macís del puig de Set-homes; domina pregonas timbas hont corre lo torrent que vé dels estanyols de Cadí.

*
* *

La conca que forma la vall de Cadí es de lo més selvatge y escabrós de nostres Pyreneus. Rodejada de altas montanyas abruptes com las de Balatg, Tretze-vents y Set-homes, lo torrent que baixa del extrém superior del Circo, corre encaixonat entre cingleras espadadas y timbas espantosas. La entrada de la conca de Cadí es sols practicable per l' únich corriol ds ferradura que seguím; dich de ferradura per dir de matxos ó *rossas* de montanya; perquè es tan dolent y perillós que solsament los matxos y cavalls nascuts al pahís, fets á la mala terra, hi poden passar. La vall no té cap altre accés; se troba enclosa per altas montanyas de rost tan abrupte que sols los isarts hi transitan.

Eixos rostos son trencats per cingleras y clapissas, hont la vegetació arborescent s' obra pás. En los relleixos y esquerdas dels cingles, en mitj del enderroch, al cim de las penyas, per poca terra vegetal que s' hi trobi, s' hi veu

lo graciós matoll aclapat de boixerica ab son vert d' esmeragda, que encatifa y suavisa tot lo que 'l pahisatge té d' aspre y selvatge. Loç pins pujan desde 'l torrent fins casi al cim de la montanya; se 'n veuhen en mitj de clapissas, de relleixos de cingles, en punts inaccessibles.

Las gorjas de Moréns y de Cadí, per lo grandió y escabrós, son més dels Alpes que dels Pyreneus. Fins lo torrent que devalla al fons de la gorja es torrent alpestre. Trencat de cascatas, interceptat de socas y branca de pi blanquinosas, torsudas, podridas; pins enters cayguts de vellura, ferits pels llamps, arrastrats per las allaus, rodolats del cim de la montanya jauhen dins lo torrent, uns sobre altres, entrecreuhats, trossejats, en desordre inextricable.

Mes, també, ¡qué verdas, qué floridas son sas voras! Qué rica es la flora d' eix torrent en ombelíferas, en crucíferas y hermosa varietat de plantas, de flors que 'ns tenen admirats!

Després de duas horas de caminar dins la abetosa, atravessárem l' esmentat torrent de Cadí sobre una palanca feta de tres socas de pi, palanca movedissa, estreta, mitj podrida que 'ns detingué una estona; puig que pera passar-la haviam d' anar ab molt cuidado y guardar l' equilibri. L' amich Osona, que te la desgracia de rodarli 'l cap, se vegé ab trevalls; tinguerem d' apuntalarlo á dreta, á esquerra, davant

y darrera per tres de nosaltres á fi de que no li vingués lo vértich.

A cent metres més amunt trobárem la jassa y las duas barracas dels vaquers, (alt. 2100 m.) nostre cuartel general y refugi pera la nit.

Lo matxo fou descarregat dels queviures y tots anárem pel sopar y ajudar nostre ranxero; uns en busca de llenya, altres pelant trumfas, etc., etc. Eran las 5 de la tarde.

Las duas barracas se troban al centre d' una diminuta vall rodejada de pins y clapissas, encatifada d' herbám y d' hermosas floretas; pay-satge alpestre, grandíós, que mos companys barcelonins nó cessan d' admirar.

A entrada de fosch arribaren nostres cassadors d' isarts; havian voltat Set-homes y Tretzevents; la sort no 'ls havia afavorit; portavan y fora duas perdius blancas.

Nostre ranxero, en Joseph Do, molt atrafagat á fer bullir l' ollada de pernil, cols y trumfas. Ne tasta una cullerada. La jovenalla que la gana apreta li mena pressa.

—Paciencia! . . li falta un bull... nos digué; se 'n lleparán los dits de tant bona que la trobarán.

Pobre vell, company meu d' excursions y casseras! Que n' es de robust y ferreny!... Y te 80 anys!... Es encara plé de delit; sempre alegre y farsayre.

Fa tres anys qu' ell y jo 'ns despedirem de nostras regaladas montanyas, determinats á pendre 'l retiro. Al sapiguer que venian de

Barcelona dos companys meus pera pujar al Canigó, me digué:

—Si vosté hi va, jo també.

—Com!... á 80 anys!

—Oh! 'ls anys fan pas la vellesa; encara tinch delit... será la darrera vegada... diré jadeu! á nostras estimadas serras... me sembla que al respirar l' ayre fi de las congestas y reveurer la gentil vall de Cadí m' allargará la vida d' alguns anys més... Y tal! si 'n te de delit! pobre vell!... No ha flaquejat, nó!... y sempre alegre, de bon humor, bona barra, bona cama, xerricant que dona gust.

A taula! á taula! nos cridá: l' ollada está á punt!... Állavors portá l' olla en mitj del gheber, abocantnos tots, cadascú ab sa escudella y cullereta de boix á la má. Al destaparla ne sortí una fumarola greixosa, apetitosa, que 'ns feya ensalibar. Vinga la llossa, y llossadas dins las escudellas posadas á terra al voltant de l' olla. Ne faltava una; alashoras me vaig posar doble racció dins la meva, y en Maspons y jo, com á germans tirém de la mateixa escudella, sentats á terra, una cullerada cada hú, sagellant aixís nostra bona amistat.

Acabat de sopar, en Do, nostre vell cuyner, volia cantar sa cansoneta preferida, la que 'ns cantava en las jassas de Moréns, de Fresser, de Carençá; mes tots estavam rendits de fatiga y de son; ningú 'l volgué escoltar; tots, d' un á un, anárem á jaurer dins la barraca. A fé, ne tingué un ver sentiment.

Eran cuarts de nou. Las ombres de la nit envolcallan lo fons de la vall, mentres un pàlit y morent crepúscul aclareix encara las enlayradas crestas que 'ns rodejan. Cel estrellat; nit calma, sens oreig; sols la alenada fina, gelada de las congestas.

Tots embolicats ab nostras mantas de llana, á la vora del foch encés dins la barraca, comensém á ajassarnos pera dormir; puig que demá hi ha matinas.

La barraca de la jassa de Cadí, es relativament confortable, prou espayosa, ben construïda en volta y parets de pedra seca; teulat de gleba ab sa porteta baixa y estreta; prim jas de palla pera dormir. Aixó si, no hi faltan pussas y ratolins blanchs que no us deixan clucar l'ull; pero bast!... una nit aviat es passada! y mos companys, aduch que fos la primera vegada que dormian dins barraca de pastor, ab una pedra per coixí, hi jaguéren molt bé. Sols l'amich Osona que s' havia atracat d' aygua, malgrat mon advertencia, ne ressentí 'ls efectes purgants que 'l desvetlláren, obligantlo á sortir sovint de la barraca per ayrejarse y contemplar la hermosura del cel estrellat dins la calma imponent y silenciosa de la nit.

*
**

L'endemá, á las tres del matí, tots estavam de peus, los ossos prou cruixits y masegats. Menos en Osona y en Do que 's restáren fent

matinada, en Do pera fer d'enfermer al seu pobre company malalt, y ferli beurer infusions de *meum pyrenaicum*; planta medicinal, molt bona pel ventrell, que recomano á tots mos companys excursionistas que 's trobarán en semblant cas.

Nosaltres, plens de vigor y salut, prenguérem una escudellada de café bullent; deixárem lo malalt al cuydado de son enfermer y empenquerem riberal amunt pera pujar al pich de Balatg.

Atravessárem durant una hora una gran extensió de pins, cremats, farà uns cinch anys.

La pineda cremada s' extén desde la jassa del Vaqué fins á la barraca de refugi del Club Alpí, casi una hora d'amplaria; y de baix al torrent fins al cim de la montanya, es á dir, fins hont arriba la vegetació arborescent.

Era la pineda més hermosa y ombrívola de la vall. Pins geganteschs que contavan centurias; llurs branques horisontals s' extenian á ran de terra, besant los matolls de bálechs y boixerica, aclapats á llurs peus com espléndida catifa d'esmeragda.

S' ignora si l' incendi fou casual ó criminal. Es probable que fou degut á la xera que degué fer un pastor arraulit per la fret, cual braser restá mal apagat.

Lo cert es que l' incendi comensá al peu de la montanya, á prop del torrent. Avivat per fort tramontanal prompte s' extengué en tota

l' amplaria del bosch, pujant ab fúria serra amunt. Durá un dia y una nit.

Quin espectacle grandíós de magnificencia més horrible havia d' esser! Las flamaradas impel-lidas, atormentadas per l' impetuós huracá pujavan fins al cel. A cada ratxada de vent s' arrastravan, se retorquian en onadas espantosas, llepant, de sas colossals llengüas afibladadas, cingleras, penyams y clapissas, en mitj d' un torbellí de guspiras que s' enlayran, remolinantse á gran altura. La ronc y espetech del incendi fa retrunyer los tres altívols gegants del Canigó. De nit, tota la vall de Cadí es il-luminada de sinistre y sangonosa claror, com vall infernal que 's reflecta al cel y encén una espléndida aurora boreal. De dia, un fum espés, rehinós, s' extén al cim del Canigó, arrossegantse per las fondaladas, cubrint, com negra broma de tempesta, lo Conflent y Vallespir.

Aqueix incendi fou vist de tot lo Rosselló. Molts creguéren que s' havia obert un cráter en lo Circo de Cadí.

Lo foch, després de devorar tot lo que trobá á sòn pás, s' apagá per falta d' aliment.

Ara, los pins seculares, de groixuda soca, que cubrian tot lo rost de la montanya, socorrats, mitj consumits pel foch, son encara drets, arrapats per llur rabassut arrelám á la clapissa y á las penyas. Ab las neus, plujas y tormentas, han perdut llur color ennegrit; llur pela s' ha desgafat; ara sols tenen llur carcanada tota

blanquejada per la vellura que 'ls fa semblar á un estol d' espectres escapats del infern del Dante. Drets, inclinats, ajeguts, trossejats, llurs brancas nuas, crehuadas, torsudas, enlayradas dins la broma que los envolcalla, semblant colossals calaveras, arrossegant llur sudari, que prenen vida, que s' atansen los brassos estesos, rodejantvos, ballant una dansa macabra, en mitj de xisclets y gemechs del vent de la tempesta.

May haviam vist espectacle més lúgubre y fantástich.

*
* *

Prompte arribarem á la barraca de refugi, construhida pel club alpí de Perpinyá, secció del Canigó.

Eixa barraca feta ab porta y finestra es casi arruinada. Com era sempre tancada y barrada, ha succehit lo qu' era de preveurer, y es que, los cassadors d' isarts, fugint del mal temps, no poguent despanyar la porta, han descubert part de la teulada per entrarhi. Aixís es que abuy ja no es barraca de refugi: y ben cert que, fent mal temps, ningú s' atreviria á passarhi la nit, en risch de gelarshi. (Altítut de la barraca de refugi 2,300—temperatura de la font de la barraca 5 graus).

Dintre un parell d' anys, si no l' adoban, lo refugi del club alpí será una ruína; y á fe, será

de doldrer per los excursionistas que pujan al pich de Balatg.

Mitja hora més amunt, al peu mateix dels cingles de Balatg, trobarem los celebres estanyols, poetisats per Mossen Verdaguer, en son poema *Canigó*. (Altitut dels estanys 2,359).

Mentres la jovenalla trepava com isarts per aquells cims, en Maspons y jo, sentats sobre una penya, á la vora dels llachs, no cessavam d' admirar eix cuadro encantador.

En mitj de selvatge enderroch, rodejats de altas murallas graníticas. peladas, descarnadas, sense vegetació, en imponent soletat y silenci magestuós interromput sols per la fressa del torrent, miravam á nostres peus los dos bonichs estanyols vorejats de jonchs y flors; una aygua clara, transparent sens una arruga, que reflecta lo blau del cel y las enlayradas crestas que nos rodejan, dauradas pel sol ixent. Fins tenen duas illas diminutas, circulars, totas verdas d' herbám d' un vert tendre. clapejat de jonquillas y margaridoyas alpinas.

Nos semblava veurehi Flor de neu, peus nusos, rodejada de sas bellas nimfas, cullint hermosa toya per son estimat.

No m' estranya, no, que Mossen Verdaguer hi trobés sas més poeticas inspiracions.

La vista sols de eixos bonichs estanyols fa oblidar las fatigas de la excursió.

En Maspons y jo 'ns separarem ab racansa de eixa verda y encantadora oásis, enviant ab la má, als encisadors y gentils llachs, un bes d' adeu.

*
**

Abans, al construhirse la barraca de refugi, també lo Club alpi feu adobar lo corriol que va zichzajant al peu de la *xemeneya* del pich de Balatg. Fins s'hi podia anar á cavall; ara las esllavissadas, los xaragalls, los escorranchs l'han fet casi impracticable. No obstant s'hi pot pujar encara, mes ab prou dificultat.

A las 9 emprendrem l'escalada de la *xemeneya*, ajudantnos de peus y mans durant un quart d' hora.

La *xemeneya* no es perillosa com era la ultima vegada que hi vaig pujar.

Allá hont la penya era llisa, s'hi han tallat grahons, mes es sempre penosa y cal tenir bons pulmons pera escalarla, puig que, á la altura de 2785 m. que te lo pich de Balatg, la rarefacció del ayre es molt sensible y l'estat febrós que 's ressent es aumentat per la fatiga de la gimnástica que s'ha de fer per arribar á dalt.

Mos lectors coneixen lo pich de Balatg per las descripcions que 'n tinch fetas en mos llibres (veurer: *Ascenció atrevida al pich de Balatg*, y *la Llegenda de St. Guillém de Combret*).

La petita barraca del cim, feta pel Club Alpi, es encara molt ben conservada.

Lo glacer del peu del pich, per la part nort, al fons del avench de tres cents metres d'altura, es sempre 'l mateix. A proposit d'eix glacer, dech fer observar qu' es l' únich verdader

glacer que tenim en los Pyreneus, llevat dels glacers de la Maladeta, fins al extrem dels Pyreneus orientals. En efecte no se 'n troba cap més, ni sobre lo Puigmal que te 2909 ni sobre lo puig Perich que 'n te 2921.

Lo pich de Balatg, en dia clar, sens calitja es un observatori admirable: 's veu tot lo golf de Lió, fins á Montpeller, lo macis de puig Perich; lo Capcir, las Corbieres, lo Conflent, lo Roselló, la Cerdanya, los alts Pyreneus fins á la Maladeta etc etc.

Després de gravar nostres noms sobre una pedra de squiste de la barraca, emprenguerem la baixada, xemeneya y clapissas avall.

Arribarem á las deu, á la posada del vaquer.

Nostre cuyner 'ns tenia l' ollada á punt. Dinarem tots ab molta gana.

A las 11 emprenguerem lo retorn pel mateix camí que haviam vingut; á las 9 del vespre arribarem á Prats, molt cansats y colrats pel sol, pero tots entussiasmats de nostra excursió.

RECORTS PYRENAICHS

UN ENTERRO

A mon consoci y amich en J. Massó Torrents.

Ha mort l' ávia del mas Roure, la Margarida. Tant ferrenya com era! tant be que portava sos setanta anys! ¡May parava; sentada sobre un escambell á la vora del foch de la llar, tot filant ó fent mitja, cuydava de fer bullir lo pe-rol del beurrall dels porchs; era sa feyna privilegiada.

Quan lo sol de primavera venía á reanimar la masía aletargada pel llarch hivernás de neus y glassadas, feya com la cotoliva; sentada al pedrís de la porta forana, al repetell del sol, refilava ab veu tremolosa una cansoneta del temps de son fadrinatge. Seca, pergaminada, escardalencia, quan los dias de missa, baixava ab la Tinó, sa neta, á la parroquia, Espinavell,

ab sas curtas faldillas blavas de sarguill, sa caputxa blanca de bayeta, dreta trempada com un ginjol, vistas de part darrera semblavan mare y filla.

Pobre Margarida! sa mort ha sigut soptada; no ha gens malaltejat.

Lo dia avans filava á la cort dels bous. Al vespre per sopar se feu una sopa bullida de pá de ségol y fajol; se la menjá ab prou gana; pero se 'n aná al llit més d' hora que de costúm, perquè deya que tenía fret, y en lloch trobava per escalfarse; ni en la suau temperatura de la cort dels bous.

No era d' estranyar que tingués fret, vella com era; havia caygut una nevada de quatre pams, y las agullas de gebre que penjavan del teulat de llosas semblavan ciris del monument. Havían de fer fondrer lo gel pera tenir aygua potable, porque tot era glassat y sepultat de neu.

Se feya dormir ab ella sa neta, la Tinó, joveneta de dotze anys, pera calentar son cos sempre arraulit de fret. Aquella nit se havia deixat de nevar; bufava la tramontana, escombrant la neu dels rasos, enlayrant la polsaguera del torb que 's ficava per las cletxas dels batents del finestró y goteras del teulat, de manera que dins la cambra, y á sobre 'l llit hont dormian l' ávia y sa neta, hi havia, á la matinada, quatre travessos de dit de neu. La Tinó, malgrat l' ardentor de son cos juvenil, tremolava de fret; y com més s' arrimava á la seva ávia més

fredor tenia. A trench d' alba s' aixecá, petantli las dents, tremolant com una fulla. ¡Com se havia de calentar ab la seva ávia si aquesta feya més de quatre horas que s' havia mori! era freda y rigida. Quina mort més soptada! pot haver sigut de congestió cerebral y fulminant.

La mort de l' ávia Margarida succehí als entorns de Nadal. Havía fet dias serens de fortas glassadas; las quatre vacas y l' escamot d' ovelles n' aprofitavan per anar á pasturar la poca herba que trobavan al peu dels marges, á recés del vent geliu. Lo pálit sol del dia, sense escalf, donava animació á la masía del Roure. L' Andreu lo masober, y sa muller la Mónica, ab llur filla Tinó, tractavan d' anar á Camprodon, á missa de mitja nit, aprofitant un hermós clar de lluna. Fins l' ávia també hi havia d' anar. Pobre ávia! no 's pensava pas que la mort li vingués tan prompte; quin trastorn á la casa! A més de l' afficció qu' embargava son fill Andreu, sa nora y sa neta, se tenia de afegir la dificultat en que 's trobavan per ferli dir lo bé y donarli sepultura sagrada.

*
* *

Lo mas del Roure és un dels masos de la alta montanya de més elevació de la comarca del Riutort, á una hora més amunt d' Espinavell, sobre la falda de la serra que baixa de Costabona y divideix la conca del Riutort ab la del

Ter. Un dels masos qual producte consisteix en bestiar de llana y boví. Produheix ségol, fajol, trumfas, y en las feixas de baix, al torrent, blat de moro, no gayre. Al estiu hi fa de bon estar per lo regalat y fonts abundants que 'l rodejan; mes al hivern, tant llarch y fret, un se demana com aquells pagesos hi poden viurer; sense arbrat, sense llenya per escalfarse. Creman canocas de blat de moro y alguna ginesta. Al estiu van á duas horas lluny, á las pinedas de Setcasas, á cercar feixos de llenya pera escalfar lo forn y teya pera la llumenaria. Si encara hi hagués bonas portas y finestras ab vidres! Aixó plá! Las finestras, ó mellor finestrans, se tancan ab batents esquerdats, mitj consumits, afermats per una barra de pi. ¿Y lo teulat de llosas?... son tantas las esclexas y goteras que, á la nit, quan están ajeguts al llit, veuhen á relluhir las estrellas. Al hivern, quan fa torb, la gent se desperta ab un pam de neu sobre 'l llit. Tenen ventura de la cort dels bous pera calentarse; lo baf tebi y saludable del bestiar los hi dona temperatura suau. Tothom s' hi recull; los homes hi fan esclops, asclan llenya; las donas hi filan y fan mitja.

La cuyna sería resguardada si cremessen llenya á la llar; pero la xerada que fan de branchs de ginesta y canocas de blat de moro dona poch escalf; tot just fa arrencar lo bull á la olla de cols y trumfas. Lo fum que s' hi fa passa més pel finestró que per la xemenea; una capa de sutja envernissa 'l sostre y tapa

hermèticament sas escletxas, formant estalactites lluhentas.

Los pagesos, acostumats de petits al rigor dels hiverns polars d'aquellas montanyas, se burlan del fret, encara que lo termómetro marqui 20 graos á sota zero. Pero de lo que no 's burlan es de la neu, llur terrible enemiga, que 'ls obliga, á 'n ells y bestiar, á estar tancats á casa durant llargas temporadas. Si la nevada comensa á caure al Desembre, com los dias curtejan y 'l sol no te forsa pera fónrerla, tenen de esperar que 'ls dias s'allarguin pera que vinga lo desglás.

*
* *

Aixó de ferli donar sepultura sagrada á l'áva Margarida, del mas del Roure, no calía pensarhi. Quatre pams de neu!... qui s'arriscava á fer una hora de camí per anar á Espinavell avisar Mossén Benet, lo senyor rector? hi havia pena de la vida. Però, per altra part, no 's podia guardar tampoch la dífunta molts dias per tant que la fret detingués sa descomposició. Tampoch havian trobat cap fustatge á proposit pera ferli l'atahut.

Pobre ávia! la tenian ajaguda sobre 'l llit, las barras lligadas ab un mocador; la creu de fusta de 'l espona del llit de sa cambra posada sobre son pit; porta y finestró oberts, pera que entrés l'alenada glacial de la neu; embolicada dins

un llenzol; era tota enrampada, tiessa; semblava una mómia gelada.

Cada vespre sa familia y servey de la masía resava lo rosari á la cort dels bous, per l'ánima de la difunta.

Al cap de cinch dias, los hi semblá que tufejava. Si l' haguessen enterrada de neu l' haurian conservada molt més temps; mes no ho feren perquè haurían cregut profanarla.

Allavors resolgueren de portarla á la parroquia pera donarli terra sagrada. Aprofitaren de una nit que la neu era ben gelada pera poguerla portar sens risch d' enfondirse. L' Andreu 's carregá á coll lo cos de sa mare, embolicat ab lo llenzol. No pesava gayre, pobre ávia!... ¡Si era tant seca!

Sortiren tots del mas.

Quin enterro més lúgubre! L' Andreu, ab lo cos de sa mare, passa davant; porta llarch garrot á la má dreta; lo bras esquerra reblincat, sostinguent la difunta lligada sobre sas espatllas. Darrera d' ell, la Mónica y la Tinó, lo boher, pastor y porquera. Cel seré, estrellat; las estrellas denotan per llur lluhentor lo gran fret que fá. La gruixuda capa de quatre pams de neu que cubreix la terra, es dura com un roch; sense 'l garrot que tots portan y los peus calsats d' esclops ferrats de claus puntuts, al baixar per aquells rostos, may se haguessen pogut aguantar.

Comensava á ferse dia quan arribaren á la parroquia. Un silenci sepulcral envolcallava lo

poble mitj enterrat de neu. No s' hi veyá cap llum; no 's sentía á lladrar cap gos; cap xeme-neya fumava.

L' Andreu deposá sa mare sobre 'l pedrís de davant la porta de la rectoría; trucá. Tot seguit sentiren los lladrits d' un gos. S' entrobí una finestra; aparegué un cap cofat de barretina blanca:

—Qué hi há? Qué voleu? Quí seu?

—Mossen Benet, som los del mas Roure que vením per enterrar l' ávia, morta fa cinch dias.

—Bé... Ja va!

Baixá Mossen Benet á obrir la porta del carrer, Los feu entrar, diguent al Andreu:

—Mes, sant home! com vols ab un temps tan esgarriós que vaja al mas Roure!...

¿Y com s' ha mort la pobre Margarida?

—L' hem trobada morta al llit.

—Pobre dona!... sense sacraments!... Deu l' hage perdonada! Però, ja ho veyéu: m' es del tot impossible poguer pujar al mas; baixèula y li donarém terra sagrada.

—Ja l' hem baixada; la tenim aqui fora, sobre 'l pedrís, embolicada ab un llensol, no teníam cap post pera ferli l' atahut; y com fa dias que s' ha mort, no la podém tenir més á casa; lo fret nos l' havia conservada fins ara.

—Ay! pobre gent! que 'n seu de planyer! Entréu lo cos á la entrada; pujéu á la cuyna, farém foch y vos escalfareu; tu, Andreu, ves avisar al fuster que li fassa tot seguit l' atahut; mentrestant menjaréu un bossí, y l' escolá irá

á tocar á morts. A las set li diré la missa en sufragi de la seva ánima; y quan aquest temps rigorós s' haja esbargit li celebrarém los funerals, á fí de que pugan assistirhi parents y amichs. Ara la portarém al cementiri, y si la neu es massa gebrada pera ferli l' clot, s' hi tirarà un perolat d' ayga bullenta pcrá fondrer-la y desglassar la terra.

Quan lo fuster portá l' atahut pera ficarli y clavarla, trobá l' ávia del mas Roure, desembo-licada de son llensol, sentada sobre 'l pedrís de la entrada, plena de vida, tota reviscolada, diguent al fuster que avisés sa nora, que tenia gana, y que li fes una sopa bullida pera rescal-farse.

—Hont es lo cos que s' ha de clavar? li deman-
ná 'l fuster.

—No sé que 'm demaneu. Al mas no s' ha
mort ningú que jo sápig.

—M' han dit que s' havia mort l' ávia.

—Ah! pavana! mes que pavana! us ho han
fet creurer! No son avuy los Sants Ignocents?
L' ávia som jo.

—Ay! botúa!... y se 'n pujá á dalt á demanar
explicacions.

Baixaren Mossen Benet, l' Andreu, la Mónica, la Tinó, y demés gent de la masía. Tota la entrada de la rectoría plena de gentada del poble, preguntant que passava; si s' havia mort la majordona; si Mossen Benet l' havia ressussitada, ab fregas de ruda al clatell; tots diguent cadascú la seva, sense poguerne treurer l' ay-

gua clara, la Margarida creyentse al mas demanant sopas bullidas, que tenía fam.

Mossen Benet, al véurela tant trempada, doná gracias á Dèu, explicant á la gent lo fet singular y natural que acabava de passar.

La mort aparent del ávia del mas Roure no era més que un estat cataléptich comatós, degut al fret de 20 graus sota zero. La calentor de la rectoría la reanimá. Pobre ávia! havía fet com la marmota; y poch se 'n mancá que no l' enterressen viva.

Las plorallas de los del mas Roure se tornaren riallas. Assistiren tots á la missa que Mossen Benet celebrá en acció de gracias,

A las nou, com la neu era encara ben gelada, se 'n tornaren al mas junts ab l' ávia quina al arribar se menjá tres plats d' escudella de tanta gana que tenía.

COP TRIPLE

Vull contar als aficionats á casseras un cas cinegetich remarcable, verificat de pochs dias ensá, per l'intrépit Joan Borrat, mon company de casseras d' izarts tant sovint esmentat en mas excursions al Canigó y altras serras de Carença y de Núria.

En Borrat representa lo verdader tipo del cassayre d' izarts: petit, sapat, rabassut, d' uns 35 anys, muscles de ferro, frugal, infatigable, tirador com no n' hi ha: allá hont apunta hi planta la bala.

Pera donar una idea de la seva robustesa, citaré sols un fet en mitj de tants que 'n podria contar.

Ell y un altre pagés de montanya, ferreny com ell, en Barragana, 'ls dos soldats, se trobavan al cos d' exércit del Est, manat pel general Bourbaki, en la guerra del crudel hivern de 1871. Acossats pels prussians en llur retira-

da á las montanyas del Jurá; fets á las intemperies, á las glassadas, á las neus de las altas serras del Vallespir, mentres la major part dels soldats de llur regiment se morian de fam y fret, sembrant de cadavres aquellas vessants escabrosas de la frontera de Suissa, en Borrat y en Barragana, se trobavan en llur element; may gosaren de millor salut. Dormian sobre la neu, embolicats dins de sos capots, los dos ben acostats l' un ab l' altre, roncant com teixons, una crosta de pá negre y una ceba al ventrell. L' escalfor de llur cos fonia la neu; á trench d' alba, al despertarse, se trobavan sense adonarsen dins d' un clot fondo rodejat d' un mur de glas d' un metro d' alsaria, ab un pam d' aygua, xopejant dins lo fangueig de la neu fosa; llur vestit y capot fumava com si sortís del cóssi; satisfets, alegres, roigs de cara, enpunyavan lo fusell, y amunt vá.

*
* *

Lo 17 de Juliol, la vila de Prats celebra sa festa major (Santa Justa y Santa Rufina). Dos dias avans, en Borrat que sabia la meva vinguda, volgué regalarme un cuixot d' izart. Per aixó fer, partí sol del mas de *La Plana*, del qual es masover (alsada 1,200), situat al peu de la torre del Mir, á las duas de la tarde; son sarró ben provehit de pá, sebas y pernil y la botella plena de ví, baixá al riberal, empenqué la pujada de la crena de Sarrahims, un

dels contraforts del Canigó, y 's deixá caure á la barraca de pastors de Comalada, una hora més amunt de la ermita de Sant Guillelm de Combret. Va dormir á la barraca junt ab los pastors. A las duas de la matinada, emprengué la pujada dret amunt envers la Portella de Canigó, collada formada per los puigs de Sethomes y de Tretzevents.

Ara li donarém la paraula.

Arribí á la Portella á las cinch, cel seré, ventet gelat. Vaig voltar los puigs de Tretzevents y Sethomes sense veure cap izart. A las vuit, la broma estava estesa com una mar sobre la plana del Conflent y Cerdanya; comensá á arrossegar-se per las fondaladas, enfilantse á las alturas; broma espessa que prompte m' envolcallá; á sis passos res distingía. Baixí, xaragalls y clapissas avall, als gorchs de la vall de Cadí; vaig esmorzar á la vora dels gorchs. A las deu se feu una clariana á la collada de la Portella; hi torní á pujar, y al arribar á dalt, vegí al peu del gorch de Comalada tres izarts, un, quitllat sobre una penya, y dos aprop d' ell que pasturavan; eran prou lluny; no m' havian vist. Me disposí á voltarlos y sortíroshi á tret á sota vent, quan la broma m' embolicá del tot, comensant á tronar, ab ratxadas de pluja y calamarsa. Prompte aumentá la tempestat de trons y llamps; mes jo, ¡avant! ajupit, arrossegantme atravessant clapissas y congestas ahont m' enfonzava fins á las caderas, xop com un pop, regalantme aygua y suhor cara avall.

Després d' una hora de voltarlos, afavorit per lapluja y la broma, vaig judicar que 'ls tenia á tret; mes la espessa broma no 'm deixava veurer los izarts. Allavors m' ajupí darrera d' una penya, avansant á quatre grapas, fora barretina, escopeta á la má dreta... ¡hi seran encara!... ¡haurán sentit ma farúm!... De prompte una ventada esqueixá la broma... los tenia á trenta passos. Al veurem, com tres dimonis se tiran xaragalls avall, enventats, esperitats, saltant escorranchs y clapissas com si volessen; los engalto;... dos van acostats... los hi etjego 'l primer canó... ja 'ls tinch de pernas enlayre... apunto l' altre... ja 'l veig anar de tomballons, cuixa trencat... corro .. los trobo estirats, los dos al peu d' una congesta, l' altre més avall dins la clapissa, espernategant, fent lo darrer badall; un, coll atravessat, altre, la espinada trencada, y 'l tercer, tocat de duas cuixas y d' un balí al ventre... dos, joves, de dos anys, semblavan bessons; l' atravessat del ventre, un masclás dels grossos. L' aygua queya á samaladas; la broma més espessa; podian ser las quatre de la tarde; me vaig carregar, un après altre, 'ls tres izarts á coll y 'ls portí á un relleix de cingle sota 'l qual hi ha una balma. Era massa tart pera pensar á retornar á la barraca de Comalada, abandonant los izarts, durant la nit, en aquellas soledats, á la mercé dels llops. La pluja no parava. Entrí dins la balma pera menjar un bocí, y si fos necessari passarhi la nit.

A las sis los ruixats anavan barrejats ab borrallons de neu. No hi hagué remey, vaig tenir de passar la nit dins la balma, per cert tant poch fonda que era plena de degotalls de la pluja; bufava un vent gelat y feya una fret que pelava.

—¿Qué no portavas capa?

—No, senyor; ¿qué n' havia de fer? m' hauria embrassat.

—¿No féres foch pera aixugarte la roba?

—Y llenya .. ¿d' ahont volía que la tragués?

—Y moll com eras ¿pogueres dormir?

—Si, senyor; ja hi estich fet... mentres tinga pá y ví res m' espanta.

¡Quína gent aquets montanyesos! ¡qué 'n son de ferrenys!

L' endemá, á trench d' alba, eixí de la balma... havia dormit com una fura... lo cel estrellat; un vent glacial que penetrava al moll dels ossos; la gelada aixecava la terra de dos travessos de dit; ma vestidura xopa, enrampada pel glás (Altitud 2,775). Vaig menjar una caixa-lada y beguí un trago que 'm reanimá... ¡pobre botella! ¡ja era dessanagrada! ¡s' havia tornat tota pansida! Quan fou dia baixí un tros avall envers un remat de bestiar de llana. Diguí al pastor que anés á la jassa á avisar un altre pastor pera portar cadascú un izart, mentres jo l' esperaria á la Portella. A las deu comparegueren los dos pastors; nos carregarem los izarts á coll, dos foren portats als banys de la Presta y

l' altre á Prats pera celebrar ab los companys la festa de Santa Justa y Santa Rufina.

En Borrát me 'n portá una cuixa que ma muller feu amanir en estofat. Se serví á taula pel dinar lo segon dia de la festa major; era tendre com l' aygua y molt rebó. En Borrát fou convidat á postres, destaparem una ampolla nacrada de ví ranci de Banyuls, cuberta de pols y trenyinas de la vellura, y trincarem á la salut dels izarts pera que Deu los guardi dels llops y áligas y puga en Borrát fer cada estiu aytals proesas.

*
* *

Pera completar eixa verdadera relació que 'm feu l' intrépit cassador montanyés, donaré algunas explicacions necessarias.

Lo fet de matar dos izarts d' un tir y fer cop triple es raríssim. En Borrát que té morts 59 izarts may li havia succehit. Se pot explicar per la espessa broma que li permeté d' aproparse dels izarts sense ser vist, per las ratxadas de pluja y calamarsa que 'ls hi quitava l' olfat; y per últim, pels trons y fressa del temporal que 'ls hi atenuava l' ohido. Además d' ésser un bon tirador, en Borrát se serveix d' un Le-faucheux calibre 12, de canons Bernart, llarchs y reforsats, que s' ha fet fabricar expressament pera cassar llops é izarts. Aquell dia tenia á cada canó cartutxos de vuit balins; y, vista la curta distancia de 30 passos, y fugint los izarts

prou juntats, tirá al bulto y 'n feu restar dos. Vint balins á 30 passos abrigan un espay de més d' un metro en cuadro. En quant al tercer lo matá á més de 80 passos, y per mí té més mérit la mort d' aquest que dels altres dos.

Cal veurer correr un izart esporuguit pera ferse cárrech de la gran dificultat que ofereix per apuntarlo en aquellas terras escabrosas, saltant avenchs y barrànchs, se pot dir que se li tira volant.

Los cassadors d' izarts que llegirán eixa relació pensarán sens dubte com jo.

LAS ILLAS MEDAS

A mon volgut amich en Arthur Ossona.

Trobatme á mitjans d' Octubre (1889) al mas Cancell, prop de Torroella de Montgrí, rebí un recado d' un amich del Estartit, convidantme á fer una peixetada á las Medas. (1)

Fer una peixetada á la mar ó bé una cassera de isarts, pera mi es tot hu; igual plaher m' hi trobo.

La mar, ab sas tempestas; sas illas de timbas espadadas, socavadas per la eterna saga y res-saga; sa inmensitat; sos celatges de núvols esclatants; sas eixidas de sol enlluhernadoras, qual reflexo sobre l' aygua encén la cresta de

(1) En mon llibre, *Recorts d' un Excursionista*, en l' escrit: *Rosas.—Una temporada de banys de mar*, parlo llargament de las illas Medas. Per no repetirme no 'm detindré gayre á llur descripció, ja coneguda del lector.

las onas de brillants y rubís; sa broma espessa al hivern, que la envolcalla en glacial vel misteriós, me dona idénticas sensacions que l' espectacle imponent, magestuós de nostras enlayradas montanyas.

Lo pastor montanyés, que passa l' estiu en las altas soletats, contemplant á sos peus la immensitat, sobre son cap la estrellada del infinit, ha de ressentir las impresions grandiosas del mariner, aislat dins son esquif, en la soletat de la mar.

*
* *

Tot just clarejava, sortírem del mas, en tartana, ab mon masover, en Mariano, pagés robust, sapat, de faixa y barretina, un ver masover empordanés.

Atravessárem lo Ter, vorejat d' arbredas, de gran amplaria, sorrencós, portant aygua al genoll; topantnos ab duas pagesetas guapas; un bras reblincat aguantant un cistell sul cap; del altre retrossant llurs faldillas; camas núas, mostrant una pantorrilla feta al torn.

En Mariano, que las coneix, las hi dona 'ls bons dias:

—Adeu, noyas macas: cuydado de no ensorrar eixas camas grassonas tant blanquetas! ¿Voléu que us donga la ma?

—Ves la donar á la Mónica, ta muller; digué la més aixerida, rihent: ja sabém caminar solas!

—Pela aquest préssech! li diguí: homes casats y de seny com nosaltres, no s' han de ficar ab la fadrinalla de faldillas.

—Té pla rahó.

Lo pas de Ter á Torroella ni sols té palanca. Homes y donas aravessan lo riu peus nusos. Quan l' aygua arriba á genoll, encara!... mes quan arriba més amunt... hi son fets; no 's mira prim... *honnei soit qui mal y pense!* La noció del pudor es relativa; es efecte de costums. Los japonesos l' entenen d' una manera y 'ls europeus d' un altra. Lo príncep de Gales, de retorn d' un viatge al entorn del mon, regalá á sa esposa lo traje d' una australiana; tot ell consistía en un collar de mareschs.

*
* *

Prenguérem la carretera novament construïda de Torroella al Estartit.

Abans, per anar al Estartit se seguía un camí estret, fangós, ple de sots, que us obligava á anar al pas ab molt cuydado per no volcar; un arribava capolat dels trontolls y sotrachs.

Ara hi ha una bonica carretera provincial, planera com la ma, feta á tot gasto.

Eixa carretera te d' anar á St. Jordi, estació del carril de T. B. F. Donará vida á tot lo baix Empordá. Per ara arriba y fora fins á Verges; mes com fa temps que no s' hi travalla,

los pagesos diuhen que está encantada, y que Deu sab quan se desencantará.

A propòsit de carreteras provincials: fa molts anys que 's construí la de Figueras á la Bisbal, ab un luxo de ponts y obras d' art que fou la admiració de tothom; realment sería d' alabar, però... ja tením un però!... la esmentada carretera atravessa dos rius: lo Fluviá y lo Ter. ¿Que 's pensan trobarhi ponts?... Aixó plá. Los renechs, rehiras y malediccions dels carreters encallats dins la sorra, avergoneixen tots los sants del cel. En temps de crescudas dels rius, la comunicació, entre Figueras y la Bisbal, dura molts dias y setmanas; de manera que eixa carretera no serveix pera res... cosas de Espanya... qué hi farém?... encare bon goig!

*
* *

Arrivárem al Estartit. L' amich Joan nos esperava ab sa barqueta tirada á la sorra, davant de casa seva, pintada, enquitranada, neta com un mirall. Contenía tot lo necessari: lletya, grasalas, plats, pollastres que havíam portat del mas, pa, vi, etc., tots los elements pera fer una arrossada d' alló de lleparsen los dits.

Rosegarem, pera matar lo cuch, un borrego de Cardedeu, fent la xuclamolla ab vi ranci d' Alella y anissat del camp de Tarragona.

Després del trinquís anarem pera tirar lo bot al aygua. Apuntalarem la esquena; ¡oh!

oh! ¡oooh!... la barqueta lliscá, sobre sos cay-róns ensabonats, com una patinadora del *skating room*. Un oreig fresquet vé de terra ¡au! ¡vinga la vela!... en Joan al timó... vent en popa. La barca decantada vola com una gavina, tallant l'aygua, lleugera, esvelta, fent á sa proa un remolí d'escuma.

Nos dirigírem als *Tascóns* hont son paradas las nansas y las xarxas. ¡Ne voléu de peix!... rogerets, torts, escorpres, sars, auradas, llagostas, etc. fins cabras y dimonis... ¡quina arrossada més bona hem de fer!

Vogarem vers una cala sorrencosa, darrera la montanya, al nort del *Estartit*; donarem l'áncora y saltarem á terra. Mentres nostres dos mariners preparavan lo dinar, en Joan, en Mariano y jo anarem per cargols terrers y marítims, muscles, castanyas, per tirar al arrós.

Tres arrossos á la marinesca he menjat en ma vida, dels quals guardo inolvidable recort. Lo primer, á *Rech de Fanals*, á Palamós; lo segon, á *Montjoy*, prop de Rosas; lo tercer, lo que menjarem ab pebrots y tomatechs, pollastres, mareschs y tota classe de peix acabat d'agafar, encara viu, guisat com lo saben guisar los mariners del *Estartit*. ¡Qué componen los plats exquisits de Vefour, Lhardi, Martín, Justin y de tots los deixebles del immortal mestre Brillat-Savarin, lo rey del art culinari, al costat d'eix plat de nostras costas catalanas: un arrós á la marinesca!... Que vinga un in-

glés, italiá, alemany, francés... se traurá la gorra y 's posará de genolls, davant la grasala destapada, al ensumar la fumerola succulenta que 'n surt.

*
* *

Havent dinat nos embarcarem per anar á visitar las illas Medas.

Feya bonansa; però lo canal d' uns tres kilòmetros que separa las illas del continent, de 16 á 20 brassas de fondaria, 'per bonansa que fasse, las onadas que venen del golf de Lió, per poch que bufi un alé de tramontana, bresolan nostra barqueta de tal manera que si dura gayre m' apar que no trigaria á sentir los coris moris del mareig. Seria llástima!... un arrós tant bó!...

Atracarem al desembarcadero, únich punt d' accés pera pujar á dalt de la illa.

Una sentinella que está de guayta al cim de la timba, senyalá sens dubte nostre desembarch; puig vegerem á baixar depressa, per aquells rostos y escalas, dos individus; un d' ells ab gorra de tres galóns, l' altre de paysá, atantsantse vers nosaltres.

—¿Qué se 'ls hi ofereix? digué 'l de la gorra de tres galóns.

—Vením per visitar la illa... y al coneixer en Joan y 'ls dos mariners del Estartit, nos respongué:

—Está molt bé; pero... ¿Qu' es estranger aquell senyor? senyalantme á mi.

—No, senyor, li respenguí: soch catalá y empordanés, per servirlo.

—Bé. Vosté 'm dispensará. Tinch ordres terminants de no deixar visitar la illa per cap estranger. Ja poden desembarcar.

Emprenguerem la pujada seguint un camí en zich zach, molt rost, deixant á nostra dreta una caseta tancada, menjada pel salobre: los cos de guardia sens dubte; puig té al costat una grita abandonada que avuy serveix d'orinador.

Arribarem á dalt topantnos ab sorpresa ab un canó posat sobre sa curenya de ferro, al ayre lliure, sens paret ni tronera, del sigle passat.

La illa 'n té tres del mateix calibre, pera defensar sas timbas; á més, un morter posat de boca terrosa, sens curenya. Eixa artillería fa riure al pensar ab los poderosos canons que portan los barcos de guerra d' abuy dia.

Arribarem al quärtel que alberga deu soldats y un sargento... quartel, es nom ben pretenció! valdria mellor dir barraca. Figúrinse una caseta llarga y estreta; per sostre 'l teulat tant baix que ab la má's tocan las teulas; parets desencarnadas, esquerdadas, rosegadas pel salobre; finestróns sense vidres, de fusta corcada, mitj despresos de la paret; teulat de teulas trencadas, plé de forats y goteras, sota del qual, los soldats que hi dormen, veuhen de nit las es-

trellas. ¡Pobre gent! son xicots joves, de cara trista, melancólica, servint la pàtria ab la resignació del deber; ventejats pels tramontanals; sufrint lo ruixim salabrós de las onas enfurismadas que s' estrellan al peu de las timbas; las fredas plujas d' hivern; lo sol abrusador del estiu; abandonats sobre aquell penyám calcáreo, arit, senç un arbrisó; sols matolls de plantas marinas, de vert pàlit, quals arrels furgan, s' arrapan en busca de magre terror.

Eixos soldats, vestits de tela de sach, bruts, apadassats, se pasejan pel cim d' aquellas murallas espadadas, cercant cargols, fonolls marins, no sabent qué fer.

A voltas l' oreig nos porta un brunsit sech que 'ns raspa los ohidos: es un soldat andalús sentat al cim d' un roch, que rasca la guitarra, cantant una seguidilla, recort anyoradís de sa terra.

Un xich més avall trobém algunas casetas més, per l' estil del cuartel; albergan guardians, depósitos de queviures: monjetas, bacallá y cansalada; puig que, al hivern, quan bufa la tramontana, lo bras de mar que separa la illa del Estartit no 's pot franquejar, y sos habitants quedan bloquejats setmanas y mesos.

En front d' eixos casots, una cisterna que recull las ayguas pluvials. Al peu de la cisterna un jardinet de tres tomateras y quatre caps de col, de tres metres en cuadro: es lo jardí del gobernador; arrega las plantas ab topinets d' ay-

gua que li sobra dels ápats. S' hi veu també pels voltants alguns pollastrets mitj selvatjes que, al aproximarnos nosaltres, emprenguèren la volada, franquejant las timbas, com si fossen perdius; eixa lleugeresa es sens dubte deguda á llur dejuni forsós.

Jo demano á veurer lo palau del governador. —Jau dins mar, me respongué un que 'ns acompanyava.

—No l' entench; expliquis.

—Era un casot adossat contra una gran penya á la bella vora del cingle. L' any passat, minat per las interperies y salobre, ohirem un fort terratremol: penya y casot havian caygut al mar, ab tot lo que 'l palau contenía; sort que 'l governador n' era fora, trobantse aquell dia á Torroella.

¡Ja 'n pot estar gelós lo govern de la fortificació de la Meda! Fa molt bé de prohibir als extrangers de visitarla; aixís no veurán nostras miserias que 'ns fan cáurer la cara de vergonya. (1)

*
* *

Passejantnos per aquells encontorns, admiravam los cingles tallats á plom, de trenta me-

(1) Escrit aquest article, acabo de llegir en LA RENAISSANCE, que lo ministeri de la Guerra ha disposat que deixin de figurar com á plassas fortas: Cardona, Hostalrich é Illas Medas... ¡Ja era hora! ..

tres d' alsaria; lo cáos de penyas amuntonadas en inextricable desorde que jauhen al peu de las timbas, crostons colossals despresos de la illa que la mar socava y trosseja eternament, mossechs seculars del monstre que no parará fins que se l' haurá engolida.

Allavors de la gran illa Meda restará sols la carcanada, lo pinyol, com sa vehina lo *Cavall Bernat*, y més enllá los *Tascons*.

Es singular aquest nom donat pel poble á las penyas dretas que li cridan l' atenció. En la montanya de Sant Pere de Roda, en las terras dependents del antich monastir benedictí, hi ha una penya qual nom en aquells temps escandalisava los monjos y que s' ha conservat fins ara; ne diuhen lo *Cavall del frare*; com lo pinyó més enlayrat de la montanya de Montserrat que porta lo mateix nom.

Lo *Cavall Bernat* es una penya calcárea, aislada, de 25 metres d' alsada, sobre una base de 10 metres, dreta, espadada, que surt del mar com un colossal tascó.

Los *Tascons* son esculls que feyan part de la illa Meda; la mar los n' ha separats y 'ls va engolint, un bossí cada cent anys. L' escull s' exten sota aygua, encara un bon tros en fora.

Totas aquestas illas formavan lo prolongament del massiu calcáreo de Montgrís y de las Escalas d' Aníbal. La carena s' avansava lluny dins mar, formant be la ferradura, enclouhent, ab lo Cap de Creus, lo golf de Rosas, y ab lo

cap de Bagú, lo golf del Estartit. Un cataclisme va trencar la carena y la mar s' hi precipitá ab fúria. obrint lo canal que separa las Medas del continent.

La gran illa forma á dalt un petit plá rocallós, més ó menos inclinat vers sol ixent, que pot tenir un kilómetro de voltant. En mitj d' ell se veu un edifici construït á tot gasto: un far de quint orde; pedra picada, bonas estancias, reixas de ferro... demanin!... luxu que fa més ressortir la miseria dels casots que 'l rodejan.

*
**

Tornarem baixar al embarcadero hont nos esperava nostra barqueta al áncora, gronxolantse suaument.

Allá prop vegí un pescador del Estartit, dret sobre una penya, camas y brassos retrossats, de negra pitrada y forta musculatura, una llarga fitora á las mans, inmóbil, en posa académica de Neptuno armat de son trident; era admirable... llástima de no tenir lo llapis d' en Pellicer!...

Era tart quan nos embarcarem. Lo sol rodejat de nimbús esclatants se ponía darrera del Canigó, llensant sos raigs morents que coloran de tons rosats de vell or las abruptes murallas de la illa, fent relluhir lo famós canó del any vuit, que decanta sa gola sobre nostres caps.

Fosquejava quan arribárem al mas Cancell.

LO PREGA-DEU DE ROSTOLL

Es ben cert que molts de nostres llegidors, amichs de la naturalesa, que van á estiuhejar en nostras gentils valls catalanas, aspirant l' aroma dels prats y de las flors boscanas, haurán vist y observat alguna vegada un insecte singular, molt estrany, esbelt, axerit, cosset llarch, prim, elegant, de damisela (*libelula*), ventre de llagosta, ab uns brassos y camas tant ó més llarchs que tot ell, tiessos com batollas. Quan se 'l veu á terra, en mitx de la herba, de genolls, inmóbil, sas potas enlayradas en acció de pregar, un s' ha d' ajupir y mirarlo d' aprop pera saber si es un bri d' herba ó bé una fulla cayguda d' una planta. Nostres pagesos del Empordá l' anomenan: lo *Prega-Deu de rostoll*.

Nostra bona mare la Naturalesa, que protegeix tots los sérs creats, ha donat á eixos insectes colors apropiats á llur conservació y seguretat; los que 's troban pe 'ls prats son verts

com l' herba; los de bosch tenen color de fullaraca, y los de rostoll, més comuns, tenen color de palla seca; y aixó es per mellor dissimularse als ulls de llurs enemichs; puig ja sabem que, desde l' infinitament petit, fins al infinitament gros, pera viure, 's menjan uns ab altres; y nosaltres, que som los reys de la Creació, fem lo mateix: matém pera viure y 'ns prevalém de la lley del més fort... Hem de convenir qu' aixó es ben trist y fa entrar en reflexions, per cert, ben poch consoladoras,

Donchs, tornant ab lo *Prega-Deu de rostoll*, uns l' anomenan l' *Escamarlat*, altres en *Camallarch*, lo *Dimoni*; en lo Rosselló y Mitjdia de Fransa, la *Mante devota*. En la Provensa li solen dir *Bernat*. Las criaturas d' aquella terra, que troban un *Prega-Deu* agenollat, inmóbil, las potas enlayradas, com si fes una invocació, se juntan en rotllo, ajupits, y li cantan:

Prega á Diou Bernado
 que ta maïre es morto.
 Sus un pé de porto.
 Prega á Diou Bernado
 que toun païre es biou
 sus un pé d' ouliu.

Es singular com certs insectes cridan l' atenció de la maynada, entre' ells lo cargol, de tanta sensibilitat que sols un buf lo fa ficar dins sa closca. Allavors pera ferlo sortir y llaurar, li cantan, en lo Empordá:

Cargol, cargol treu banyas
 que 'l teu pare pela canyas;
 la teva mare es lleminera,
 treu 'ls ous de la niera.

En lo Vallespir li cantan:

Cargol treu banyas
 ab figas y castanyas;
 Cargol treunè
 que demà te casaré

Al sentir exas cantarellas, lo cargol, que sens dubte es melomano, comensa á traucar las banyas y successivament tot son cos 'llafiscós, va llaurant, deixant admirats als futurs naturalistas de quitxalla.

¿Y l'escarbat m...? ¿L'escarbat de la bola?... (1)

Al mes d' Agost, allá al crepúscul de la tarda d' un día calorós, arriban de lluny, d' un vol bunzinant, passant com balas arran de camps y matolls; han olorat la farum d' una buyna de vaca; s' hi tiran com alarbs; cadascú s' hi revolca, s' enterra, 'n talla ab la serra que porta al cap un bon tros, y vinga ferlo rodolar ab sas potas de darrera fins que 's torna bola. ¡Quina forsa colossal! Son cap es un alsaprém que enarbola pesos de cent vegadas lo pes de son cos; tot ell sembla corassat de ferro. La bola aquella, tan feixuga, la fa rodolar pe 'ls viaranys polsosos ab velocitat y lleugeresa com un ver

(1) *Ateuchus pius*—Orde dels *Coleòpteros*—familia des *Lamelicornas*—tribu des *Copròfagos*.

acróbat. De sobte se li presenta un obstacle formidable, un ribast abrupte que li tanca 'l pás; deixa la bola, examina la posició d' un cop d' ull d' enginyer; ja té vist lo punt menos dificultós; ja té determinació presa; torna á agafar la bola; quan la té al peu del ribast escabrós, s' encamalla, s' arrapa ab sas potas de darrera, y ab lo cap y las potas de devant l' agarra per dessota, fent esforços titánichs; ja la té casi á dalt; més, ¡oh rabia! una pedra la detura... ¡Qué importa! Proba d' enarbolar pedra y bola al cop; ja la sosmou, ja crida victoria; però, ¡oh fatalitat! ¡oh desgracia! De prompte, com un altre *Sisife*, ell y la bola rodolan daltabaix, al peu del cingle; però no ha dexat de tenirla ben agarrada; cansat, rendit, la palpa, la regira per si té cap esboranch; no, es ben sencera; la agarra altra volta ab més coratge, tot enfurismat... ja la té á dalt.. ¡Uf! ¡ja hi som!... Se la mira tot satisfet; se reposa un rato, pera péndrer nova alé; se pentina ab sas potas l' abdómen, lo cap brut de terra y excrement, é incansable, torna altra volta á sa tasca fins qu' ha trobat un punt á propósit pera depositar sa preciosa menjussa; fa un forat terror, li fica, l' enterra, hi pon los ous, y las larvas, quan naixerán, tindrán un recapte exquisit.

*
*
*

Hem perdut de vista lo Prega-Deu de rostoll.
Tornemhi donchs.

Hem de convenir qu' es un insecte molt popular. Las plantas é insectes raras son coneguts no més dels botanistas y entomologistas que 'ls col·leccionan; en lloch que 'ls insectes més comuns, los que trobém á cada pás, son vers companys nostres que interessan á tothom, y agrada sentirne á parlar. Per lo que toca al Prega-Deu de rostoll, hem de confessar que nostres pagesos lo coneixen sols de nom. Tot 'l qui s' ha fixat en éll haurá observat la estranya elegancia de sas maneras, de sas posituras graciosas; mes, de sa familia, de sa pátria, de sas costums, de sa historia, la major part ho ignoran.

Perxó us la vuy fer conéixer y feros veure que exa bestiola singular, té mérits per molts de nosaltres desconeguts.

Lo Prega-Deu de rostoll, per sa organisació general, té parentiu ab los grills ó richs-richs, llagostas y llagostins, es dir que pertany á la nombrosa familia de insectes orthópteres (1) en quina l' agricultura hi compte enemichs acérrims que fan mes mal que pedra seca. Mes, en eix nombrós exércit, hem de convenir que 'ls membres de la familia de las *Mantis* constitueixen un grupo que s' ha de considerar apar-

(1) Familia de las *Mantis*, molt nombrosa: *Mantis fuscifolia*—*Mantis laticolis*—*Mantis striata*—*Mantis religiosa*—*Mantis oratoria*—*Mantis versicolor*—*Mantis oculata*—La *Mantis religiosa* (Prega-Deu de rostoll) es enterament verda, cap llis, corselet menos llarch que l' abdomen, dentat á sa part superior y bordat lateralment de rosat pàlit, elitres verdas, transparents, alas verdas, potas anteriors que tenen á la basa de las cuixas una taca negra.

tat dels demés, caracterisat per sas costums y hábits particulars. En proba d' aixó, si 'ls grills y llagostas, armats de poderosas mandíbulas, pera destruhir nostres esplets, son herbívoras, las *Mantis* son totas insectívoras, nodrintse solsament de carn fresca. Com tenen la boca molt petita se nodreixen de diminuts insectes. Com la major part dels carnívoros, son molt golafras y llemineras. Cassan del matí al vespre fent gran destrossa de pugons, arugas, mosquits y cantitat de larvas d' insectes nocius.

Es interessant, en llur cassa, d' observar lo bé que 's saben dissimular pera no ser vistas de llurs víctimas; prenen las formas y colors que menos las pugan fer coneixer. Per encoratjar y no assustar los mes temerosos, se posan de genolls ben inmóviles, llarch rato, los brassos enlayrats, com si fossen absorvidas en fervorosa oració; oració, si voléu, aparent é hipócrita, ja que s' interromp al moment menos pensat pera afitorar lo mosquit alegroy que bunzinava prop de sas garras; ab un santiamen lo té mastegat y engolit y de seguit torna á péndrer la positura traydora y va per un altre.

Hem de convenir donchs que, si 'ls Prega-Deus de rostoll exercitan tan sinistre indústria, es en profit nostre, y que deuen ser considerats y protegits per lo útils que son á nostres pagesos. Francament, un podria indignarse al veure l' aberració moral que 'ls porta á parodiar las més respectables posturas piadosas, per llur interés personal; mes tot, ben considerat,

veyém que 'l resultat es la destrucció dels nostres enemichs dels camps, y sent aixís podém dir que 'l fi justifica 'ls medis.

Voldría dir sinó bé d'aquest insecte tant interessant; mes no puch deixar de senyalar, sense ser injust, un defecte esgarrifós que destrueix en part, sas bonas qualitats, y es que en tota eixa familia de las *Mantis*, las femellas se menjan llur progenitura. Lo mal, ben considerat, no sería molt, si no fós que tot sovint la ingrata esposa 's menja també lo seu marit; y, circumstancia agravant, pera menjársel tría precisament lo moment hont l' infelís acaba de cumplir las obligacions de son sexe.

La familia dels Prega-Deus ó sia de las *Mantis*, es representada en l' Assia Occidental, en América, Australia y Africa, lo mateix que 'n Europa. Mes se ha observat que no passa del g^o 46 de latitut sud y del 48 de latitut nord. Se veu qu' es familia essencialment meridional.

En Espanya se comptan quatre especies diferentas d' eix grupo; més la *Mantis religiosa* ó sia lo Prega-Deu, es la més comuna per tot.

Las grans especies americanas son capaces de fer passar un mal rato als ratolins y fins als aucells petits. Si hem de creurer certs autors, los xinos tenen de molt temps ensá la costum d' engabiarlas pera ferlas bátrer ellas ab ellas, com un còmbat de galls, y apostan sumas prou crescudas que guanya lo més valerós.

La *Mantis religiosa*, única especie que actualment nos interessa, s' aparía en nostra terra

per lo Agost ó Setembre; poch temps després pon los ous; aquestos no son pas postos aisladament, mes si, son disposats uns al costat d'altres en petites rengleras juntadas en un niu de forma oval, de tres y quatre centímetres de llarch. Eix niu que té la forma de una coca de pá rossench, lo solen engastar sota una pedra, abrigat de las interpéries ó en esquerdas de muralla y també sota la crosta de la soca dels arbres. Eixos ous son protegits per una substancia prima, impermeable, com paper engomat. A la primavera naixen sortint del ou; los subjectes no adults no tenen alas encara; es y fora després de mudas successivas que 'ls hi van sortint las alas y que fan tota llur creixensa. Malgrat la bossa impermeable que protegeix los ous, no poden gayre resistir als hiverns rigorosos; los grans frets ne fan morir molts; aixís es que, després d'un llarch hivern de neus y glassadas, á la primavera vinenta, son molt escassas.

Tal es la petita historia del Prega-Deu de rostoll, ben segur ignorada per molts barcelonins que passen l'estiu al camp; ara la podrán observar. Los hi recomano també los fets y gestos del escarbat de la bola.

LO FAIG SOCORRAT

RONDALLA

Padrí! padrí una rondalla... que sía ben llarga!—Ay! fills meus! tantas vos n' he contadas que no 'n sé més.—Oy sí que 'n sabéu!... conteu aquella del llop y la guilla... no, la de las cabretas... no, de las cabretas; un' altra ben bonica!

En Jordi, l' avi del mas del Falguerar, s' está sentat al escón. Era l' endemá de St. Martí de Novembre, á las set del vespre. Defora rufaguejava. Ha acabat de sopar y s' escura las dents ab ganivet mitj obert qual fulla fa un pam. Está rodejat de sos nets; dos seguts damunt sas cuixas, lo més petit á la barraca, entre sas camas, sentat sobre l' escambell. Llur mare, la Magdalena, s' cuyta d' endressar pera portarlos al llit. Lo més gran té nou anys; los

tres sumican; no hi volen anar encara. Ahir 'l padrí 'ls prometé que si feyan bondat los contaría una rondalla. Cap té són. Los tres aixerrits, l' ull viu, mirantse 'l padrí. Si no 'ls hi conta la rondalla hi haurá plorallas. En Jordi los estima massa pera deixarlos plorar.

Arriba lo boher, la porquera, en Mateu lo masover, lo servey de la casa; tots seuhen al escón.

L' avi va per comensar la rondalla.

—¿Estareu ben quiets?

—Si, padrí.

—'L que no escolti irá al llit.

—¡Per Deu! Jordi—diu la Magdalena no la feu llarga, sinó 'n *Sunyer* los agafará á tots tres.

—No, mare, no tením mica de són.

—Vaja! ¿hi sou tots?

—Si, padrí.

—Us contaré la rondalla del *Faig socorrat*.

Las tres criaturas picant de mans:—Ay! que bonica será!...

—Una vegada un pastor de la montanya tenía una filla molt guapa y joveneta. Se li posá malalta, molt malalta; son pare estava desesperat pel temor que tenía de que se li morís.

Un dia de primavera que estava sentat á la porta de casa seva fent un esclop, se li presentá un parracayre que li demaná si tenía parrachs y espartenyas vellas per vendre, que li donaría de tornas mistos y lluquets.

Lo pastor li digué que sí; entrá y sentí gemegar la malalta.

—¿Quí tenu de malalt?

—Es la meva filla que fá més d' un mes que jau.

—Si ho voleu, dintre quatre dias la tindreu gurida.

—¡Y ara, que 'm dihéu!

—Lo que sentiu...

—Tu, baylet, sembla que vols pesar figas.

—No, padrí, ja l' escolto.

Mes per aixó fer, la portaréu al cim d' aquell cingle que tenu davant vostra casa; li fregaréu 'l front ab ruda y donzell, la tornaréu al llit y als quatre dias estará del tot bona. Pero hi ha de haver una condició indispensable sens la qual en lloch de curarse vos se morirá; y es la següent: quinze dias després de gurida, la faréu anar tota sola al cim del cingle ahont jo l' esperaré y me l' emportaré dins ma barraca pera ferne ma muller.

—Ja está fet.

Lo que volía 'l pastor era veure sa filla curada; en quant á lo demás s' hi pensaría.

Lo tal parracayre no inspirava, que digám, gran confiança; tenía en sa fesomia un ayre repulsiu, ulls estranys, barba y nas punxaguts, orelles, peus y mans més llarchs que de costum. Portava un barretinot sempre molt ficat dins son cap que no 's treya may. Era molt lleig. Quan sortí de la casa del pastor, deixá un fetor de sofre que feya estossegar.

La filla del pastor era una bona minyona que anava cada any á portar un ciri á la Mare de Deu de la Sort.

Als quatre dias recobrá la salut. Pero son pare al recordarse de la promesa que havia fet al parracayre se posá trist. Sa filla li demaná lo que tenia; ell li contá lo compromís que havia contret.

—No us desesperéu, pare; deixaume anar al cim del cingle.

—¡Ay! filla meva! si sabesses lo temor que tinch!... y li feu la descripció d'aquell marxant de parrachs que tenia més de bestia que de persona.

—Rahó de més; si es mala cosa ja porto aquí un' arma que me lliuraré d' ell; y ensenyá l' escapulari.

—Donchs, tu mateixa, ves, y que la Verge t' ampari.

Se dirigí vers lo cingle. Hi trobá lo parracayre que l' esperava; anava vestit de rabadá.

—¡Ets tú, donzelle! Sabs que 'm deus la vida y has d' ésser meva.

Al veure aquella fatxa, la joveneta fou presa d' esglay, mes per' xó no s' atemoritzá.

—Mira, pastoret, ans d' ésser teva, cullme la margaridoya que 's veu en aquell relleix del cingle.

Lo pastoret enamorat s' arrapá de peus y mans baixant vers lo relleix pera cullir la floreta. De sopte vingué una ventada que feu vo-

leyar sa barretina. ¡Quín fou l' esglay de la donzella al veure á traucar, en mitj de sos cabells, unas banyetas refiledas.

—¡Ay! padrí, ¡quina por!...

—Padrí que era 'l dimoni?

—¡Calléu! ¡ja ho sabréu!...

La nina reconfortada per la Mare de Deu, no s' espantá; arplegá dos brochs, ne feu una creu que lligá ab cordillet, la plantá al cim del cingle y s' arrancá á fugir cap á casa seva.

—¿Y lo dimoni, que esdevingué?—digué la pastora que filava.

—Allá 's quedá, puig que la creu no 'l deixá pujar.

—¿Que hi es encara?—digué 'l boher.

—Es clar; hi ha arrelat. Es aquell faig brancallut, ferit pel llamp, que té branca y soca socarradas; encara put á sofre.

—Pero, ¿cóm se fá, padrí, que lo dimoni s' hage tornat faig?

—Perque la creu li feu por y Deu ho volgué així. Ara que ho sabéu no us acostéu may prop d' aquell cingle.

—¿Y la donzella, que s' esdevingué?

—La donzella s' encomená á la Mare de Deu; tota sa vida fou bona cristiana, donant gracias á Deu d' haverla lliurada de las urpas de 'n Rosegacebas. Donchs siguéu bons cristians si no voléu veure en Banyeta.

—¿Lo conte es acabat, padrí?

—Si, fills meus.

—¡Ay! ¡que m' ha agradat!... Contin un altre, padrí.

—¡Apa! quitxalla, al llit! diu llur mare.

S' aixecan los tres, fregantse 'ls ulls y badallant, dónan la bona nit y 'ls portan al llit.

S' adorman com angelets, somiant la hermosa donzelleta lliurada per la creu.

UNA PESCA D' ANGUILAS

PESCA SINGULAR, MIRACULOSA, Á GARROTADAS...

EN LO ESTANY DE CAMPMANY.

Mes, avans de contar la pesquera, parlém un xich d' eix peix dels més sabrosos que tením en nostres rechs, rius, estanys y torrents, en abundancia.

Quí no' coneix l' anguila? Cos allargat, arrodonit al pit, comprimit á la cúa; de duas aletas pectorals parionas y tres de verticals unidas entr' ellas envers la cúa, una aleta dorsal incomplerta; no té aletas ventrals; la pell de la esquena d' un vert negrench, blanquinosa sota 'l ventre, cuberta de diminutas y nombrosas escatas molt adherents, untada de abundanta mucositat que la fá lliscar dins la má del pescayre; sa pell es tant dura que 's pot fácilmente escorxar com la de la serp. Per' xó s' escorxan

las anguilas grossas per ferlas rostir al ast, untadas d' all y oli, qu' es una menja molt bona.

Las anguilas son amigas d' ayguas corrents y també entolladas. En nostras montanyas pujan los rius y torrents fins á 600 metros d' altitut; més amunt ja troban l' aygua massa freda. Allá hont s' acaba l' anguila y 'l barb comensa la truyta. De dia s' están amagadas dins del fanch; s' hi enfonzan á prou fondaria; ó bé s' amagan á las voras dels rius sota las caboras formadas per l' arrelám dels arbres, de las llúdrías y rats-búfos, ficantse sota 'l glebám y juncales. De nit surten del aygua sense apartarsen gayre, anguilejan entre jonchs y herbas de las voras en busca d' inséctes, cuchs y llimachs, y fins pasturan algunas crucíferas del seu gust. Dins l' aygua se nodreixen de peixets que persegueixen ab molta traydoria, y demés animals aquáticos. Remuntan la corrent dels rius ab vigor y rapidesa, aduch los salts d' aygua de las resclosas de tres y quatre metres. A la primavera se despertan de la modorra del hivern, excitadas per la gana y sobretot per l' instinch de llur reproducció; surten si poden dels estanys per lo trahent ó rechs de surtida del aygua y fugen corrent avall dels rius y torrents per' anar dins mar á celebrar llurs amors. Després d' apariarse mascle y femella, aquesta desohua dins lo llot de prop la embocadura del riu; lo mascle fecunda los ous fregantlos, passant sobre d' ells, humitejantlos ab sa licor lactiginosa. Los ous, aplegats per una especie de

viscositat, forman petits capdells dins los quals naixen prompte las anguiletas que s'hi quedan uns quants dias. Quan han crescut y adquirit prou vigor, remuntan aplegadas los rius que llurs pares han devallat pera donárlashi vida. Allavors tornan en nostres rius, torrents y estanys hont se'n agafa á cobas.

L'anguila en sa plena crescuda arriba á tenir fins un metre de llargaria. Cosa singular: en la historia del'anguila hi ha un punt que fins ara los naturalistas no han sabut explicar ¿com se fá que vinguent de la mar remuntin á fins als llachs d'aygua dolça de prou altitut? ¿y perquè fora del aygua salada las hi es impossible de reproduhirse?

L'anguila després de la truyta es lo mellor peix d'aygua dolça. Un arrós d'anguilas, granotas y cargols es un plat catalá exquisit.

En molts païssos ne pescan en tal abundancia que las salan y las posan ab salmorra dins barrils. Saladas tenen mellor gust y son menos indigestas perque la sal treu llur viscositat.

*
* *

En los rius; rechs de molí y torrents l'anguila se pesca ab botiró quan l'aygua es terbol, en l'estany ab anguileras: (son nansas llargarudas hont s'hi posan cargols sense closca per esqué), ab palangres ó en cordas de pescar congres; de nit á la encesa ab fitora; y per fí ab

canya nynya, pel de cuca, tap y am hont s' hi té enfilat un cuch terror.

Pe 'l ver aficionat á pescar ab canya, es pesca molt divertida.

Allá, al Maig, á posta de sol d' una tarde té-bia, sense vent, lo pescayre de canya que vá per las anguilas, provehit de sa esquerpa, capseta de cuchs, canya y nynya, se dirigeix al torrent; se tria una gorga rodejada de jonchs, brossa y bardissás, ben enmalesada, de prou fondària, aygua calmosa, sens remolins ni corrents; 's col-locà en indret apropósit, ben dissimulat darrera un barder, y tira la nynya al aygua, no perdent lo tap de vista.

Al principi solen picar alguns barbs; prou se coneix ab l' estribada soptada del tap. Son barbs atolondrats que ans de anar á retiro fan com lo jovent del dia, corren la seca y la meca. Pero al comensar á eixir las anguilas prou cuydado 's tenen de anar á joch.

Quan, á entrada de fosch, comensan á voletejar las rataspinyadas y que las granotas entonan llur concert, barrejat ab lo cant dels richs-richs, l' anguila surt de son amagatall, passejantse ab calma per las voras del gorch, apretada per la gana; sent la farúm del cuch enfilat al am; s' hi atansa, lo flayra, dona algunas voltas al entorn d' ell y comensa á mastegar-lo per engolir-lo. Lo tap descriu sobre l' aygua moviments suáus, molt diferents de las estribadas atolondradas del barb, é insensiblement se va enfonzant... es lo moment de tirar;

l'anguila es agafada; mes es tanta sa golosina que s'ha empassat cuch y am fins á son estó-mach. Allavors s'ha d'obrir ab ganivet pera treurer l'am.

Eixa pesquera dura fins qu' es ben fosch, y que ja no 's pot veure 'l tap.

*
* *

Donadas eixas explicacions, parlém de la pesca singular que vaig presenciar dijous passat, 18 d' Abril de 1890, en lo estany de Campmany.

Deixaré de fer la descripció topogràfica d' eixos estanys que 's troban en punt prou elevat, uns 250 m. d' altitut, no lluny de la cordillera pyrenaica, á una hora de la Junquera. Si 'l lector se 'n vol enterar no ha de fer sino llegir, en mon llibre «Recorts d' un Excursionista», l' escrit titolat «Recorts d' un cassador, pl. 317.»

Eixos estanys á la fí del estiu son casi aixuts. Tota l' aygua se recull en lo estany gros hont forma una bassa entollada, plena de jonchs, de una extensió de duas vessanas y d' un metre de fondaria, que 's manté tot l' estiu. Es la salvació de las anguilas y sangoneras del estany.

En los hiverns plujosos com lo de aquest any, l' estany gros s' omplena y allavors té una extensió de unas 40 vessanas; mes las ayguas sobrants ab prou feyna se poden escórrer per

un trahent obstruït de pedras, jonchs y bardissas; no obstant es l'únich punt per hont surt l'aygua que l'estany no pot engolir. Eix trahent recorre una distancia d'un quart; se divideix en reguerets que arregen closas, y desemboca al torrent que devalla de Coll Forcat, de la frontera pyrenaica; es anomenat lo torrent de *la Verneda*.

Lo masober del mas *del Cortal*, de sobre l'estany, m'avisá que las anguilas probavan de volguer sortir pel trahent, mes que no hi havia encara prou aygua per lograrho.

Després de tres dias seguits de pluja de Llevant, me dirigí al estany, á las set del matí. Feyá una matinada fresqueta de molta ayguallera, un cel blau sens un borrall de broma; los bruchs, gatasas y argelagas dels boscos de suros tot florits; un ventíjol embalsamat de flayres aromáticas, d'atmetlla amarganta, dels achs florits.

Arribí á la vora del estany; vegí envers lo trahent una corrúa de pagesos, donas, criaturas dels masos dels voltants, corrí cap á n'ells; uns ab cistells, altres ab cobas, aquells ab garrots. Una professó d'anguilas sortía pel trahent, totas de carnicera, de o'80 cent., com congres... sens dubte los pares y avis del estany; anavan seguint trahent avall pera juntarse al correch de la Verneda; mes al arribar als reguerets de las closas, no tenían prou aygua pera prosseguir llur camí; alashoras anguilejavan per

aquells prats com serps, abordantse, fugint, en mitj dels crits d'esglay de las donas y criaturas; los pagesos las entabornian á garrotadas. Ne quedá una estesa de mortas y feridas com en un camp de batalla. Sens dubte que totas las anguilas vellas del estany pagaren lo pato. N'ompliren tres cobas; un fou portat á la Junquera, un altre á Agullana, altre á Campmany. Tocaren á peix com si hagués arribat lo peixater de Rosas ab sas samals de barats y surell. Se vengueren á o'75 la carnicera; y cada una d'ellas pesava més de carnicera.

Totas aquellas anguilas del estany, obehint á llur instinch, cercavan lo medi de fugir per anar á procrear á vora mar; mes no pogueren lograrho. Aixís es que, quan per las plujas, l'aygua del estany sortí pel trahent, totas las grossas s'hi tiraren pera juntarse al correch de la *Verneda* que desemboca al riu Llobregat, aquest á la Múga y á la mar.

LO FULL DE SANTS

RONDALLETA

Qui no ha conegut lo doctor D. Tomás Ribellas qu'enterrarem no fa gaires anys á Gerona? Era un dels metjes de més anomenada de la provincia, director medical del sant hospital y del hospici, visitant las principals familias, ricas y pobres de la capital. Inspirava tanta confiansa per sa experiencia y saber, qu'era sempre cridat en consulta per sos condeixebles rurals quan hi havia un cas de gravedat; son diagnóstich casi sempre encertat; molts malalts li devían la vida.

Alt, sech, magre, cara enquadrada d'un collar de patillas y sotabarba de pél gris; vestint sempre estiu é hivern de llarch paltot negre, armilla idem, corbata blanca y barret de copa de forma antiga, que contava molts anys, puig

no era amich de mudansas; sempre net y respallat.

Morí á 75 anys, pero á pesar de sa vellesa, com era ferreny y de bona salut, no perdé may sa bona humor, ni las qualitats morals que l'adornavan; caritatiu, visitant de franch als pobres; molt callat y reservat en tot lo que se refería á la facultat.

Quan cridat en consulta, entrava en la cambra del malalt, després de ben enterat per lo metje de cabeuera, lo desabrigava, l'auscultava de cap á peus; tenía un palp y oido molt fins pera trobar la lesió per més arreconada que fos. Sempre amable y somrient animantlos ab bonas paraulas, puig deya que pera curar lo cos s' ha de realsar avans lo moral.

Havía fet sos estudis á Barcelona, y estudiat alguns anys á París, seguint la clínica de Trousseau, freqüentant las celebritats medicals, dedicantse especialment á la patologia interna.

Vivia al carrer del Carme, en un primer pis, ab sa germana, vella soltera com ell; puig los dos han fugit sempre del matrimoni de tant que s' estimavan.

Lo que obliga al home y sobre tot al metje á casarse, es lo no trobar en son interior, en son *home*, los cuydados, las atencions, lo bon arreglo y benestar que procura sempre la dona, la mestressa de casa, la muller; porque es massa absorbit pels malalts. Mes si eixa dona, eix ángel de la llar es una germana també soltera,

¿per qué anar á buscar una muller qual carácter podria no simpatisar ab lo seu?

Eixas rahons també 's podian aplicar á donya Rosa, sa germana. Donchs lo Dr. Ribellas y sa germana vivían ab molta pau y estimació recíproca. Ella callada; sempre á sa feyna; dona d' iglesia sense ser devota; procurant sempre tenir content y satisfet á son germá.

Aixís com á mida que ve la vellesa, lo carácter cambia, s' agreix, 's torna insoportable, per D. Tomás era tot lo contrari: com mes anys posava mes bona humor.

Tenia alguns amichs privilegiats, dels quals me comptava, que anavan casi cada vespre de tertulia á casa seya, fent la manilla ó bé, al hivern, al entorn de l' escalfa-panxas, conversant, tractant de qüestions polítiques, económicas, fisiológicas, filosóficas, etc., puig lo Dr. Ribellas era un sabí, y, cosa singular, un metje creyent, de fé cristiana. Avuy dia los metjes creyents, son clars com las festas anyals.

Encare que molt reservat, ab los tertulians de confiança, després de una disertació molt séria sobre la psicología en sas relacions ab la fisiología, la conversa prenia á voltas un to mes lleuger parlant de flaquesas y vanitats humanas, de caràcters, de costums socials, y allavors D. Tomás se descapdellava, y com era molt de broma, sempre 'n tenia un per contar, fenthi unas riallas tan contagiosas que feyan tots com ell.

Una vetllada la conversa girá sobre ordés

religiosas, convents y clausuras; de las altas esferas filosóficas, la conversa baixá arrán de terra, á las flaquesas y miserias humanas... *omnia vanitatum*, nos deya.

D. Tomás era 'l metje de la comunitat de monjas benedictinas del convent de Sant Daniel, *extra muros* de Gerona, de recorts gloriosos del setge de la guerra del any vuit. Las monjas benedictinas son totas senyoras de bona posició, que viuhen retiradas del mon, claus-tradas en comunitat, subjectadas á la orde de Sant Benet.

D. Tomás visitava aquellas bonas monjas, sols quan n' hi havia alguna de malalta; mes solian tenir totas bona salut y no 'l cansavan gayre.

«Un dia, nos digué, vingué l' *hermano* per-que anés al convent. Hi aní lo mateix matí. Duas monjas m' acompanyaren á la celda de la mare superiora qu' estava al llit, gemegant.

—Senyora, ¿que té? ¿que li fa mal?

—Res... poca cosa... y alashoras la monja enfermera m' explicá que tenia un floronco molt gros que la feya molt sufrir.

—¿Hont lo té?

—Un xich mes avall de las caderas, en la part mes carnosa.

—Ja ho entench. Donchs si la fa tant sufrir, pósinli cataplasmes de fullas de malva barreja-das ab grana de llinet; aixó li amorosirá y se reventerá d' ell mateix.

L' endemá hi torní; trobí la malalta ab gran

torment. La mare enfermera me digué que la inflamació anava en augment.

—Senyora, es precis reventarlo. . un colp de bisturí y prou, ja no sofrirá més, y ab tres dias lo tindrà gurit.

—Está bé, senyor doctor, digué la malalta; torni á la tarde y lo podrá reventar.

En efecte, á las sis me presentí al convent; las duas mateixas monjas m'acompanyaren al llit de la malalta; la trobí que estava de boca-terrosa, la part superior é inferior del cos abrigat ab dos llensols; entre las duas parts, es á dir en lo punt intermedi, un gran full de paper hont se veyan sants y santas pintats al cromo, arrengrerats, que cobrian aquella part carnosa de sota las caderas.

—Ja pot fer la operació, digué una enfermera.

Trech lo bisturí del estoig, l' aixugo bé, vaig per treurer aquell gran full de paper rubert de sants...

—No senyor; res ha de treurer, me digué la enfermera, detinguentme 'l bras.

—¡Pero senyora!... ¿qué significa aixó?... ¡Com vol que operi sense veure 'l bony!

—Res de mes fácil: apunti á Sant Joseph... á sota d' ell hi ha lo floronco.

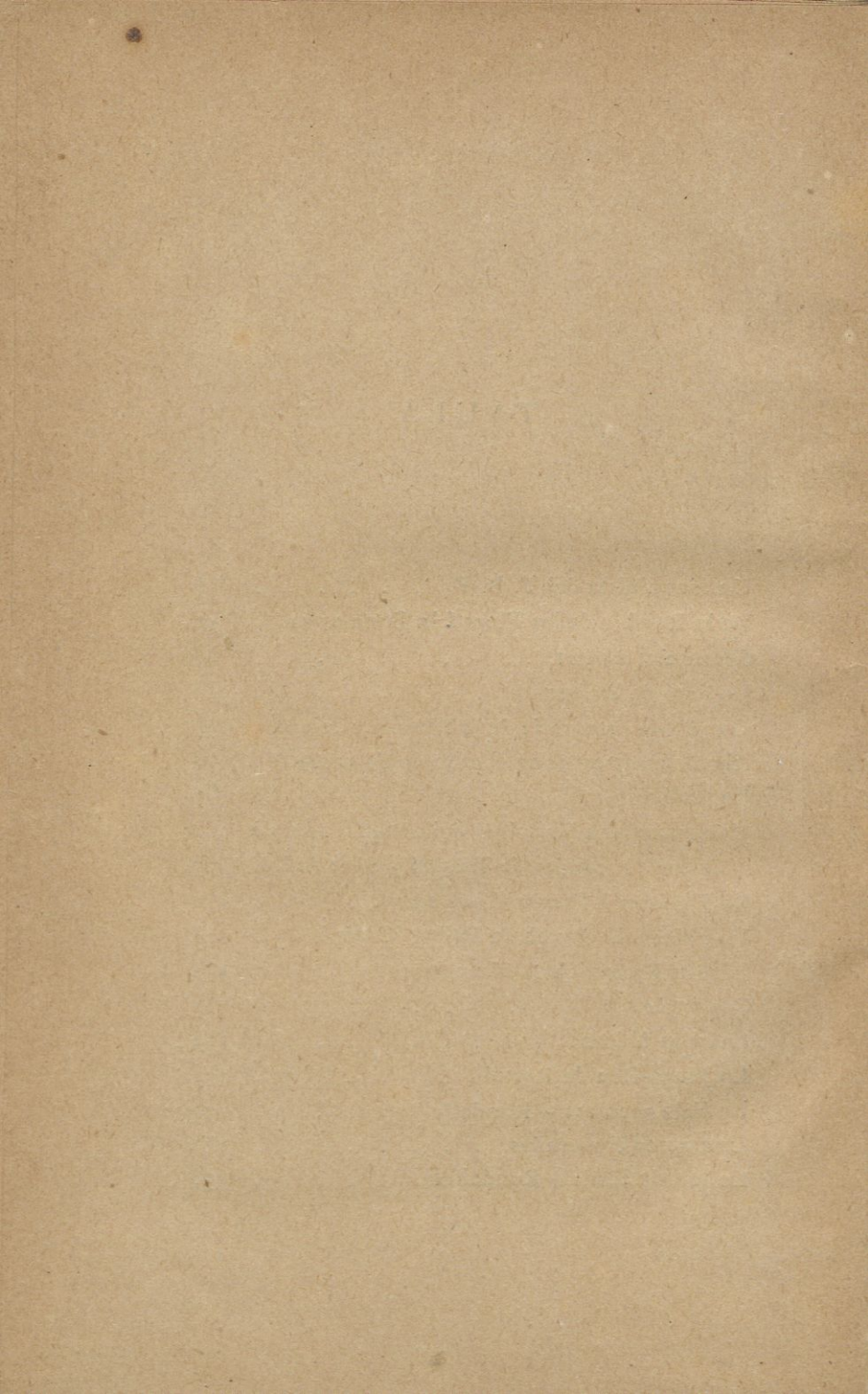
Aixís ho feu, y va anar molt bé..... ¡quin' una se n' havian pensada aquellas bonas monjas pera salvar lo pudor de llur mare superiora!...

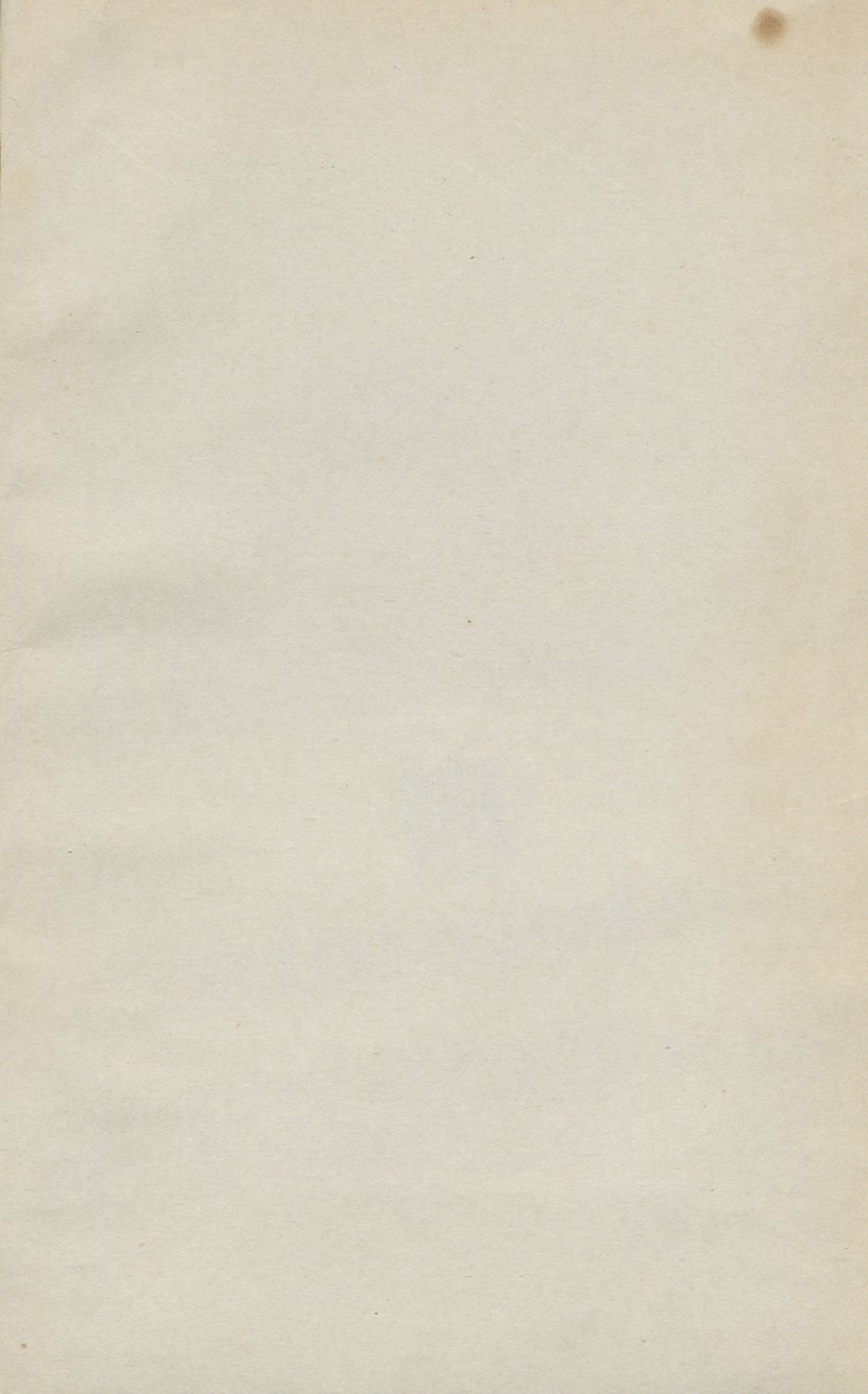

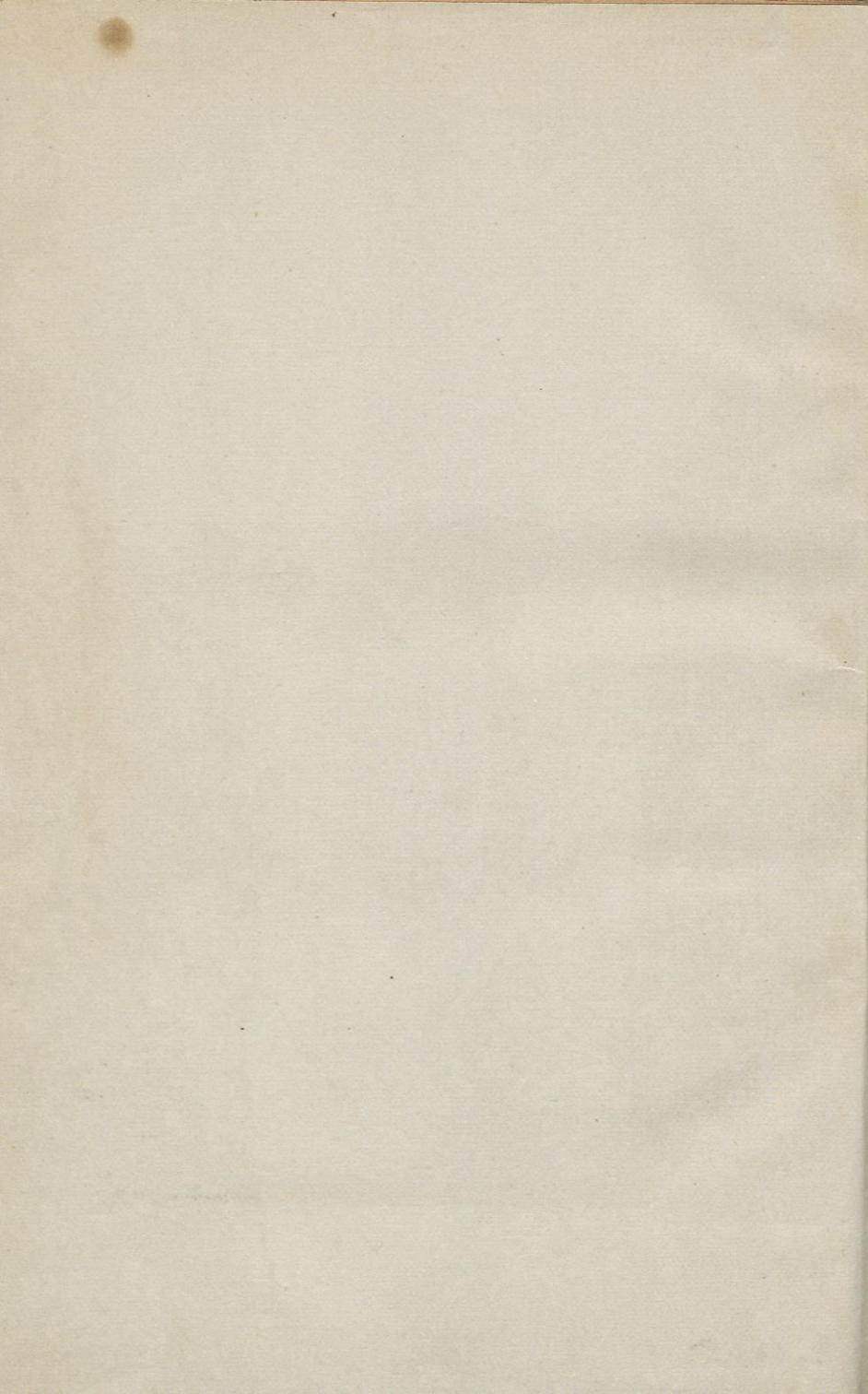

T A U L A

Un maquinista del T. B. F.	5
De la Rambla de las Flors á la Bona-nova. . .	17
Sentenciat á mort.	23
Lo botó de brillant.	35
Estudis de ortografía de la llengua catalana .	47
Alguns mots catalans d' etimología grega . .	73
Lo Canigó.	81
Una excursió á las ruinas del castell feudal de Cabrenç y cingles de Talaixá y Sant Aniol.	97
De Figueras á Perpinyá per carril.	119
Una ascensió al pich de Balatg (Canigó). . . .	125
Recorts Pyrenaichs.—Un enterro.	141
Cop triple.	151
Las illas Medas.	159
Lo Prega-Deu de Rostoll.	171
Lo Faig socorrat.—Rondalla.	179
Una pesca d' anguilas.	185
Lo full de Sants.—Rondalleta.	193

EXCLÒS DE PRÉSTEC

B-1

Diputación Provincial
de Gerona

Biblioteca Popular
de Figueras

Reg. 8532

Sig. CL N 1305